

TYÖ JA JÄRKI

Toim.

Mikko Jakonen, Pia Houni, Arto Mutanen ja Ilpo Halonen

[SoPhi]

Työ ja järki

Toimittaneet

Mikko Jakonen, Pia Houni, Arto Mutanen ja Ilpo Halonen

[SoPHI]

SoPhi 148

SoPhi on julkaissut akateemisesti korkeatasoista filosofista ja yhteiskuntatieteellistä kirjallisuutta vuodesta 1995. Kirjoittajamme ovat kansainvälisesti ansioituneita tutkijoita. Julkaisemme sekä suomen- että englanninkielistä kirjallisuutta. Julkaistavat kirjat valitaan tieteellisin kriteerein asiantuntijalausuntojen pohjalta. SoPhin toimintaperiaatteina ovat nopeus, riippumattomuus ja ajankohtaisuus. Kirjat ovat helposti saatavilla maksutta internetistä. SoPhi-kirjat ovat vertaisarvioituja ja mukana julkaisufoorumin luokituksessa.

[www.jyu.fi /sophi](http://www.jyu.fi/sophi)

© 2021 Kirjoittajat ja Jyväskylän yliopisto

ISBN 978-951-39-8970-5 (verkkokoj.)

ISSN 1238-8025

Sisällys

Johdanto: Työn järki, järjettömyys ja tulevaisuus, 4
Mikko Jakonen, Pia Houni, Arto Mutanen ja Ilpo Halonen

Järki käteen! Järjen käsitteen lyhyt historia, 14
Ilkka Niiniluoto

I MITÄ JÄRKEÄ ON TYÖSSÄ?

1.1 Työn oudosta rationaalisuudesta, 24
Arto Mutanen & Ilpo Halonen

1.2 Työ, järki ja utopia – työn yhteiskunnallisen organisaation peruskysymykset, 42
Mikko Jakonen

1.3 Työ ja sen järjestys – mihin meidän tulisi vedota työelämää ja työorganisaatiota uudistettaessa?, 71
Onni Hirvonen

II ONKO TYÖLLÄ JÄRKEVÄÄ TULEVAISUUTTA?

2.1 Uuden työn järjetön tunne – fragmentteja työn identiteetistä ja inhimillisyydestä, 92
Pia Houni

2.2 Mikä järki on kärsiä työssä, 112
Anu Järvensivu

2.3 Ruudun valossa ja varjossa – kuka kukoistaa ja kenelle kellot soivat?, 140
Tuomo Alasoini, Arja Ala-Laurinaho, Eveliina Saari, Laura Seppänen & Seppo Tuomivaara

2.4 Muuttuva työ ilmastonmuutoksen aikakaudella – uhkakuvista mahdollisuuksiin, 159
Taru Konst & Minna Scheinin

Kirjallisuus

Kirjan kirjoittajat

Johdanto:

Työn järki, järjettömyys ja tulevaisuus

**Mikko Jakonen, Pia Houni, Arto Mutanen
ja Ilpo Halonen**

Tämän kirjan peruskysymys koskee työn ja järjen monimutkaista suhdetta. Työn sanotaan usein olevan erityisesti ihmislajille tyypillistä toimintaa. Kuitenkin monet eläimet käyttävät luonnonesineitä työkaluinaan, kehittävät niitä, rakentavat pesiä ja yhdyskuntia, sekä muokkaavat ympäristöään itselleen asuinkelpoisemmaksi. Tämä kaikki vaatii järkeä, emmekä voi tietää tarkalleen kuinka systemaattista pohdintaa eläimet toiminnassaan harjoittavat. Ehkä on siksi turvallisinta todeta, että ihminen on eläin, mutta varsin taitava sellainen. Silti pelkällä työn-teen määrällä ja uutteruudella mitattuna emme ole sen kummempi laji kuin muutkaan. (Koivunen 2021.)

Ihmisen eläimistä erottava piirre ei vaikuta niinkään kiteytyvän tarpeeseen tehdä työtä tai kykyyn käyttää järkeä, vaan järjen käyttöön eräänlaisena työkaluna ja monimutkaisten työprosessien organisoijana. Kykenemme niin yksilöinä kuin yhteisöinä pitkäjänteiseen ja abstraktiin ajattelukyvyyn hyödyntämiseen työvälineiden ja -prosessien kehittämisessä ja valmistamisessa. Ei siis ihme, että vain ihmislajin toimesta työnteko järjen siivittämänä on saanut aikaan koko maapalloa muokanneita, järjettömältäkin tuntuvia muutoksia ja niiden seurauksena siirtymisen antroposeenin aikakauteen (Toivanen & Peltari 2017).

Työn ja järjenkäytön ansiosta ihmisestä on kehittynyt laji, joka kykenee käymään ”aineisten vaihtoa luonnon kanssa” (Marx 1979, 453; Marxin luonto ja ympäristöfilosofiasta katso myös Pena-Ruiz 2018 ja Mathlin 2019) ja muokkaamaan näin huomattavissa määrin luonnon toimintaa omaksi edukseen. Tässä prosessissa onnistumme – tai pikemminkin epäonnistumme – monista eläimistä poiketen vahingoittamaan itseämme ja toisiamme työnteon aikaansaannoksilla. Työn ja järjen avulla olemme rakentaneet teollisen ja jälkiteollisen maailman, mutta tuottaneet myös sen kohtaamat merkittävät riskit, erityisesti käynnissä olevan ja yhä pahenevan ekokatastrofin, joka ei uhkaa ainoastaan ihmisen vaan koko elävän maapallon tulevaisuutta (Beck 1992; IPCC 2021).

Järkeä käyttämällä olemme päätyneet myös tilanteeseen, jossa itse järjenkäytöstä on tullut työtä. Ilmiö ei sinänsä ole uusi, mutta 2000-luvulla järjenkäyttöä on huomattavasti yleisempää kutsua *työksi* kuin esimerkiksi 1700-luvun alussa. Antiikissa järjenkäytön ajateltiin pikemminkin ohjaavan työtä, kuin olevan varsinaista työtä. Järjenkäyttö nähtiin jonain muuna kuin raatamisena tai valmistamisena. Järjenkäytön nähtiin perustuvan nimenomaan vapauteen ja siitä seuraavaan vastuuseen, kun taas työn nähtiin olevan välttämätöntä ja siten myös valtasuhtein pakotettua ihmisen toimintaa. Orjien, naisten ja palkkatyöläisten työtä tarvittiin, jotta työstä vapaat miehet saattoivat käyttää järkeään: joidenkin ihmisten vapaan toiminnan nähtiin perustuvan joidenkin ihmisten välttämättömyyseen työhön. (Arendt 2002; Jakonen 2019.)

2000-luvulla tämä ikivanha kysymys työn ja järjen dialektiikasta asettuu uuteen kontekstiin. Yhtäältä järjenkäyttö on luonut tietoyhteiskunnan, jossa elämän välttämättömyyksien tyydyttämien ankaralla työllä ja raadannalla ei ole enää läsnä merkittävälle osalle yhteiskuntiemme jäseniä. Jälkiteollisissa valtioissa alkutuotannossa ja teollisuustuotannossa työskentelee vähemmän ihmisiä kuin palvelu- ja tietotyössä. (Schön 2013; Viren & Vähämäki 2015.) Globaalin tietotalouden keskuksissa ja etenkin niiden trendikkäissä toimistoissa, kahviloissa ja yhteisöllisissä työtiloissa olemme – ainakin näennäisesti – vapautuneet monin tavoin hikisestä ja ruumista kuluttavasta raatamisesta. (Huws 2014; Saval 2014.) Samalla kuitenkin mieleemme ovat rasittuneet ja kuormittuneet järjellä tehtävästä työstä tavalla, jonka negatiivisia yksilöllisiä ja yhteisöllisiä seurauksia me kaikki pelkäämme, mutta jonka riskejä emme kuitenkaan

osaa ottaa riittävän vakavasti (Huws 2003; Kim & Lee 2021). Tämäkään ei sinällään ole uusi ilmiö, mutta 2000-luvulla mielellä tehtävän työn tehostaminen on noussut yhä keskeisemmäksi ilmiöksi (Mannevuola 2020, 247–281). Kun mieleemme kapasiteetti kuormittuu liikaa, moni meistä alkaa haaveilla konkreettisesta ruumiillisesta työstä, jossa jatkuvan ajattelun, huolehtimisen, monisähläyksen ja järjelyn voisi jättää edes hetkeksi sivuun ja keskittyä vain siihen minkä käsitämme käsillä ja ruumiillamme, emme järjellämme.

Toisaalta, vaikka järjellä tehdään yhä enemmän työtä ja se on myös osaltaan ruumista kuluttavaa raadantaa, on työn ja järjen käytön välinen ero – joka on edelleen myös luokkaero – yksi niin eurooppalaisen kuin kansainvälisen yhteiskunnan perusrakenteista. Se, ettemme näe hyvinvointiamme tuottavaa jokapäiväistä raatamista silmiemme edessä, ei tarkoita, etteikö yhteiskuntiemme vauraus ja toimivuus perustuisi edelleen sille. (Williams et al. 2013.) Aina 1800-luvulta lähtien työn yhteiskunnallinen organisaatio on perustunut teollisuustuotantoon, joka puolestaan perustuu suuriin, tietyissä konkreettisissa paikoissa sijaitseviin koneisiin ja tuotantolaitoksiin. Suomessakin koneet loivat vaurautta ja niiden ympärille rakentuneet tehdaskaupungit ja teollinen yhteiskunta loivat väylän köyhyyden voittamiseen ja 1960-luvulta lähtien myös hyvinvointivaltion rakentamiseen (Kuusi 1961). 2000-luvulle tultaessa on teollistuminen maailmassa kiihtynyt edelleen ja maailman suurimmat muuttoliikkeet vievät edelleen kymmeniä miljoonia ihmisiä ja valtavia tavara- ja luonnonresurssimääriä esimerkiksi kohti Kiinan teollisuuskaupunkeja (Williams et al. 2013, 148–188; Eronen 2017.)

Teollisuus ei kuitenkaan enää luo aivan yhtä selvästi vaurautta ja hyvinvointia välittömästi sen ympärillä sijaitseville yhteisöille ja yhteiskunnille. Maailman toisella puolella sijaitsevat tuotantolaitokset tuottavat meille arkihyödykkeitä edullisesti, samalla kun tuotannon riskit ja haitat pysyvät meistä etäällä meistä – vaikkakin viimeistään ilmaston lämpeneminen tuo seurannaisvaikutukset myös osaksi meidän kaikkien elämää. Tehtaat tuottavat rikkautta, mutta se kuinka tuo rikkaus jakautuu tekijöilleen ei ole itsestään selvä kysymys. Globaali tuotantorakenne on muuttanut teollisen työn asemaa arvonluonnissa. Globaalin mittaakaavan tuotteiden valmistuksessa teollisen työn täytyy olla halpaa, jotta arvoketjusta riittää jaettavaa myös muille kuin itse tuotteen valmistajille

– eli sen suunnittelijoille, markkinoijille, kuljettajille ja jälleen myyjille ympäri maailman. Merkittävä osa maailman nykyvaurautta tuottavista työntekijöistä on kuitenkin sidottuja hyvinkin paikallisiin ja usein ekologisesti ja eettisesti kestävämpiin tuotantolaitoksiin, sekä niihin liittyviin vaikeisiin elinolosuhteisiin. Edelleenkin toisten vapaus perustuu toisten pakkoon. (Williams et al. 2013)

Vaikka globaali talouskasvu siis perustuu edelleenkin perinteiseen maatalous- ja teollisuustyössä tapahtuvaan raatamiseen, olemme monella jälkiteollisella alueella siirtyneet aikakauteen, jolloin digitalisaatio ja jälkiteollisen palvelutalouden eri alat kutsuvat meidät tekemään monia sellaisia töitä, jotka muutama vuosikymmen sitten olisivat tuntuneet joko täysin mahdottomilta tai täysin järjettömiltä (Huws 2003). Kehitys on konkreettista: moni vanhempi, joka pelkäsi 1990-luvulla lastensa heittävän aikansa hukkaan tietokoneiden, erilaisten alakulttuurien tai turhanpäiväisten yliopisto-opintojen parissa ovat saaneet huomata, että 2000-luvulla noista ”nörteistä” onkin kasvanut uuden aikakauden guruja ja asiantuntijoita. Ja työelämä ja siihen liittyvät unelmat muuttuvat yhä kummallisemmiksi: vielä kymmenen vuotta sitten ajatus sadantuhannen euron vuosiansioista tubettamalla online -pelejä kommentoivia videoita tai omasta elämästä kertovia videopäiväkirjoja internetin erilaisille alustoille tuntui järjettömältä, mutta nyt se on arkipäivää ja ihanneammatti, josta moni haaveilee ja johon osa myös koulutautuu. (Flichy 2017; Ford 2018.) Monilla uuden työn aloilla persoonamme on astunut tuotantoprosessin ytimeen samalla kun mietimme yhä useammin sitä, millaisia aitoja persoonia enää todella kohtaamme? Onko hymyt, kehut, ystävälliset sanat ja tai vaikkapa huomaavaiset sähköpostit suunnattu todella minulle, vai ovatko ne osia työ- ja tuotantoprosessista, jonka sujuvan onnistumisen takaamiseksi siihen osallistuvat työntekijät jakavat keskinäistä tunnustusta ja huomiota, tekevät tunne- ja metatyötä ennen varsinaisen työpäivän alkua ja sen päättymisen jälkeen erilaisten viestipalveluiden kautta. (Mannevuori 2015, 105–131; Mäkinen 2020; Varhelahti & Aali 2021.)

Ei siis ihme, että 2000-luvun digitaalisen globaalin tieto- ja palvelutalouden ”immateriaalinen” ja globaalisti verkottunut työ ja tuotanto on lyönyt monet meistä ”ällikällä”¹ ja saanut meidät kysymään,

1 Ällikkä on kielikuva, joka juontuu älyä tarkoittavasta sanasta älli, ja jonka

mitä työ oikeastaan on? Yksinkertaista vastausta ja määritelmää työlle ei ole helppo antaa ja voi olla, että työ on jopa riittämätön käsite kuvaamaan kaikkea sitä inhimillistä ja ei-inhimillistä toimintaa, kuten eläinten, koneiden ja tietoverkoston tekemää työtä, johon yritämme sillä tarttua.

Vuodesta 2020 maailmaa koetellut koronakriisi on osoittanut, kuinka suuri osa työstä on mahdollista toteuttaa paikasta riippumatta sellaisissa jälkieteellisissä hyvinvointivaltioissa kuten Suomi. Toisaalta, kriisi myös osoitti, mitkä tehtävät yhteiskunnassa ovat edelleen täysin välttämätöntä hoitaa oikeissa paikoissa ja oikeiden ihmisten toimesta: esimerkiksi sairaiden hoito tai ruuantuotanto ja -jakelu eivät toimi ilman konkreettista, fyysistä työtä. Koronakriisi toi esiin myös sen, kuinka suuri osa yhteiskunnissamme tehdystä työstä kytkeytyy erilaisiin palveluihin ja huijtuksiin, jotka eivät ole itseasiassa meille täysin välttämättömiä, mutta muodostavat merkittävän siitä moottorista, joka pitävät jälkieteellisen yhteiskunnan kulutuksen pyörät pyörimässä. Ja juuri palvelualoilla työelämän prekaarisuus eli epävarmuus on tullut yhä konkreettisemmaksi osaksi arkielämään mitä pidemmälle 2000-luku on kulkenut (Kainulainen 2020). Ei siis ihme, että koronakriisi käynnisti myös yhden lähihistorian suurimmista liikehännöistä alalta toisella, kun monet hoito- ja palvelualojen ihmiset saivat tarpeekseen työn alhaisesta arvostuksesta ja epämääräisestä tulevaisuudesta.²

Koronakriisi paljastaa myös merkittäviä asioita globaalin talousjärjestelmän toimivuudesta, haavoittuvuudesta ja sen aiheuttamasta kohtuuttomasta ympäristökuormasta. Vaikka koko maailmantalous supistui merkittävästi ja etenkin palvelutalouden yhden peruspilarin muodostanut matkailu hidastui erittäin merkittävästi, ilmakehän hiilidioksidipitoisuudet eivät ole laskeneet juuri lainkaan ja maapallon ilmakehän lämpötila jatkaa nousuaan (IPCC 2021). Välittömästi koronasulkujen poistuttua

kaltaisia sanoja ovat ”ällistellä” ja ”ällistyä”.

- 2 Suomessa kymmenet tuhannet ihmiset pyrkivät koronan seurauksena vaihtamaan alaa (YLE 15.11.2021 <https://yle.fi/uutiset/3-12180293>). Samankaltainen ilmiö lähti käyntiin myös Yhdysvalloissa, jossa kymmenet miljoonat ihmiset ovat jättäneet työnsä (YLE 30.11.2021: <https://yle.fi/uutiset/3-12209986>).

fossiilisten polttoaineiden kulutus on kääntynyt entiselle, kestäättömälle linjalle. Elämme keskellä luonnon ja eläinkunnan kuudetta sukupuuttoaaltoa ja yhä suuremmat osat maapalloa uhkaavat muuttua elinkelvottomiksi. Luonnonvarat hupenevat päivä päivältä ja ihmiskunnalla on todellinen kiire pelastaa se osa luontoa mikä on vielä jäljellä. Tämä koskee niin eläviä olentoja, kasveja ja eläimiä, kuin myös muita luonnonvaroja. Suurin osa öljystä on jo poltettu liikenteessä ja työkonissa, eikä aidosti nykykulutustasolla korvaavaa energialähdettä ole olemassa. Fossiilitalouden aikakausi on väistämättä ohi emmekä tosiasiaa tiedä, kuinka tulemme selviämään talouden ja yhteiskunnan ekologisesta siirtymästä (Vaden 2015).

Tästä huolimatta yksinkertaisiin tieteellisiin tosiasioihin perustuva järki ei riitä taltuttamaan talouden jatkuvaan kasvuun kytkeytynyttä erilaisten etujen, riippuvuuksien ja voittojen taloudellis-yhteiskunnallista rakennetta, joka ilmenee erilaisina intressi- ja etupolitiikkoina, ja konflikteina, esimerkiksi Glasgow'n ilmastokokouksen COP26:den päätöslauselmissa. Koronakriisin on esitetty olevan mahdollisuus ymmärtää myös ilmastohätätilan vaatimat massiiviset toimet. Toisaalta koronan aiheuttamaan työn, tuotannon ja kulutuksen vähenemiseen on vastattu massiivisin kansallisin ja kansainvälisin tukipaketein, joiden keskeisenä tavoitteena on estää talousjärjestelmän romahdus ja palauttaa pääomien kasvu-uralle, mikä on merkittävässä ristiriidassa ilmastokriisin vaatimien toimenpiteiden kanssa.

2000-luvun työn ja järjen suhteeseen liittyvä fundamentaalinen kysymys on siksi koko globaalin talousjärjestelmän ekologinen kestävyys. Jälleen kerran ihmiskunnan on sopeuduttava ja opittava elämään uudessa kontekstissa. Ja juuri siksi kysymys työn valjastamisesta järkevästi ja kestävästi ihmiskunnan ja luonnon tarpeiden palvelukseen on aikakautemme ydinkysymys (Kasvio 2014; Järvensivu & Toivanen 2018). Ekologisessa siirtymässä ja jälleenrakennuksessa on kysymys sopeutumisesta eli työstä: valtavasta työmäärästä, johon meidän kaikkien olisi osallistuttava. Vastataksemme näihin vaikeisiin kysymyksiin meidän on ajateltava kenties kokonaan uudelleen muutamat työn ja järjen suhteeseen kuuluvat perusasiat. Meidän on myös palautettava mielimme historiasta niitä vastauksia, joita näihin asioihin ennen on annettu. Emme nimittäin joudu ensimmäistä kertaa kysymään mitä järkeä on työssä, kuinka työ

pitäisi järjestää ja kuinka työtä voitaisiin ohjata järjellä sellaisiin päämääriin, ettemme tuhoaisi itseämme ja ympäristöämme kaikella sillä raatamisella, joka saattaa meistä myös yksilöinä tuntua välillä mielettömältä.

Tässä kirjassa emme kuitenkaan yritä ratkaista globaalia ekokatasrofia, tai sanoa viimeistä sanaa siitä mitä on järkevä tai järjetön työ. Emme anna vastauksia näihin suuriin kysymyksiin, vaikka meidän pitäisi. Kirjan toimitusprosessin aikana ymmärsimme kuitenkin yhä selvemmin, kuinka myös nykyinen työelämäntutkimuksen lähestymistapa työhön on riittämätön, sillä monet perustavalla tavalla materiaaliset kysymykset, kuten energian kulutus, materiaalin ja luonnonvarojen tuotanto ja kulutus, työssä ja sen erilaisissa prosesseissa käytetyn yksilöllisen ja yhteiskunnallisen järjestelyn ekologinen kestävyys eivät ole vielä riittävästi työelämäntutkimuksen ytimessä (katso kuitenkin esimerkiksi Hirvilampi et al. 2016; Ikonen & Koivunen 2021; Rääkkönen 2013; Taipale & Houtbeckers 2021). Tämä ei tarkoita, että nykyinen työelämäntutkimus olisi virheelistä tai tuottaisi huonoa tutkimusta. Meidän kaikkien työtä tutkivien on kuitenkin ymmärrettävä entistä paremmin, että ilman työhön liittyviä materiaalisien- ja ympäristörajoitusten koskevien ulottuvuuksien lisäämistä tutkimuksemme me tutkimme työelämän ilmiöitä ehkä liiankin irrallisina ja irtokytettyinä niistä taloudellis-yhteiskunnallis-ekologisista yhteyksistä, joihin kaikki tekemämme työ kuitenkin liittyy ja vaikuttaa. On selvää, että ekologisen kriisin aikana myös työelämän tutkimuksen on muuttuva. Kysymys työn järjellisyydestä liittyy juuri tähän kysymykseen: kuinka järjestämme työelämän siten, että sen jokainen aikaansaamamme materiaalin liikahdus auttaa koko elävän maapalloa toipumaan viimeisen kahdensadan vuoden aikana sille tuotetusta, tukahduttavan raskaasta taakasta – ei lisäämään sitä. Samalla arkipäiväinen elämämme niin yksilöllisesti kuin yhteisöllisesti olisi pidettävä mielekkäänä, tasarvoisena ja hyvinvoivana, mutta kuitenkin sopeutuen planetaaristen resurssien rajoihin.

Uskomme, että kirjamme käsittelee ja nostaa esiin useita edellä mainittuihin kehityskulkuihin, nykytyön ja yhteiskunnan arkipäivään, ja moniin muihin työn ja järjen välisiin suhteisiin liittyviä kysymyksiä niin rationaalisen ja käsitteellisen järjestyksen, kuin työn empiirisen tutkimuksen kautta. Vaikka kirjamme ei ole suuri vastaus kaikkeen, kertovat sen artikkelit muuttuvasta työn maailmasta, joihin on myös kytkettävissä

kysymys työn yhteiskunnallisesta, yksilöllisestä ja ympäristöllisestä kestävydestä ja mielekkyydestä. Tässä mielessä kirjallamme on perinteinen järjellinen ja pedagoginen tavoite: haluamme herättää ajattelua ja keskustelua työn ja järjen suhteista edessä olevan merkittävän yhteiskunnallisen muutoksen kynnyksellä, ja teemme sen nähdäksemme parhaiten tarjoamalla kahdeksan erilaista artikkelia työn ja järjen kysymyksiin, jotka esittelemme lyhyesti seuraavaksi.

Kirjan rakenne

Kirjan aloittaa Helsingin yliopiston emeritusprofessori Ilkka Niiniluodon lyhyt järjen käsitteen historia. Niiniluoto nostaa esiin järjen käsitteessä – ja järjen käytössä – tapahtuneita muutoksia kautta länsimaisen filosofian pitkän historian. Tämä johdatus järkeen auttaa lukijaa ymmärtämään ja suhteuttamaan kirjan eri luvuissa esiin nousevia näkökulmia järkeen ja järkevyyteen. Se myös muistuttaa heti alusta pitäen, kuinka konkreettinen ja käytännöllinen asia järki on. Niiniluoto asettaakin otsikollaan kirjan teeman ja moton ytimekkäästi: Järki käteen!

Kirjan ensimmäinen kokonaisuus kysyy provokatiivisesti ”Mitä järkeä on työssä?”. Osio sisältää kolme artikkelia, jotka kaikki käsittelevät järjen ja työn suhdetta filosofisesta lähestymistavasta käsin. Ensimmäisessä artikkelissa filosofit Arto Mutanen ja Ilpo Halonen tutkivat rationaalisuuden käsitettä, sen eri variaatioita ja suhdetta tekniikkaan, joka on työn keskeinen elementti ja mahdollistaja. Filosofit kysyvät mitä oikein on työn ”outu rationaalisuus” ja miten se on kytköksissä luovuuteen ja nykyaikaisessa työelämässä usein esiin nousevaan keskusteluun järjen kriisistä tai työn järjettömyydestä.

Osion toisessa artikkelissa työn, politiikan ja yhteiskuntapolitiikan tutkija Mikko Jakonen johdattaa lukijan kysymykseen työn yhteiskunnallisen järjestämisestä. Jakonen käy läpi työn ja järjen käsittehistoriaa, jonka hän suhteuttaa klassisten utopiatekstien, Platonin *Valtion* ja Thomas Moren *Utopian* esityksiin työn yhteiskunnallisen järjestämisen kysymyksistä. Tämän jälkeen Jakonen esittelee markkinaliberalismin taustalla toimivan ”prosessijärjen” logiikan, jonka hän näkee vastakkaisena suunnitelmataloudesta ponnistavalle utooppiselle ajattelulle. Jako-

nen päättää artikkelinsa pohdintaan siitä, kuinka nämä kaksi mallia työn järjestämisestä voivat auttaa ymmärtämään ja etsimään suuntaviivoja 2000-luvun ekologiseen siirtymään valmistautuvalle yhteiskunnalle.

Ensimmäisen osan päättää filosofian tutkija Onni Hirvosen pohdinta työn järjestyksestä ja organisaatiosta kysymällä ”Mihin meidän tulisi vedota työelämää ja työorganisaatiota uudistettaessa?” Hirvonen nostaa esiin kolme merkittävää työn organisaation mallia: klassisen liberalismiin, joka perustuu sopimuksiin ja yksityisomistukseen määritellesään työntekijöiden ja työnantajien suhteita; meritokratian, jossa työn ajatellaan järjestyvän ”luonnollisesti” yksilöiden kyvykkyyden ja panostuksien mukaan, sekä kolmantena tunnustukseen (*recognition*) keskittyvän näkemyksen, jossa työorganisaatio nähdään yhtenä inhimillisenä instituutiona muiden joukossa. Hirvonen korostaa tunnustuksen mahdollistavan myös työorganisaatioiden entistä demokraattisemman organisaation verrattuna klassiseen liberalismiin ja meritokratiaan.

Kirjan toinen osa kääntää katseen työn ja järjen kysymyksiin tulevaisuudessa kysymällä ”Onko työllä järkevää tulevaisuutta?” Osion aloittaa filosofi ja taideasiantuntija Pia Houni, joka käsittelee artikkelissaan identiteettiin liittyviä kysymyksiä 2000-luvun uuden työn kehityksessä. Houni käsittelee aiheitaan monipuolisesti teoreettisesti ja antaa esimerkkejä nykytyön monenlaisista ja fragmentoituneista kasvoista erilaisten taide- ja mediateosten, sekä dokumenttien kautta. Osion toisessa artikkelissa työelämän tutkija Anu Järvensivu kysyy mitä järkeä on kärsiä työssä? Järvensivu yhdistää artikkelissaan kolmen eri vuosikymmenellä toteutetun empiirisen tutkimuksen aineistoja ja tuloksia pohtiessaan miksi erilaisissa irtisanomis- ja YT-tilanteissa elävät ihmiset ”pysähtyvät kärsimykseen” ja kuinka työssä kärsimistä merkityksellistetään ja selitetään erilaisissa työelämän muutostilanteissa. Osion kolmannessa artikkelissa Työterveyslaitoksen tutkijat Tuomo Alasoini, Arja Ala-Laurinaho, Eveliina Saari, Laura Seppänen sekä Seppo Tuomivaara tutkivat arjelle ja työllemme yhä keskeisempää ”ruutua” ja sen vaikutuksia työn tulevaisuuteen. Kirjoittajat nostavat esiin keskeisiä työn teknologisoitumisen ja digitalisoitumiseen liittyviä uhkakuvia ja mahdollisuuksia. He tuovat esiin erilaisia uuden, tulevaisuuden työn aloja ja toimijuuksia kuten alustatalouden tietotyöläisen, palveluohjaajan ja kirjanpitäjän.

Kirjan päättää Turun ammattikorkeakoulussa työskentelevien Taru Konstin ja Minna Scheinin artikkeli työn muutoksesta ilmastonmuutoksen aikakaudella. Konst ja Scheinin korostavat, että vaikka ilmastomuutos tuottaa runsaasti uusia uhkakuvia, nostaa se toisaalta jälleen keskeiseksi kysymykseksi työn merkityksellisyyden ja järjellisyden. Ympäristökriisin aikakaudella meidän on jälleen pohdittava ja vastattava kysymykseen siitä, mitä teemme ja miksi. Samalla työ nousee keskeiseen rooliin niin ilmastomuutokseen sopeutumisessa kuin sen hillitsemisessä.

Toivomme kirjamme lisäävän lukijan mielenkiintoa ajatella ja havainnoida työtä järjen ja sen käytön eri ulottuvuuksien kautta. Kirjan toimitusprosessi on ollut meille opettavainen ja rikas, vaikka se venähtikin aiottua pidemmäksi. Kiitämme kaikkia tähän kirjaan ja toiseen toimitamaamme *Työn järjestyksiä* -kirjaamme kirjoittaneita tekijöitä kärsivällisestä yhteistyöstä, sekä anonyymejä refereitä hyvistä kommentteista. Haluamme myös erityisesti kiittää Jyväskylän yliopiston YFI-laitoksella siviilipalvelusmiehenä toiminutta YTK Jussi Aholaa, joka teki suuren työn tämän ja *Työn järjestyksiä* -kirjan kustannustoimittajana.

*Jyväskylässä ja Helsingissä,
15.11.2021*

Järki käteen!

Järjen käsitteen lyhyt historia

Ilkka Niiniluoto

Aristoteleen mukaan järki erottaa ihmistä muista eläimistä. Ihminen on järjellä varustettu ja järjen ohjaama olento, jonka olemukseen kuuluu teoreettisen järjen käyttö tieteellisen tiedon muodostamisessa ja käytännöllisen järjen soveltaminen tekojen valinnassa. Silti me olemme erehtyväisiä ja turhamaisia jääräpäitä, joiden toiminta voi monissa tilanteissa olla järjenvastaista tai irratoriaalista. Kehotus ”ota järki käteen!” muistuttaa meitä kahdesta tärkeästä asiasta. Ensinnäkin järki kannattaa nostaa esiin filosofian, psykologian ja monitieteisen tutkimuksen kohteeksi. (Niiniluoto & Halonen 1997.) Toiseksi on aihetta kriittisen itse-tutkiskelun kautta pohtia, miten järki voi parhaiten ilmentyä inhimillisen toiminnan erilaisilla sektoreilla, kuten aivojen ja käden yhteistyötä vaativassa työnteossa.

Järjen varhaishistoriaa

Antiikin luonnonfilosofia syntyi yrityksenä osoittaa maailman järjiperäisyys, ymmärrettävyys ihmisjärjen avulla ilman uskontoja ja myyttejä. Ateenassa Sokrates kehitti dialogeihin pohjautuvaa kyselyn menetelmää. Hänen oppilaansa Platon kohotti filosofian keskiöön järjen

(kreikan *nous*, *logos*), jonka avulla ihminen voi saavuttaa tietoa muuttumattomien ideoiden maailmasta. Aristoteleen mukaan ihminen on rationaalinen eläin, jonka olemuksen mukaista tyypillistä toimintaa on tiedon tavoittelu. Intellektuaalisiin hyveisiin kuuluvat viisaus (kreikan *sofia*), ymmärrys (kreikan *synesis*) ja käytännöllinen järki (kreikan *fronesis*). Viisaus (latinan *sapientia*) laajassa merkityksessä kattaa sekä teoreettisen järjen, jonka loogisten periaatteiden ja menetelmien avulla etsitään tietoa (kreikan *episteme*, latinan *scientia*), että käytännöllisen harkinnan, jossa valitaan kohtuullisia keinoja eettisesti hyveellisten tavoitteiden saavuttamiseksi (latinan *prudentia*). (Niiniluoto 2015, 114–120.) Arkipäivän asioissa prudentaalisuus tunnetaan suomen kielessä nimityksellä ”terve järki”.

Kreikkalaiset filosofit erottivat toisistaan tiedon ja taidon (kreikan *tekhne*), joista jälkimmäinen ei kuulu intellektuaaliseen viisauteen (Niiniluoto 2020). Aristoteleelle taito on ”pysyvä järkiperäinen tekemismuus”, jossa tekemisellä tarkoitetaan joidenkin uusien asioiden tai esineiden tuottamista ja valmistamista (kreikan *poiesis*) – vastakohtana sellaiselle toimimiselle, joka sisältää oman tarkoituksensa (kreikan *praxis*) (Aristoteles 2005). Käsiyöläisten ja orjien taito ja työ (kreikan *ergon*) oli siten vähempiarvoista kuin vapaiden miesten harjoittama teoreettinen tiede. Keskiajan tieteenihanteessa tämä ajatus muuttui passiivista tiedon hallussapitoa ja ”katselua” korostavaksi kontemplaatioksi. Kun Karl Marx 1800-luvulla halusi kohottaa työn ihmisen olemukseksi, hänen ohjelmansa kapitalismin kumoamiseksi lupasi työn muuttuvan luovaksi itsensä toteuttamiseksi eli praksikseksi aristoteelisessa merkityksessä.

Myöhäisantiikin uusplatonismille keskeisen filosofi Plotinoksen mukaan olevaisen alkuperänä on ajatteleva maailmanhenki, Yksi, johon kaipaavat ihmissielut pyrkivät palaamaan. Keskiajan skolastiikassa kristinuskon Jumala on ääretön itseäntiedostava järki, jota ihminen voi lähestyä vain uskon kautta. Kirkkoisä Tertullianus lausuiakin kuuluisasti: ”Uskon, koska se on järjetöntä”. Vaihtoehtona oli Jumalan rajallinen järkiperäinen ymmärtäminen analogian tai negaation kautta. Augustinuksen perisyntiopin mukaan ihminen on läpeensä paha olento, jolle kova työ ”otsa hiessä” on rangaistus syntiinlankeemuksesta. Vasta Calvinin ja Lutherin protestanttisessa etiikassa työstä tulee eettinen velvollisuus Jumalan kunniaksi. (Niiniluoto 1994, 238–257.)

Rationalismi ja empirismi

Uuden ajan rationalismin perustaja René Descartes huomautti metodin esityksessään vuonna 1637, että ”terve järki on maailmassa jakautunut paremmin kuin mikään muu” – jopa niin, että useimmat ”eivät tavallisesti halua sitä enemmän kuin heillä on” (Descartes 2001). Descartesille järki erottaa ihmistä eläimistä, ja se esiintyy täydellisenä jokaisessa ihmisessä, mutta silti he käyttävät kykyään eri tavoilla. Logiikan ja metodiopin tehtävänä on opettaa järjen käyttöä ja ajattelun taitoa. Descartes huomautti myös pisteliäästi, että ”ei voida kuvitella mitään niin outoa ja niin vähän uskottavaa, ettei sitä olisi jo lausunut joku filosofi”. Humanisti Erasmus Rotterdamilainen julkaisi 1509 kirjansa *Tyhmyyden ylistys*, jonka monologin sankaritar Stultitia pilkkaa viisaiden hölmöyttä ja kehottaa lopuksi kuulijoitaan lörpöttelemään, iloitsemaan elämästä ja juomaan.

Tietoteoreettisena oppina rationalismi (Descartes, Baruch Spinoza, G. W. Leibniz) luottaa puhtaaseen järkeen, aksiomaattiseen menetelmään ja loogiseen ”kalkylointiin” tiedon hankinnan menetelmänä. Se joutui kilpailemaan empiristien kanssa (John Locke, George Berkeley, David Hume), joille käsitteiden ja tiedon alkuperänä on aistihavainto ja kokemus (kreikan *empeiria*). Teoksessaan *Novum Organum* (1620) brittifilosofi Francis Bacon rakensi perustaa modernin ajan ohjelmalle, jonka mukaan tietoa voidaan lisätä induktiivisesti kokeiden avulla ja näin muodostettu tieto antaa ihmiselle valtaa luonnon yli.

Uuden ajan alun luonnontiede (Galileo Galilei, Isaac Newton) onnistui yhdistämään matemaattisen menetelmän instrumenttien avulla hankittuihin havaintoihin (esimerkkinä kaukoputki ja mikroskooppi). Saksalainen Immanuel Kant pyrki teoksessaan *Puhtaan järjen kritiikki* (1781) sovittamaan empirismin ja rationalismin vastakohtaan transsendentaalisen idealismin avulla: maailmaa koskeva synteettinen tieto on mahdollista *a priori* eli ennen kokemusta, koska aika ja avaruus ovat aistihavainnon muotoja ja ymmärrys jäsentää ilmiömaailman kategorioiden avulla (Kant 2013). Näin ollen ihmismieli säätää luonnonlait. Kantin *Käytännöllisen järjen kritiikki* (1787) puolestaan loi perustaa järkiperaiselle velvollisuusetiikalle – vastakohtana moraalia koskeville tapa-, aistimus- ja tunneteorioille.

Kantin jälkeisessä saksalaisen metafysiikan traditiossa G.W.F. Hegel piti maailmaa hengen itseliikunnan dialektisena prosessina, jossa objektiivinen henki tulee itsestään tietoiseksi ihmisten ja kulttuurin kautta. Hegelin äärimmäisen rationalismin mukaan ”Kaikki todellinen on järjeställistä ja kaikki järjestellinen todellista”. Historian prosessissa on havaittavissa ”järjen viekkautta”. (Hegel 1978.) Suomessa Hegelin oppilas J.V. Snellman osasi kääntää tämän abstraktin järkiopin käytännöllisiä yhteiskunnallisia reformeja edistäväksi työksi.

Valistus ja romantiikka

Niin sanotun modernin projektin keskeinen ohjelma on valistus, jolle on ominaista usko ihmisjärkeen ja viisauteen, halu tuoda valoa maailman pimeyteen korvaamalla taikausko ja ennakkoluulot tiedolla, tarjota kasvatusta kaikille (Comeniuksen pansofia 1638), turvata ajattelun vapaus ja uskontokritiikki (Voltaire) sekä luottaa optimistisesti jatkuvaan edistykseen (Condorcet). Kantin 1784 esittämän määritelmän mukaan valistuksen iskulause on *sapere aude!* eli ”rohkene ajatella”. (Niiniluoto 1994, 338–348; 2015, 90–101.) Suomessa Jaakko Juteini runoili 1810, että ”valistus on viritetty, järki hyvä herätetty”. Jatkotoimina olivat Snellmanin kuvaus sivistysyliopistosta 1840 ja Uno Cygnaeuksen ohjelma kansakouluille 1866.

Valistusoptimismin vastaliikkeeksi kohosi 1800-luvun romantiikka, joka korosti – ihmisille yhteisen järjen sijasta – tunteen (Jean-Jacques Rousseau), tahdon (Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche), uskon (Sören Kierkegaard), sekä spontaanin luovuuden ja ainutkertaisen nerouden ideoita. Luonnontieteen sijasta taide, uskonto, historia ja kulttuuriperintö ovat romantiikan painopisteitä. Jo David Hume 1700-luvulla esitti, että ”järki on intohimojen orja”. Romantiikan jatkona voidaan pitää ”järjen kriisinä” luonnehdittuja virtauksia, joissa painotetaan viettejä ja tiedostamatonta (Sigmund Freud), hyötylähtöistä uskonvaraista toimintaa (William Jamesin pragmatismi) ja intuitiota (Henri Bergson).

Ohjelmallista kulttuuripessimismää 20. vuosisadalla ovat edustaneet Oswald Spenglerin julistus länsimaiden perikadosta, fenomenologi Martin Heideggerin kritiikki ”laskevaa ajattelua” vastaan ja Frankfur-

tin koulun (Theodor Adorno ja Max Horkheimer) hyökkäys ”teknisen järjen” ylivaltaa vastaan ja siihen liittyvä syytös ”valistuksen dialektiikasta” eli itsepetoksesta (Adorno, Horkheimer & Marcuse 1991). Suomessa G. H. von Wright kirjassaan *Tiede ja ihmisjärki* (1987) arvostelee edistyksen myyttiä, mutta asettaa yhä toivonsa tieteen järkiperäisyyteen. Frankfurtin koulun jatkaja Jürgen Habermas etsii modernin projektille perustaa diskursiivisesta rationaalisuudesta (Habermas 1987). Sen sijaan järjen merkitystä ja mahdollisuuksia ovat kysyneet uudella tavalla monet ranskalaiset filosofit: valta tuottaa tietoa (Michel Foucault), maailma on halun virtaa (Gilles Deleuze), postmodernissa tilanteessa ”suuret kertomukset” katoavat (Jean-Francois Lyotard) ja ”dekonstruktion” ohjelma hajottaa käsitteitä niitä uudelleen kokoamatta (Jacques Derrida).

Protestanttiseen työn etiikkaan ja marxilaisuuteen kuuluva ahkeruuden ihanne kuuluu luontevasti valistuksen perintöön. Ihminen nähdään toimijana, joka työn avulla muokkaa ympäristöään ja näin samalla kehittää itseään. Työn järkiperäisyys pohjautuu tieteen tulosten soveltamiseen. Sen sijaan postmodernismissa ihminen on kyseenalaistanut totuuden ja hyvyyden arvot, ja elää nykyhetken hajanaisten kielipelien ja leikkien rihmastoissa. (Niiniluoto 1994, 319–337.)

Järjen käsite

Järki on latinaksi *ratio*, englanniksi *reason* (myös päättely, järkeily, peruste) ja saksaksi *Vernunft*. Lähikäsitteitä ovat ’ymmärrys’ (englannin *understanding*, saksan *Verstand*), ’äly’ (latinan *intellectus*) ja ’terve järki’ (englannin *common sense*). Suomen kielessä ’järki’ on alun perin merkinnyt riviä ja järjestystä. Järjen tuotteena syntyvä ’järjestelmä’ tuli suomeen Agathon Meurmanin toimesta 1867. Järjen lajeina voidaan erottaa uskomusrationaalisuus ja toiminnallinen rationaalisuus. (Rescher 1988; Niiniluoto 1994, 40–66.) Molemmat voivat liittyä joko yksilöön tai kollektiiveihin (kuten ryhmät ja organisaatiot).

Uskomusrationaalisuudessa on kyse siitä, milloin uskomukset ovat tietoa, joten sen tutkiminen on tieto-opin ja tieteenfilosofian tehtävä. Platonin klassinen vastaus on vaatia tiedolta totuudenmukaisuutta ja perustelua, mikä erottaa tiedon erheestä ja luulosta. Antiikin skeptikot pitivät

tietoa mahdollottomana, mutta (Charles Peircen termin mukaisesti) *fallibilistit* hyväksyvät erehtymisen mahdollisuuden. (Grahn-Wilder 2016.) On rationaalista vaatia tiedollisille väitteille julkista perustelua tai näyttöä (evidenssiä), jolloin se on totuudenkaltaista tai todennäköistä. *Kriittisen realismin* mukaan tiede on luotettavin tiedon etsinnän järjestelmä, joka itseäänkorjaavan menetelmänsä ansiosta lähestyy totuutta. (Haaparanta & Niiniluoto 2016.)

Vastakohtana järkiperaiselle tieteelle ovat erilaiset ”älyllisen hölynpölyn” eli ”huuhaan” muodot, kuten taikausko, magia, okkultismi, ”rajatieto”, pseudotieteet (astrologia, alkemia, ufologia, skientologia). (Russell 1967.) Niiden lähteinä ovat tavallisesti ihmisten herkkäuskoisuus, toiveajattelu, turhamaisuus ja pelot. Lisäksi ajattelun kitka tai torjunta vaikuttaa: uutta informaatiota ei vastaanoteta vakavasti, jos se ei tue vanhoja uskomuksia. Ihmisillä voi olla tyypillisiä virheisiin johtavia ajattelutapaumuksia, mutta heitä myös johdetaan harhaan propagandan, suostuttelun, petkutuksen ja valehtelun kautta.¹ Vastapainona on ihmiselle luontainen ihmetys ja uteliaisuus, luottamus tutkimukseen, tiedevalistus, tieteen tiedotus, koulut ja tietokirjat. Internet tarjoaa valtavan määrän informaatiota, mutta sen kriittinen arviointi ja ymmärtäminen jäävät sivistyneen lukijan vastuulle.

Toiminnallisessa rationaalisuudessa on kyse ihmisen teoista ja päätöksistä. Suosittuja lähestymistapoja ovat olleet teon teoria, praktisen päätelyn teoria (Aristoteles, G. H. von Wright), soveltava tiede, pragmatismi, prakseologia (Tadeusz Kotarbinski), päätösteoria, peliteoria (John von Neumann) ja tekoäly (Alan Turing). Tyypillisesti nämä teoriat ovat kiinnostuneita *välinationaalisuudesta*, jota sosiologi Max Weber kutsui *päämäärä-keino-rationaalisuudeksi*. Siinä etsitään parhaita tai tehokkaimpia keinoja annettujen päämäärien saavuttamiseksi.

Englannin kielessä sana *rational* viittaa tavallisesti instrumentaaliseen järkevyyteen, kun taas sana *reasonable* ilmaisee päämäärien järkevyyttä, mitä Weber kutsui *arvorationaalisuudeksi*. Siinä tarkastellaan ihmisten arvojärjestelmien itseisarvoisia perimmäisiä päämääriä, jotka on irrotettu kaikista hyöty- ja tehokkuuslaskelmista. Esimerkkejä voivat olla totuus, hyvyys ja kauneus – mutta toisille myös raha, valta, terveys ja nautinto. Moraalifilosofiassa Sokrateen iskulause ”hyve on tietoa”,

1 Totuudenjälkeisestä ajasta katso Niiniluoto (2019).

Kantin käytännöllinen järki ja Habermasin diskurssietiikka ilmaisevat näkemystä, jonka mukaan hyvän elämän itseisarvoja voidaan arvioida ja tiedostaa ihmisjärkeen kuuluvien kykyjen avulla. Vaihtoehtoisissa näkemyksissä arvot pohjautuvat tunteisiin (Humen ja joidenkin loogisten empiristien emotivismi) tai tahtoon (voluntarismi).

Järki ja elämä

Ihmisen elämässä järki, tahto ja tunteet ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Samalla rationaalisuuden kolme päämuotoa – uskomukset, välineet ja arvot – voivat olla jännitteisessä suhteessa toisiinsa. Kukin meistä joutuu ottamaan henkilökohtaisesti kantaa Sleepy Sleepersin laulun haastavaan kysymykseen ”Onko järkee vai ei?”.

Valistuksen ja romantiikan kiistan vaikutuksesta järjen ja tunteen välistä vastakkaisuutta on monesti liioiteltu. (Niiniluoto 2003, 87–95.) Platonin mukaan järki ohjaa ihmistä, mutta into ja halu antavat hänelle voimaa (Kaila 1934). Rationaalisuuteen luottava Aristoteles myönsi, että heikkoluonteiset ihmiset (kreikan *akrasia*) saattavat toimia vastoin parempaa tietoaan. Stolaisten mukaan tunteet ovat virheellisiä uskomuksia, joista on viisasta pidättäytyä – esimerkiksi pelko ja viha saattavat syntyä kohteeseen liitetyistä vääristä oletuksista. Ranskalainen matemaatikko Blaise Pascal piirsi ”sydämen ja järjen” välille jyrkän eron, jota romantikot omalla tavallaan korostivat. Osuvampaa olisi kuitenkin puhua aivojen ja käden yhteispelistä työnteossa. On lisäksi huomattava, että tieto ei sulje pois positiivisia tunteita: esimerkiksi totuus voi olla intohimo tutkijalle tai ”tiedon rakastajalle”, kauneuden esteettinen elämys on elinehto taiteilijalle, ja sosiaaliset tunteet (kuten rakkaus, myötätunto ja sääli) ylläpitävät eheää oikeudenmukaista yhteiskuntaa. Myös työnteossa tehokkaan ammattitaidon ohella tarvitaan ammattiylpeyttä ja työn iloa. (Niiniluoto 2015, 243–257.) Lisäksi tunteet voivat antaa tietoa evoluution kannalta suotuisista (jano, seksuaalisuus) ja haitallisista (kipu, inho, kuvotus) asioista. Tunnepohjaisia ratkaisuja järjen sijaan suosittelevat kirjoittajat kuitenkin usein unohtavat, miten haitallisia seurauksia yksilölle ja yhteisölle voi koitua voimakkaista negatiivisista tunteista (kuten viha, pelko ja kateus). ”Järjen veit, ja minusta orjan

teit”, laulaa Olavi Virta iskelmässä *Mustasukkaisuus*. Tuhoisten totalitarististen järjestelmien taustalla on tavallisesti kyltymätön itsekäs vallanhalu ja johonkin kansanryhmään kohdistettu viha.

Myös järjen ja mielikuvituksen vastakkainasettelua on liioiteltu monissa tarinoissa, joissa luovuus ja irrationaalinen hulluus liitetään toisiinsa. Kuitenkin luovuudessakin on järkeä. (Niiniluoto 1990, 140–153.) Tieteellisten teorioiden keksiminen edellyttää valmiutta esittää uusia ”villejäkin” ideoita, mutta rohkeat hypoteesit on asetettava ankaariin kokemuksen testeihin. Luova ongelmanratkaisu ei vaadi logiikan periaatteiden rikkomista, vaan sille tyypillisiä – tiedostettuja tai tiedostamattomia – kysymisen, valmistelun ja kypsyttelyn vaiheita voidaan kuvata ”keksimisen logiikassa”, kuten muiden muassa Herbert Simon ja Jaakko Hintikka ovat osoittaneet. Luovuuden alue kattaa koko inhimillisen toiminnan kentän arkipäivän askareista, työstä, ihmissuhteista, taloudesta ja tekniikasta tekoälyyn, taiteisiin ja tieteisiin.

Kaikille yksittäisille teoille ei voi asettaa samanlaista rationaalisuuden vaatimusta, sillä monet arkiset toimmemme ovat rutiinin- tai leikinomaisia. Kukaan ihminen ei elämässään kykene jatkuvaan järkipärisyyden maksimointiin, vaan asettamalla asioita tärkeysjärjestykseen joudumme monesti toimimaan Herbert Simonin *satisficing* -käsitteen ilmaisemalla tavalla ”tarpeeksi hyvien” ratkaisujen pohjalta. Merkittävässä asioissa on kuitenkin hyviä rationaalisia perusteita olla rationaalinen. (Niiniluoto 2015, 79–89.) Irrationaaliin uskomuksiin pohjautuvat toimintatavat (kuten vaihtoehtolääkintä tai henkiparannus) aiheuttavat monenlaista turmiota ja kärsimystä.

Välinationaalisuus on saanut huonoa mainetta, kun tehokkuutta ja kustannushyötyä on ohjelmallisesti ylikorostettu esimerkiksi Fordin tehtaiden liukuhihnoilla, Taylorin tieteellisessä liikkeenjohdossa ja niiden ideoita toistavassa uudessa julkishallinnossa (*New Public Management*). Monet työtä ja organisaatioita hyvässäkin tarkoituksessa tehostavat uudistukset saattavat kääntyä itseään vastaan ja muuttua hiostavaksi ja alistavaksi byrokratiaksi. Toisaalta frankfurtilaisten kritiikki ”teknistä järkeä” vastaan liioittelee siinä, että välinationaalisuus ei suinkaan ole itsessään paha asia. (Niiniluoto 2020.) On toki tärkeää arvorationaalisuuden puitteissa torjua irrationaalisia haluja ja kyynistä periaatetta ”tarkoitus pyhittää keinot”, mutta yhtä lailla on merkittävää, että ihmisen

valitsemat keinot ovat tuloksellisia. Lääkkeiden ja hoitojen tulee oikeasti parantaa sairauksia ilman sivuvaikutuksia, rakennusten on oltava kestäviä, lentokoneiden turvallisia ja työn tuotettava toivottuja tuloksia. Kaiken kaikkiaan elämisen taito ei ole vain tehokkuutta, vaan hyvässä elämässä ja viisaudessa yhdistyvät oppiminen ja osaaminen, tietäminen ja moraalinen vastuu. Siis ”järki käteen!”.

I MITÄ JÄRKEÄ ON TYÖSSÄ?

1.1 Työn oudosta rationaalisuudesta

Arto Mutanen & Ilpo Halonen

Aristoteleen (385–323 eaa.) mukaan järki ennen muuta tekee ihmisen ihmiseksi: rationaalisuus eli järjellisyys on ihmisen tärkein erityispiirre verrattuna muihin elollisiin oliolajeihin (Aristoteles 1989, 1097a15–1098b5; 1177a15–1178a5). Mutta ei ole lainkaan selvää, mitä tämä tarkoittaa – onkin mielenkiintoista huomata, että kaksi eturivin suomalaista filosofia on aivan viime vuosina jälleen kerran palannut tähän peruskysymykseen. Vuonna 2015 ilmestyneessä kirjassaan *Hyvän elämän filosofiaa* Ilkka Niiniluoto kysyy ”Onko rationaalista olla rationaalinen” (Niiniluoto 2015a, 79–89, ks. myös Niiniluodon kirjoitus tässä kirjassa) ja vuonna 2019 ilmestyneessä teoksessaan *Rajan taju* Leila Haaparanta pohtii ”järjen” monia merkityksiä valistuksen järkeä tarkastellessaan (Haaparanta 2019, 26–44).

Haaparanta liittää valistusfilosofi Immanuel Kantin (1724–1804) näkemyksen rationaalisuudesta kaksituhatta vuotta aikaisempaan Aristoteleen käsitykseen. Vaikka Kant pitikin rationaalisuutta myös ihmisen olemuksellisenä piirteenä, niin Kantille järki on ensisijaisesti modernin yksilön järki. Modernissa valistusajattelussa jokainen yksilö on järjenkäyttäjänä vastuussa oman järjensä käytöstä. Haaparannan mukaan Kant on huolissaan muun muassa siitä, että ihmisen tahdonvoiman ja rohkeuden puute saa yksilön järjen alistumaan helposti toisen järjen alaisuuteen.

teen. Vaarana on se, että yksilöllinen järki hävittää itsensä samastumalla auktoriteetin järkeen siinä missä valistunut uskaltaa kyseenalaistaa valanpitäjien ajattelumallit. (Haaparanta 2019, 24–25; katso myös Kanisto 1998.)

Ristiriidassa rationaalisen ajattelun ja toiminnan kanssa olevaa ajattelua sanotaan irrationaaliseksi. Näiden kahden ääripään väliin jää arationaalisuuden alue, jossa kysymys järkevyydestä ei ole relevantti. Tällöin inhimillinen toiminta jää osin rationaalisuuden ulkopuolelle, kuten leikitäessä, urheiltaessa tai vain puuhailtaessa. (Niiniluoto 1994, 63; 2015a, 83.)

On järkevää ottaa käyttöön väline, joka auttaa meitä saavuttamaan tavoittelemisen arvoisen päämäärän. Kuitenkin välineen ja päämäärän suhde ei ole näin yksinkertainen. Väline ei ole vain neutraali väline arvokkaiden päämäärien tavoittelussa, vaan välineet myös luovat päämääriä. Toisaalta välineet eivät muodostu vain ulkopuolisista hyödykkeistä, joita otetaan käyttöön niitä tarvittaessa, vaan välineet tai yleisemmin tekniikka ympäröi meitä kaikkialla. Näin välineen logiikka on paikoin selkeän instrumentaalista, mutta paikoin välineet luovat päämääriä tai muuttuvat itse päämääriksi.

Rationaalisuuden tulisi antaa yksilölle kykyä asioiden puntarointiin ja harkintaan. Yksilö ei ole todellisista tilanteista irrallaan oleva punta-roija, vaan konkreettisesti tilanteessa oleva toimija. Harkintaan ja punta-rointiin vaikuttaa ympäristö, joka voi vetää eri suuntiin, jolloin rationaalisia vaihtoehtoja ei ole tai rationaalisesti harkittujen toimien lopputulos osoittautuukin lopulta järjettömäksi. Näin rationaalisuus tuo esiin piirteitä, joita voi hyvin perustein pitää oudon rationaalisuuden ilmentyminä. (Airaksinen & Kaalikoski 1997; von Wright 1985; Niiniluoto 1994.)

Kolme rationaalisuuden lajia

Nicholas Rescher luonnehtii kirjassaan *Rationality* (1988) rationaalisuutta järjen systemaattiseksi käyttämiseksi antamaan perusteluja uskomuksille, toiminnalle ja arvostuksille. Vastaavasti rationaalisuus voidaan jakaa kolmeen lajiin: kognitiiviseen (mitä minun tulisi uskoa?), käytännölliseen (mitä minun tulisi tehdä?) ja evaluatiiviseen (mitä minun tulisi arvostaa?). Näin ollen toisistaan voidaan erottaa *uskomusrationaalisuus* ja

toiminnallinen rationaalisuus. Toiminnallinen rationaalisuus voidaan edelleen jakaa *välinationaalisuuteen* (tai päämäärärationaalisuuteen) ja *arvorationaalisuuteen*. Välinationaalisuuden yhteydessä puhutaan myös teknisestä rationaalisuudesta.

Näiden kolmen rationaalisuuden välinen suhde ei ole ongelmaton – vaikka päämääristä olisikin päästy yksimielisyyteen, voi osoittautua, että välinationaalisin ratkaisu ei olekaan arvorationaalinen, koska se edellyttäisi epämoraalisten keinojen käyttöä. Tästä voi olla seurauksena erilaisia motiivien ristiriitoja – esimerkiksi työelämässä. (Airaksinen & Kaalikoski 1997.)

Välinationaalisuuden yhteydessä puhutaan usein *praktisesta syllogismista*, jonka Aristoteles esitti *Nikomakhoksen etiikassa* (Aristoteles 1989, 1147a5) ja jonka Georg Henrik von Wright (1916–2003) nosti uudelleen esille teoksessaan *Explanation and Understanding* (1971), jossa hän piti sitä intentionaalisuuden perusmallina. Niiniluoto (1983, 305) muotoilee praktisen syllogismin (PS) seuraavalla tavalla: ”Intentionaalisen toiminnan selittämistä varten on esitetty Aristoteleeseen palautuva *praktisen syllogismin* kaavio, jonka von Wright muotoilee seuraavasti:

(PS)

X aikoo nyt saada E:n toteutumaan

X ajattelee, että ellei hän tee A:ta nyt, hän ei saavuta E:tä

Siis X ryhtyy tekemään A:ta, ellei häntä estetä

Praktisen syllogismin ensimmäinen premissi ilmaisee henkilön X tavoitteen. Toinen premissi ilmaisee henkilön X uskomuksen, miten hän voi saavuttaa tavoitteensa. Johtopäätöksenä henkilö X ryhtyy tekemään uskomuksensa mukaista toimintaa, ellei häntä estetä.

Praktinen syllogismi liittyy päätöksentekotilanteeseen, jossa halutun päämäärän saavuttaminen edellyttää jonkin tietyn teon tekemistä. Luonnollisesti voi olla useita mahdollisia keinoja päämäärän saavuttamiseksi, mutta perusmuodossa esitetään vain yksi keino. Praktisen syllogismin toinen premissi ilmaisee keinon ja päämäärän välisen suhteen: tekemällä keinon ilmaiseman teon saavutat tavoitteen. Praktisen syllogismin johtopäätöksenä on teko, jonka uskotaan tuottavan aiotun lopputuloksen.

Praktisen syllogismin toinen premissi kuvaa keinoa, jonka henkilö X uskoo olevan välttämätön ehto päämäärän saavuttamiseksi. Tähän liittyen Niiniluoto (2020, 153) viittaa von Wrightin muotoilemaan *tek-niseen normiin*, joka on muotoa ”jos olet tilanteessa B ja haluat E, niin sinun tulee tehdä A”. On mahdollista tutkia tämän ehdon rationaliteet-tia empiirisen tieteen keinoin. Edellä olevan keinon rationaalisuuden tutkimiseksi voidaan tutkia ehtolauseen ”tilanteessa B, tapahtuma A saa aikaan E” totuutta. Tämä voidaan tehdä tavanomaisen eksperimentaalisen tieteen keinoin. (Niiniluoto 1994, 45–63; Niiniluoto 2015a, 83–89.)

Tekniikka ja tiede

Benjamin Franklinin (1706–1790) mukaan ihminen on ”työkaluja valmistava eläin”. Työkaluja valmistavana eläimenä ihminen on monin tavoin kytkeytynyt tekniisiin järjestelmiin (Niiniluoto 1999, 41). Tek-niset järjestelmät ovat varsin heterogeeninen luokka, joten niistä yleisellä tasolla puhuminen on erityisen vaikeaa. Lähdemme purkamaan tekniikan problematiikkaa tarkastelemalla tekniikan ja tieteen suhdetta, joka on joissakin tilanteissa erittäin tiivis ja toisissa tilanteissa tekniikka ei käytännössä juuri perustu tieteeseen. Mario Bunge (2006, 124)¹ tiivistää suhteen toteamalla, että suorituskykyinen tekniikka perustuu tieteellisesti oikeutettuun tietoon. Suorituskyvyltään puutteellista tekniikkaa Bunge kutsuu pseudoteknologiaksi, joka on luonteva nimitys. Näin tekniikka tulee ymmärretyksi soveltavana tieteenä. Frederick Ferre (1988) ei kuitenkaan tällaista identifikaatiota hyväksy.

Tekniikan piiriin kuuluu tieteellis-teknisen erityistaidon piiriin kuulumatonta ammattitaitoa (käsityö), joka perustuu harjaantuneisuuteen. Tällainen harjaantuneisuus ei välttämättä perustu tieteelliseen tietoon, vaan yrityksen ja erehdyksen kautta saavutettuun taitoon. Tällaista harjaantuneisuutta tai taitoa voidaan tieteellistää käytännöllisissä tieteenaloissa, kuten hoitotieteessä tai didaktiikassa. Tieteellistyminen on vaikuttanut myös perinteisiin käsityöammatteihin. Tällainen teknistyminen

1 ”Efficient technology rests on well-confirmed mechanistic hypotheses. By contrast, the inefficiency of pseudotechnology is due to the non-existence or ignorance of the relevant mechanisms.” (Bunge 2006, 124.)

muuttaa käsityön edellyttämää ammattitaitoa, mutta se voi muuttaa myös käsityön toimintaympäristöä tavalla, joka vaikuttaa ammattitaitoa konstituovaan tietoon ja taitoon. Käsityön rinnalla tekniikkaa määrittää teollinen tuotanto, joka (myös) on muuttunut yhä enemmän tiedepohjaiseksi. Teollisuutta ei määritä käsityöperinne, vaan taloudellisesti teollinen tuotantotapa (von Wright 1987; Franssen, Lokhorst & van de Poel 2018).

Käsityön ja tekniikan välinen suhde on kehittynyt pitkän ajan kuluessa nykyisiin muotoihinsa. Niiniluoto luonnehtii asiaa seuraavalla tavalla:

Vasta 1700-luvun lopulla vakiintui taitojen alueen uusi jako, jossa toistaan erosivat käsitteellisesti ja ammatillisesti tekniikka (eli hyödylliseksi tarkoitetut käyttöesineet ja niiden suunnittelu) ja taide (katsottaviksi ja koettaviksi tarkoitetut kauniit esineet). Vastaava erottelu tehtiin työn ja leikin välillä. (Niiniluoto 2002, 10.)

Siten taide muuntuu 'kaunotaiteeksi' (*fine art*) ja käsityö muuntuu käytännölliseksi taidoksi (*practical art*), joka lopulta kytkeytyy teolliseen tuotantoon. Teoreettinen perusta kaunotaiteille saadaan estetiikasta ja käytännöllisille taidoille teknologiasta. (Niiniluoto 2002.)

Niiniluoto (1993) erittelee perustutkimuksen, soveltavan tutkimuksen ja kehittämistyön. Sekä perustutkimus että soveltava tutkimus ovat nimenomaan uuden tiedon tavoittelua. Kehittämistyössä tavoitellaan uusia tuotteita ja tuotantomenetelmiä mahdollisesti nojautumalla tieteen tuloksiin.² Siten tieteellinen tutkimuksen ja kehittämistyön välillä ero on päämäärissä, edellisen tavoittellessa tietoa ja jälkimmäisen tavoittellessa uusia artefakteja. Niiniluoto (1993) ilmaisee tämän filosofisesti täsmällisemmin sanomalla, että tieteellisen tutkimuksen perustava utiliteetti on episteeminen tai tiedollinen (*epistemic utility*) ja kehittämistyön käytännöllinen utiliteetti (*practical utility*).

Käytännölliset utiliteetit tekevät sekä kehittämistyön että tekniset tieteet arvosidonnaiseksi (Niiniluoto 1984). Tiedollisten utiliteettien keskeinen arvo on tieto: tavoite on saavuttaa uutta tieteellistä tietoa.

2 "... development uses the results of research to develop 'new products, methods, and means of production'." (Niiniluoto 1993.)

Muita tiedollisia utiliteetteja on muiden muassa informaatio ja totuus. Tuotteiden tai tuotantomenetelmien kohdalla ei ole mielekästä puhua totuudesta tai epätotuudesta. Näitä voidaan tarkastella niiden tarkoituksemukaisuuden tai tehokkuuden kannalta. Tällaisten käytännöllisten utiliteettien nojalla on mahdollista arvioida tuotteita, tuotantomenetelmiä ja yleisemmin tekniikkaa. Niiniluoto (1999, 61) esittää tekniikan arviointiin kuuden e:n luetteloa: efektiivisyys, ekonomisuus, ergonomisuus, esteettisyys, ekologisuus ja eettisyys. Hän liittää vielä näiden kuuden e:n lisäksi sosiaalisuuden. Näin tekniikan arvioinnille (TA) saadaan yhtälö: $TA = 6E + S$ (Niiniluoto 2000, 32).

Tekniikan vaikutus

Franklinin perusajatus oli teknologiamyönteinen. Tekniikka parantaa ihmisen elämän laatua helpottamalla tarpeiden tyydytystä ja tuottamalla ihmisille uusia, elämää parantavia tuotteita ja tavaroita. Valitettavasti tekniikan seuraukset eivät ole olleet eivätkä ole vain hyviä ja positiivisia.

Karl Marx (1818–1883) tarkasteli tutkimuksissaan myös tekniikan tuomia negatiivisia vaikutuksia ihmisiin ja ihmisyhteisöihin. (Niiniluoto 1999.) Erityisesti *Taloudellis-filosofisissa käsikirjoituksissa 1844* Marx tuo esiin varjopuolia, jotka jäävät Franklinin optimismilta huomiotta. Ihmisen vieraantuneisuuden käsite on keskeinen Marxille. Tämä kytkeytyy siihen perusajatukseen, joka esiintyy myös John Lockella (1632–1704), että työ on ihmisen olemukseen liittyvä asia. Työ ei tässä tarkoita palkkatyötä, vaan käytännöllistä toimintaa, jossa ihminen muokkaa ympäristöään. Ihminen näin työssään todentaa itseään.

Palkkatyössä työn kohde ei ole hänen, vaan työnantajan, jolloin työn kohde objektivoituu tekijälle ulkoiseksi ja työntekijä vieraantuu omasta työstään ja siten myös itsestään. Palkkatyö ei ole tarpeen tyydytystä työssä, vaan se on vain väline työn ulkopuolella olevien tarpeiden tyydyttämiseksi. Tällainen voi johtaa työn tekijälle ”henkistä jälkeenjääneisyyttä” (Marx 1978, 221), mikä on edellistä esineen vieraantumista vakavampaa ”itsevieraantumista”. Tämä on Marxin mukaan teollistuneen työn mukanaan tuoma varjopuoli, joka voi lopulta johtaa inhimillisen kyvykkyyden kuihtumiseen, ”ihmisen vieraantuminen ihmisestä”

(Marx 1978, 223–226). Näin näemme yhteyden Aristoteleen näkemykseen: ihminen menettää vieraannutetun työn oloissa sen erityisaseman, joka hänellä luonnostaan on eläimeen nähden.

Kysymykseen, onko välineellinen rationaalisuus arvorationaalista kielteistä kantaa ovat G.W.F Hegelin (1770–1831) ja Marxin jalanjäljissä edustaneet muiden muassa Frankfurtin koulukunnan ajattelijat, jotka kritisoivat teknisen järjen jättäneen muut rationaalin muodot unohduksiin. Yksi tunnettu esimerkki on Max Horkheimer (1895–1973), jonka mukaan ihmisen halu hallita luontoa on ”järjen tauti”. G. H. von Wright tulkitsee Theodor Adornon (1903–1969) ja Horkheimerin näkemyksiä seuraavasti:

[”järjen vaatimusten” mukaan rakennetun yhteiskunnan rationaalisuus on] instrumentaalista tai teknistä, tavoitteellista rationaalisuutta, joka vaatii tavaroiden tuotannolta ja virkojen järjestelyltä, yhteiskunnan palveluilta, suurempaa tehokkuutta. ... Eräänä seurauksena ... yksityiseen ihmiseen kohdistuva huomio (’ihmisarvo’) ... vähenee ... vapautuminen vanhentuneista olosuhteista johtaa uuteen sidonnaisuuteen moderneissa olosuhteissa. Teknisen rationaalisuuden pakkopaitaan köytetty ihminen ajautuu järjettömyyden ja primitiivisten vaistojen ohjaamaan yhteiskuntaan, missä mahti ja väkivalta ovat syrjäyttäneet humaniteetin ihanteen. (von Wright 1987, 16–18.)

Niin Hegel, Marx kuin Frankfurtin koulukunnan ajattelijatkin puhuivat järjestä ja työstä luonnollisesti omista yhteiskunnallisista tilanteistaan tarkasteltuna. Heidän esittämänsä analyysit ovat edelleen monessa suhteessa ajankohtaisia. Puhe työssä koetusta ahdistuksesta tai *burnoutista* on alati läsnä työelämää koskevassa puheessa. Osa tästä ahdistuksesta voi seurata siitä, että työn tavoitteet ja mieli tulee ulkoa annettuina, joita tekijä ei välttämättä koe omikseen, vaan mahdollisesti jopa itselleen ja omalle työlleen vieraaksi.

Leena Koski (2019) antaa tästä kehityksestä kiinnostavan kuvauksen. Oikeastaan tämä ajatus tiivistyy hyvin hänen kuvatessaan professori Antero Jyrängin (1933–2020) puhetta vuoden 1986 tohtoripromootiossa, jossa hän sanoo tutkijan työn palkitsevuudesta, että:

tilalle saa – kovan työn ohella – jotakin harvinaista: henkistä riippumattomuutta, toiminnan itsenäisyyttä, löytämisen iloa, työskentelyn mielekkyyttä ja kokonaisvaltaisuutta. Ja muutaman häikäisevän oivaltamisen hetken. (Koski 2019.)

Koski (2019, 72) tiivistää nykyisen tilanteen toteamalla, että ”kolmesakymmenessä vuodessa Jyrängin sanat ovat tulleet järjettömiksi”. Koski ei ole yksin arvioissaan, vastaavaa kehityskulkua on kuvannut myös Juha Siltala (2004).

Luovuus

Yksi keskeinen työelämää määrittävä piirre liittyy innovatiivisuuteen: nykyisin innovatiivisuutta painotetaan lähes mantran tavoin. Uuden luomisena innovatiivisuuteen liittyy luovuus. Luovuus ei kuitenkaan ole mikään käskettävissä oleva asia, vaikkakin luovuudelle voidaan kehittää suotuisia ympäristöjä. Jotta ymmärtäisimme tätä paremmin, niin on syytä pohtia luovuutta ja sen suhdetta järkevyyteen. Ilkka Niiniluoto (1990b, 143) kirjoittaa aiheesta seuraavasti: ”Konservatiivisessa yhteisössä uuden luominen on koettu vaaralliseksi ja uhkaavaksi asiaksi. Luova työ on edellyttänyt rohkeutta olla omaperäinen – ja halua asettua tradition ja ympäristön painostusta vastaan.”

Edellä käsitelimme praktista syllogismia ja siihen kytkeytyvää välimerationaalisuutta. Praktisessa syllogismissa toiminnan päämäärä on asetettu premissinä, joten siihen liittyvää harkintaa ei oikeastaan esiinny. Vaikka Aristoteles sanoo, että vain keinoja harkitaan, ei hänen käsityksensä ollut aivan näin kategorinen, vaan hänen mukaansa oli mahdollista harkita myös päämääriä. Seuraavassa tarkastelemme lyhyesti analyysin ja synteessin menetelmää, joka tuo esiin myös päämääriin liittyvän harkinnan. Päämääriin liittyvä harkinta sisältää olennaisia luovia elementtejä.

Analyysin ja synteessin menetelmä on antiikin geometrikkojen menetelmä, jolla geometrisia ongelmia ratkotaan. Menetelmään kuuluu analyysi, jossa lähdetään esitetystä päämäärästä, mikä on annettu teoreema teoreettisissa analyysissa ja piirustustehtävän ratkaisu problemaattisissa analyysissa, joista edetään taaksepäin tavoitteen ehtoihin. Synteessissä kuljetaan päättely toiseen suuntaan ehdoista lopputulokseen.

Niiniluoto (1990a) tarkastelee kirjailija Edgar Allan Poen (1809–1849) tekstejä, erityisesti salapoliisinovellia ”Rue Morguen murhat”, jossa Poe kuvaa luovuutta osoittavaa ongelmanratkaisua, sekä runon ”Korppi” syntyprosessia. Tavoitteena on tuoda esiin, miten analyysin ja synteessin menetelmä toimii luovuuden ”kätilönä”. Mitä on sitten tämä analyysin ja synteessin menetelmä tai lyhyemmin mitä on analyysittisyys? Poe (2006, 379) aloittaa toteamalla, että ”Analyysittisiksi luettuja henkisiä ominaisuuksia on hankala analysoida sinällään. Ymmärrämme vain niiden vaikutuksia.” Siten analyysittisyys tuntuu pakenevan analyysia. Kuitenkin Poe (2006, 379) tuo esiin, että sillä on läheinen yhteys, erityisesti differentiaalilaskentaan, tuohon matematiikan korkeimpaan haaraan. Poe kuitenkin erottaa analyysin ja kalkyloinnin. Tätä Poe (2006, 381) luonnehtii vertaamalla pelaajaa ja analyytikkoa: ”Yleisesti mieltäänkin, että hyvän pelaajan ominaisuuksiksi riittää pettämätön muisti ja sääntöjen tunnollinen noudattaminen. Mutta analysoijan kyvyt tulevat esiin sääntökirjan tuolla puolen.” Tämä sääntökirjan tuolla puolen oleminen viittaa analyysin strategisuuuteen. Sääntökirja antaa ne siirrot, jotka ovat luvallisia (*definitory rules*, kuten Jaakko Hintikka (2007) sanoo. Pelaaja ”käyttää hyväkseen *kaikkea*, mistä saa luvallista hyötyä”, joten hänelle ”riittää pettämätön muisti ja sääntöjen tunnollinen noudattaminen”. Analyytikon tilanne on toinen, hänen tulee toimia strategisesti, mitä strategiset säännöt ohjaavat; hänen tulee ”tietää, *mitä* havainnoida” (Poe 2006, 381). Pelkkä älykkyys ei ole riittävää, tarvitaan mielikuvitusta. Tämä mielikuvitus tuo mukanaan luovuuden, mutta myös päämäärän harkinnan. Niiniluoto käy läpi esimerkinomaisesti runon ”Korppi” syntyprosessin, joka kuvaa tätä luovuusaspektia.

Vaikka runoutta voikin syntyä ”sattumalta”, niin ”oikea tapa luoda runoutta perustuu Poen mukaan kuitenkin tietoon runouden päämääristä” (Niiniluoto 1990a, 163). Nämä päämäärät eivät kuitenkaan ole joitain yksityiskohtaisia ja konkreettisia, vaan yleisiä, ja runous on ”kauneuden rytmistä luomista”. Tämän päämäärän analyysin kautta on mahdollista luoda runoutta. Vaikka ”runollisen mielikuvituksen ala on rajaton”, niin on mahdollista rajata käsillä olevien vaihtoehtojen luokkaa. Tällainen rajaaminen ei ole vain runoudelle ominaista, vaan esiintyy periaatteessa kaikilla luovilla aloilla, kuten esimerkiksi musiikissa (Tymoczko 2011) tai tieteessä (Hendricks 2001).

Luovuuteen liittyvä analyttisyys liittyy tavoitteen analyysiin, jossa tavoitteen perustavat tekijät ja niiden väliset keskinäiset riippuvuus-suhteet pyritään eksplikoimaan. Geometrinen analyysi on malliesimerkillinen tapaus tällaisesta analyysistä. Geometriassa analyysi suoritetaan geometrisista kuvoista ja niiden välisistä riippuvuussuhteista. Kuten Descartes osoitti, voidaan nämä kuviot ja niiden väliset suhteet esittää algebrallisesti ja siten esittää riippuvuussuhteet algebrallisina lausekkeina. Oikeastaan Poen viittaama matemaattinen analyttisyys on nimenomaan tällaisen algebrallisen esityksen viimeistelty muoto. Differentiaalilaskenta on esimerkki kalkyylistä, jossa voidaan ongelmia muotoilla ja ratkaista kalkulaatiivisesti.

Työ ja sen outo rationaalisuus

Tämän artikkelin otsikossa puhuimme ”työn oudosta rationaliteetista”. Edellä olemme tarkastelleet järkeä ja rationaalisuutta tavanomaisesta, sanoisimmeko positiivisesta, näkökulmasta. Olemme nojanneet filosofian pitkään traditioon. Kuitenkaan ihminen ei aina toimi järkevästi. Toisaalta ihmisen järkevyyden ei välttämättä toimi joissakin käytännön tilanteissa, vaan olosuhteiden pakottava voima muuntaa järkevän toiminnan luonnetta siten, että järkevyyden näyttäytyy outona. Oikeastaan tästä outoudesta saamme osuvan kuvauksen artikkelista Airaksinen & Kaalikoski (1997, 343):

Junasta sanottiin aikanaan, että sen suuri nopeus tuhoaa matkustajien aivot ja tekee heidät hulluiksi. Autojen edessä piti kulkeman punaisen lipun heiluttaja, kun ajettiin taajamassa. Teknologiaa on ennenkin vastustettu, kunnes uudet viestit on luettu uudelleen ja uudelleen, eli kunnes maailma on muutettu teknologialle soveltuvaan muotoon. Sitten näitä välineitä ei voida enää arvostella, maailma kun on jo sopeutunut niihin. Rauha palaa ja uudet viestit voidaan kuulla. (Airaksinen & Kaalikoski 1997, 343.)

Airaksinen & Kaalikoski (1997) kuvaavat sitä, miten uuden teknologian vastustus laantuu ja maailma sopeutuu uuteen tilanteeseen. Näin käy myös työelämässä. Työntekijän ammattitaito sopeutuu uusiin tekni-

siin laitteisiin, uusiin työn organisaation muotoihin ja uuteen työelämän logiikkaan. Näin työelämän outo rationaalisuus arkipäiväistyy eikä sen eri ilmenemismuotoihin enää suhtauduta torjuvasti, vaan niihin sopeudutaan. Yksi tapa tähän sopeutumiseen on ongelmien psykologisointi (Saari 2019).

Perusajatus on, että työntekijän, asiantuntijan, näkökulmasta työn järjestyminen näyttää nimenomaan oman ammattitaidon kautta. Työ on järkevää, kun sitä voi tehdä nimenomaan ammattimaisesti ja harkiten. Työn laatu on oleellinen osa ammattitaitoa, jota Siltala (2004) painottaa. Oikeastaan edellä kuvattu vieraantumisen, jota Marx painotti, liittyy nimenomaan tähän puoleen. Yhtäältä, kun työn kohde ulkoistetaan, niin ammattilaisen suhde työhön muuntuu. Mutta kun tähän lisätään se, että ammattilaisuutta ohjataan ulkopuolisen logiikan mukaan, tapahtuu se, mitä Marx kuvaa toisena vieraantumisenä. Tämä ulkopuolinen logiikka voi viitata esimerkiksi tekniseen kehitykseen, joka muuntaa tarvittavaa ammattitaitoa ja pakottaa asiantuntijan muuttamaan toimintatapojaan.

Työn ulkoistamiseen liittyy paljon piirteitä, joiden erittely ei tässä yhteydessä ole mahdollista. Kuitenkin työn outoon rationaalisuuteen liittyy piirre, joka tulee tässä yhteydessä kiinnostavalla tavalla esiin. Marxin analyysin yksi keskeinen piirre oli, että muutokset edellyttävät aina laajempaa yhteiskunnallista uudistusta. Se, että Marxin eräänä keskeisenä ”päämääränä oli *poiesiksen* muuttaminen *praksikseksi*” (Niiniluoto 2002, 10) ei ollut vain asennemuutos, vaan edellytti yhteiskunnan radikaalia muutosta. Niiniluoto tuo esiin, että tätä samaa päämäärää lupaavat ”monet oman aikamme johtamistaidon ja elämänhallinnan oppaat”, mutta ilman vaativia yhteiskunnallisia uudistuksia.

Työeetoksemme kytkeytyy klassisiin hyveisiin, joiden perusta ”luotiin keskiajan luostarilaitoksessa” (Vähämäki 2003, 101). Asiantuntijuus on vakava asia, jonka harjoittaminen edellyttää hiljentymistä ja keskittymistä. Kuitenkaan keskittymisen hyve ei enää toimi, se on vanhentunut. Yksi tähän suuntaan johtava piirre liittyy Airaksisen & Kaalikosken mukaan teknologisen kulttuurimme kaksoisvirhepäätelmään, jossa ”ensin toimivuus sekoitetaan käyttöön ja sitten käytön viestin olemassaolo sekoitetaan sen hyväksyttävyyteen” (1997, 338–9). Tämä virhepäätelmä tekee toimivuudesta arvokasta sinänsä ja siten muuttaa kulttuurin ja ympäristön muuttamista välineelle sopivaksi.

Asiantuntijaa voidaan sopeuttaa erilaisiin muutoksiin sinällään positiivisilla luonnehdinnoilla, kuten vaikka innovatiivisuuteen liittyvillä luovuusvaateilla. Luovuus on osa ammattitaitoon liittyvää taituruutta. Ammatilainen pyrkii löytämään uudenlaisia ratkaisuja työssä esiintyviin ongelmiin. Edellä kuvattu analyysin ja synteessin menetelmä kuvaa asiantuntijan luovaa prosessia. Analyysivaihe voi sisältää niin työn tavoitteen ja tarkoituksen pohtimista kuin työn arvoperustan puntarointia. Tällainen pohdinta ja puntarointi voidaan tehdä myös yhteisöllisesti. Monissa työelämän kehittämiseen liittyvissä menetelmissä painotetaan juuri tällaista yhteisöllistä kehittämistä. (Engeström 2014; Henttonen & Lapointe 2015.)

Kuitenkin kun kehittämispaine tulee ulkoa tuotuna velvoitteena, joka velvoittaa yksilön toimimaan ”teljettynä kollegojensa kanssa huoneeseen, jossa on valkotauluja, merkkauksyviä ja yliinhimillisen pirtsakka fasilitaattori rohkaisemassa kaikkia vapaaseen assosiointiin” (Cain 2012, 109) voi luovuuden ja aidon ongelmanratkaisun välinen suhde katketa: ongelmat eivät ole vaativia työhön liittyviä ongelmia, joiden ratkaisu liittyisi johonkin työssä aidosti olemassa olevaan ongelmaan tai tarpeeseen. Susan Cain puhuu paljon siitä, kuinka tiimityölle on aikansa ja paikkansa, mutta niin on myös itsenäisellä hiljaisella ajattelutyöllä, esimerkiksi opiskelussa. Hän pyytää pohtimaan Steve Jobsin työkaveri Steve Wozniakia:

Mietitäänpä, mitä Wozniak teki heti Menlo Parkin tapaamisen jälkeen. Jäikö hän klubitovereidensa seuraan suunnittelemaan tietokoneita? Ei. (Hän kyllä jatkoi tapaamisiin osallistumista joka toinen keskiviikko.) Etsikö hän valtavan avokonttorin, jonka riehakkaassa hulinassa ideat voisivat ristipölytyä? Ei. Silmiinpistävin seikka hänen kertomuksessaan työvaiheista ensimmäisen tietokoneensa parissa on se, että hän oli aina itsekseen. (Cain 2012, 93.)

Cain tuo tässä esiin sen, mitä monet eri alojen ammatilaiset tuovat esiin: nykyinen työelämä ei anna mahdollisuutta työn ammattimaiseen tekemiseen, keskittyminen ei ole enää mahdollista. ”Uusi työ on ensisijaisesti yhteistyötä. Se on sosiaalista ja puheliasta. Vetäytyminen ja mykkyys johtavat siinä syrjäytymiseen. Kieli ja kommunikaatio ovat sen isän-

tiä.” (Vähämäki 2003, 102.) Näin keskittynyt asiantuntijuus on ajettu nurkkaan ja samalla tehdään todeksi Marxin kuvaamaa vieraantumista.

Se, että työelämän ongelmia ratkotaan konsultatiivisin – tai voimme sanoa mekanistisin – keinoin johtaa paradoksaalisesti aina vain pahempaan. Ammattitaito uhkaa hävitä kokonaan. Äärimmäisenä tulee vastaan se, mitä Daniel Kahneman (2012, 251) tarkoittaa WYSIATI-ilmiöllä (”What You See Is All There Is”). Taipumuksemme muodostaa näkemyksemme ja tehdä ratkaisumme hallussamme olevan informaation pohjalta muuntuu tällaisen konsultatiivisen manipulaation toimesta absurdiksi: lopulta ihmisillä on horjumaton usko lähes kuinka absurdiin väitteeseen tahansa, jos heillä on tukena samoin ajatteleva yhteisö. Siten pätee Vähämäen luonnehdinta, jonka mukaan:

Kommunikaatiotaloudessa menestyy vain luonteen heikkouksilla. Se tarvitsee heikkoja luonteenpiirteitä. (...) näitä ovat levoton hypähtely asiasta toiseen, juoruilu, uteliaisuus (naisellinen rohkeuden muoto Viktor Hugon mukaan!), tarrautuminen johonkin asiaan sen pelkän muodon vuoksi, kärsimättömyyden ja levottomuuden eri muodot, epäjohdonmukaisuus ja unohtaminen. (Vähämäki 2003, 103.)

Samalla perinteinen ammatti-identiteetti, tai ammattitaito, uhkaa liudentua ja lopulta kadota, jonka estäminen edellyttää systemaattisia ja suunnitelmallisia toimia, jotta ammatti-identiteetti ja ammattitaito saadaan uudistetuksi vastaamaan nykyisen työelämän uudistamistarpeisiin. ”Eniten hyötyä asiantuntijuudesta on uusien ideoiden, välineiden ja prosessien kehittämisessä” (Jakonen 2017, 52), joten ongelmat voidaan ratkaista rationaalisen asiantuntijuuden avulla, jonka perusteita seuravassa luvussa tarkastelemme yksityiskohtaisemmin.

Käytännön ongelmien identifiointi ei ole yksinkertainen asia; tämä edellyttää ongelmatilanteen analyysia edellä esitetystä merkityksestä. Ongelmien analyysi usein edellyttää sekä tietoja ja taitoja, jotka liittyvät ammattialaan, mutta myös työpaikan käytäntöjen ja toimintatapojen tuntemusta. (Engeström 2014; Mutanen 2014.) Oikeastaan tällaiseen tarjoaa jäsenystä myös erilaiset dialogiset työelämän kehittämisen muodot. Näissä pyritään yhdessä jäsentämään ongelmia ja kehittämistarpeita. (Henttonen & Lapointe 2015; Engeström 2014.)

Kuitenkaan ongelmat eivät liity vain työntekijän henkilökohtaiseen ammattitaitoon (eli yksilötasolle) tai työyhteisön muodostamaan ongelma-alueeseen (työyhteisötaso), vaan voi liittyä laajempaan ammattialan ongelmatiikkaan tai toiminta-alan ongelmatiikkaan (työelämä-taso). Edellä viittasimme Kosken (2019) analyysiin ammattilaisen työorientaation muuttumisesta absurdiksi. Tällöin ei ole kyse henkilön ammattitaidosta tai työpaikan ongelmatiikasta, vaan koko alaa koskevasta muutoksesta, joka muuttaa koko ammattialaa. Yliopiston muutos sivistysyliopistosta kilpailuyliopistoksi ei jätä tilaa aiemmalle ammattitaidolle: professori ei ole omaan alaansa syventyvä tutkija ja kasvattaja, vaan jotain muuta. Vastauksen etsiminen siihen, mitä tämä uusi tilanne edellyttää niin yksilöiltä kuin yhteisöiltä, on erittäin vaikea kysymys. Työelämän tutkijat tutkivat työelämän muutoksia, joissa vanhoja ammattialoja katoa ja muuttuu sekä uusia aloja syntyy. Muutokset ovat hitaita ja syvällisiä. (Jakonen 2018.)

Suunnittelutiede

Inhimillinen työ liittyy aina ihmisen tietoihin ja taitoihin. Ihmisen ammattitaito muotoutuu koulutuksen ja harjaantuneisuuden kautta. Työtä tehdään erilaisissa teknisissä ympäristöissä ja työn tuloksena on eri tyyppisiä ”keinotekoisia” tuotteita eli artefakteja. Työ liittyy siihen, mitä laajassa merkityksessä kutsutaan tekniikaksi. Niiniluoto (2000, 27) antaa kannaltamme kiinnostavan luonnehdinnan tekniikalle: ”Tässä mielessä tekniikka kattaa insinöörien työn ja sen tuloksena syntyvät laitteet tai välineet, jotka ovat tehokkaita ja toimivia jonkin erityisen mekaanisen tarkoituksiperän kannalta. Siihen liittyvät laveasti myös muiden artefaktien suunnittelu ja valmistus: arkkitehtuuri, yhdyskuntasuunnittelu, sosiaalinen suunnittelu, taideteollisuus, taidekäsityö ja taide.”

Edellä olevassa määritelmässä puhutaan artefaktien suunnittelusta ja valmistuksesta. Artefakti voidaan määrittää suppeasti tai laajasti, jolloin siihen kuuluvat myös esimerkiksi tieteessä kehitetyt teoriat ja lait (Galle & Kroes, 2014). Emme tässä tarkemmin erittele tätä kysymystä, vaan keskitymme nimenomaan analysoimaan, mitä suunnittelulla tarkoitetaan. Oikeastaan hyvän lähtökohdan antaa Marxin luonnehdinta, inhimillisen työn luonteesta:

Hämähäkki suorittaa tehtäviä, jotka muistuttavat kutojan työtä, ja mehiläinen saattaa vahakennoja rakenteella monta ihmisiin kuuluvaa rakennusmestaria häpeään. Mutta huonoimmankin rakennusmestarin erottaa parhaimmastakin mehiläisestä jo aivan alusta se, että hän on rakentanut kennot päässään ennen kuin hän ne rakentaa vahasta. Työprosessin lopussa saadaan tulos, joka sen alussa on jo ollut ihmisen mielikuvituksessa, siis ajatuksellisesti olemassa. (Marx 1979, 168–169.)

Marx pyrki tuomaan esiin olennaisen piirteen ”työstä muodossa, joka on yksinomaan ihmiselle ominainen”. Ei ole lainkaan selvää, milaista on Marxin luonnehtima etukäteen tehty harkinta. Työtoiminta liittyy nimenomaan tuottamiseen: työn tuloksena saadaan jokin tietty tulos. Siten työn edellyttämä harkinta on nimenomaan harkintaa, mitä keinoja päämäärän saavuttamiseksi on järkevää käyttää, mikä on kiinteästi yhteydessä aristoteeliseen praktiseen päättelyyn. Edellä luonnehdimme, miten praktinen syllogismi liittyy toimijan tietoperustaan.

Saadaksemme yksityiskohtaisemman kuvan asiasta, tulee tarkastella erilaisten taitojen edellyttämää tietoa, jota jo Platon (427–347 eaa.) dialogissaan *Filebos* tarkastelee. Platonin mukaan meillä on yhtäältä teoriapitoisia taitoja, joissa joudutaan laskemaan ja mittaamaan ja toisaalta ”on työskentelyä arviokaupalla ja kokemuksen tuomalla sormituntumalla ja turvautumalla siihen vaivalloisella harjoittelulla saavutettavaan vaistomaiseen kykyyn, jota ihmiset sanovat ammattitaidoksi” (Platon 1999, 55e). Seuraavassa luonnehdimme taitoja ja niiden teoria- ja taitopitoisuutta vailla arvottavaa näkemystä (Himanka 2007; kts. myös Niiniluoto 1999, 46 ja Simon 1981, 130).

Ihmisten tekemät tuotteet ovat aina myös sosiaalisia tuotteita. Käyttöarvona tuote on kylläkin ihmisen tekemä, muttei vielä suhteessa muihin tavaroihin, mikä tapahtuu tuotteen esiintyessään tavarana (vaihtoarvona), jota Marx kuvaa seuraavalla tavalla:

Mutta niin pian kuin se esiintyy tavarana, se muuttuu aistillisesti yliaistilliseksi esineeksi. Se ei ainoastaan seiso jaloillaan maassa, vaan suhteessa kaikkiin muihin tavaroihin se asettuu päälaelleen ja kehittää puupäästään houereita, paljon ihmeellisempiä kuin jos se alkaisi itsestään tanssia. (Marx 1979, 77.)

Kun tavara alkaa sosiaalisena tavarana itsenäistyä ja muuttua olioksi sinänsä, ilmenee siten tavarana fetissiluonne (Marx 1979, 79).

Niiniluoto (1993) tekee erottelun ennusteita ja selitystä etsivien kuvailevien tieteiden (*descriptive science*) ja suunnittelutieteen (*design science*) välille. Soveltavan tieteen sovellutussensitiivisyys ei poista niiden ensisijaista tiedollista utiliteettia. Soveltavan tieteen tulosten yleinen muoto on kontekstualisoitu ehdollinen (kausaalinen) laki, jonka yleinen muoto on ”tilanteessa B, X aiheuttaa A:n” tai tällaisen probabilistinen muotoilu. Tällaisia voidaan käyttää niin ennustamiseen, selittämiseen kuin toiminnan suunnitteluun. Jos on tapahtunut A tilanteessa B, niin tämän selitykseksi voidaan esittää, että X esiintyminen. Jos tilanteessa B esiintyy X, niin voidaan ennustaa, että A tulee tapahtumaan. Jos tapahtuman X ilmeneminen on ihmisen hallinnassa, niin tuottamalla X:n voidaan tilanteessa B tuottaa A. Siten jos on mahdollista vaikuttaa ehdon X toteutumiseen niin voimme puhua suunnittelusta. On selvää, että tekninen kehitys voi muuttaa tätä rajaa. Näin ollen niin perustutkimus kuin tekninen tiede tulevat osaksi suunnittelutieteitä. (Niiniluoto 1993.) Suunnittelutieteen keskeiset periaatteen on muotoiltu Herbert Simonin kirjassa *The Sciences of the Artificial* (1969).

Suunnittelu ei ole homogeeninen alue. Esimerkiksi käsityössä tehdään yksittäisiä tuotteita tai tuotteen prototyyppi, jota voidaan käyttää teollisen tuotannon mallina. Tällöin puhutaan muotoilusta (*industrial design*). Insinööritieteellinen suunnittelu (*engineering design*) on luonteeltaan käsityötä laaja-alaisempaa ja suunniteltavat tuotteet ovat luonteeltaan ”teollisen mittakaavan tuotteita”, kuten esimerkiksi tehdas tai kaupungin liikenne infrastruktuuri. Suunnittelutieteen taustalla voi nähdä ”käytäntötutkimuksen” systematisoitumisen: työkäytäntöjen, taitojen ja ammattien tieteellistyminen. Tällöin ajatus on tehdä objektiiviseksi se, mikä on subjektiivisesti mahdollista (vrt. Rapp 1981, 44). Tämä taitojen systematisointi ja tieteellistäminen edellyttää keino-päämäärä -suhteen analyysia, jossa aistitieto (*afferent*) motorinen tieto (*efferent*) tuodaan lähemmän toisiaan (Simon 1981, 141–142). Tällöin riskinä on, että teknirationaalinen järki yhdistyy taloudellirationaaliseen järkeen, jolloin asioiden kompleksisuus jää pimentoon (Jakonen 2017, 53).

Lopuksi

Valistusajatteluun liittyy vahva usko ihmiseen ja hänen kykynsä käyttää järkeään. Leila Haaparanta (2019, 26) antaa tästä asenteesta hyvän kuvauksen:

Kantilaiseen valistusajatteluun ankkuroitui idea sivistysyliopistosta, jonka puolesta kirjoittivat Saksassa esimerkiksi Wilhelm von Humboldt 1800-luvun alussa ja Karl Jaspers 1900-luvulla. Sivistys (Bildung) tarkoitti luonnon muovaamista järjen avulla; yliopistolaitoksen tehtävänä oli kasvattaa nuoria aikuisuuteen, ei niinkään siirtää heihin tiedon sisältöjä, vaan muovata heistä kriittiseen arviointiin kykeneviä kansalaisia. (Haaparanta 2019, 26.)

Tällainen sivistynyt kansalainen ei ole vain virran vietävissä, vaan hänellä on kyky järkevään harkintaan ja asioiden puntarointiin.

Kuitenkin, jos työelämän vallitseva normi edellyttää, että kukin on ”kiinnostunut kaikesta välittämättä mistään” (Vähämäki 2003, 104), niin järkipäinen asioiden puntarointi on vaikeaa, ellei jopa mahdotonta. Ei kuitenkaan myöskään tämän mielentilan ylläpitäminen ole helppoa (Vähämäki 2003, 104). Vähämäki (2003, 103) lainaa Platonin osuvaa kuvausta tällaisesta mielentilasta dialogissaan *Valtio* (561d):

Yhtenä päivänä hän viettää juominkeja huilujen soidessa, toisena juo pelkkää vettä ja laihduttaa itseään; hän vuoroin urheilee, vuoroin laiskottelee ja hyö kaiken laimin, vuoroin yltyy filosofoimaan. Usein hän tarttuu politiikkaan, hyppää seisomaan ja puhuu ja tekee mitä mieleen juolahtaa. Jos sotilaat äkkiä tuntuvat hänestä kadehdittavilta, hän innostuu tähän alaan, jos taas liikemiehet, hän muuttaa taas suuntaa. Hänen elämässään ei ole mitään järjestystä ja kuria; hän kehuu sitä miellyttäväksi, vapaaksi ja onnelliseksi ja jatkaa yhä samaan tapaan.

Koulutusjärjestelmän on vaikea vastata tällaiseen haasteeseen. Koulutuksen tulisi uudistaa traditiota, mutta entä jos traditio kadottaa sitä ylläpitävän idean ja muuntuu jatkuvaksi vireillä ja valmiina olemiseksi, joka ei suuntaudu mihinkään, vaan suuntautuu ”mihin tahansa”? Miten tällaisessa todellisuudessa orietoituvat ne nykypäivän maisterit, jotka

”ovat opinnoissaan hankkineet ’tutkivan oppimiseen’ liittyvät tiedolliset taidot” (Niiniluoto 2011, 143)? Virallisesti tällaiset toivotetaan tervetulleiksi. Heidän tiedoillaan ja taidoillaan on arvoa työelämässä, ”sillä he voivat nopeasti omaksua uusien tehtävien vaatimukset” (Niiniluoto 2011, 143). Mutta päteekö Niiniluodon optimismi, että heidän työelämän uudistamistaitonsa tulisivat hyödynnetyiksi? Myös kirjan *Työelämän toisinajattelijat* kirjoittajat (Henttonen ja Lapointe 2015) luovat uskoa tähän Niiniluodon optimismiin. Koska Vähämäen pessimistissävytteiset kuvaukset työelämän olemassa olevista piirteistä tuovat esiin järkevyyteen kytkettyjä outojakin piirteitä, niin on hyvä ymmärtää myös Niiniluodon painottama luottamus järjen ja järkevyyden voimaan. Järki voi olla kriisissä, mutta vain järkeemme nojaten voimme löytää ratkaisuja työelämän ongelmiin.

1.2 Työ, järki ja utopia – työn yhteiskunnallisen organisaation peruskysymykset

Mikko Jakonen

Käsittelen tässä artikkelissa työn yhteiskunnallisen organisaation kysymystä yhtäältä yhteisomistusta korostaneiden utopiakirjallisuuden klassikoiden ja toisaalta utooppisen ajattelun haastaneen markkinayhteiskuntaa ja yksityisomistusta rakentaneen ajattelun kautta. Lähdän liikkeelle antiikin Kreikan filosofian asettamasta vastakkainasettelusta työn ja järjen välillä. Jako on vaikuttanut peruuttamattomasti koko länsimaisen ajattelun historiaan sekä tapaamme ajatella yhteiskuntaa, taloutta ja politiikkaa. Tässä ajatteluperinteessä fyysisen työn tekijät ja järjen käyttäjät ovat useimmiten nähty erilaisina, jopa vastakkaisina ihmistyyppeinä ja yhteiskuntaryhminä.

Jako ajattelijoihin ja fyysisen työn raatajiin on yhteiskunnallista eriarvoisuutta ja jännitteitä tuottava dikotomia, minkä vuoksi sitä on myös pyritty ratkaisemaan aina antiikista lähtien. Aloitan artikkelini tätä jännitettä selventävällä lyhyellä työn, järjen ja utopian käsiteanalyysillä. Sen jälkeen siirryn analysoimaan ensiksi klassisia utopiatekstejä, Platonin *Valtiota* ja Thomas Moren *Utopiaa*, tämän jännitteen ratkaisuyrityksinä. Esitän, että molempien klassikkotekstien ytimestä löytyy kysymys

työn rationaalisesta uudelleenorganisaatiosta, jonka oletetaan ratkaisevan työn vääränlaisesta jakamisesta seuraavat yhteiskunnalliset epäkohdat ja epäoikeudenmukaisuudet.

Utopian klassikkojen analyysin jälkeen siirryn käsittelemään utopiat haastanutta, perusteiltaan antiutopppista yksityisomistajuuteen, markkinatalouteen ja sen markkinaprosessijärkeen sitoutunutta liberaalia poliittisen taloustieteen ajattelukehikkoa. Tämä ajattelusuuntaus nousi länsimaissa hegemoniseksi 1600-luvulta lähtien, ja se on historiansa aikana kyseenalaistanut monin tavoin perinteiseen utopppiseen ajatteluun liittyneet kommunismin, suunnitelmatalouden ja työn yhteiskunnallisen järjestyksen periaatteet. Esitän pääasiassa John Locken *Tutkielma hallitusvallasta* -teoksen argumentaatiota seuraten poliittisen taloustieteen työtä ja yhteiskuntaa rakentaman markkinaprosessijärjen ja työnjaon peruseriaatteet, jonka he olivat järjestävän yhteiskuntaa luonnollisesti. Analysoin, kuinka tämä modernille talousajattelulle keskeinen teoreettinen viitekehys asettui utopioita ja niiden kannattamaa suunnitelmataloutta vastaan muodostaen ideaalin jatkuvasti muuttuvasta ja markkinoista oppivasta, Adam Smithin tunnetuksi tekemästä ”näkömätömästä kädestä” eli markkinayhteiskunnan transaktioprosesseissa toimivasta implisiitisestä järjestä ja työnjaosta.

Artikkelin lopussa pohdin, mitä opittavaa niin utopistisista kuin antiutopistisista työn ja järjen ristiriitaisen suhteen ratkaisumalleista voi olla 2000-luvun ekologisen, sosiaalisen ja taloudellisen kriisin keskellä elävälle globaalille yhteiskunnalle kysymällä tulisiko työ järjestää uudeleen 2000-luvulla?

Työn, järjen ja utopian käsitteet

Antiikin Kreikassa työtä kutsuttiin kahdella eri sanalla. *Ponos* tarkoitti fyysistä työtä tai raadantaa. *Ponos* ei koskaan ollut yksilöä kehittävää tai jalostavaa työtä, vaan sitä pidettiin eläimellisenä ja uuvuttavana pakkona. Toinen sana työlle oli *ergon*, joka tarkoitti työtä eräänlaisena tehtävänä tai valmistamisena, jossa ihminen asettaa muodon aineelle. *Ergon* viittasi myös siihen toimeen, ammattiin tai funktioon, joka ihmisellä on elämässään. (Méda & Vendramin 2013, 12–14.)

Antiikin roomalaiset puolestaan kutsuivat työtä kolmella eri termillä. Kreikan *ponosta* vastasi termi *labor*, josta romaanisiin kieliin ja myös englantiin on kulkeutunut sana *labour*. Englannin termi *work* on puolestaan peräisin saksan sanasta *werk*, jonka viittauskohde on *ergonin* kanssa yhteneväinen. Roomalaisille *labor* oli raatamista, mutta he käyttivät sitä viittaamaan myös sairauteen tai miltei kestäättömään rasitukseen. Ei ihme, että englannin kielen lapsen synnytystä kuvaava termi on juuri *labour*. Yksikkömuotoinen *opus* tarkoitti roomalaisille jonkin asian saattamista valmiiksi, työtä, joka tehtiin tarpeen mukaan. *Opera* tarkoitti puolestaan useiden töiden (*opus*) joukkoa, jonkin kokonaisuuden tekemistä ja valmistamista. (Streng 1975, 414–415; 516; 519.)

Kreikkalaisessa ja roomalaisessa perinteessä työ nähtiin aina keinona jonkin päämäärän saavuttamiseksi. Kreikkalaiset kutsuivat tällaista väli-neellistä toimintaa *poiesikseksi*. Se eroaa merkittävästi *praxiksesta*, jolla kreikkalaiset tarkoittivat toimintaa, joka on itsessään arvokasta ja jonka päämäärä sisältyy siihen itseensä. Työ ei voinut olla kreikkalaisille päämäärä itsessään, siis itsessään tärkeää tai arvokasta, vaan sen arvo määräytyi sen mukaan mitä työllä saavutettiin. Päämäärien saavuttamiseen tähtäävässä työssä edesauttoivat erilaiset tekniikat tai keinot (*tekhne*). Esimerkkejä tällaisista tekniikoista ovat esimerkiksi puusepän tai kuvanveistäjän taidot. (Aristoteles 1991, 1253b25–1254a15; Aristoteles 2008, 1138b20–1141a5; Gobry 2010, 164–168.)

Yleisesti työ ja raadanta *ponos* -merkityksessä ei voinut olla antiikin Kreikassa vapaiden miesten toimintaa. *Ergon* sen sijaan kuului tietyissä määrin myös heille. Vaikka ruumiillinen työ kuului palkkatyöläisille ja orjille, myös vapaat miehet hankkivat koulutuksessaan erilaisia taitoja ja tekniikoita, sekä tietoa niistä. Tekniikat ja taidot saattoivat siis kuulua *poiesiksen*, *praxiksen* ja jopa *theorian* eli ajattelun piiriin. Niiden osaaminen määritteli myös vapaille miehille kuuluvia ammatteja ja toiminnan aloja, kuten poetiikka runoutta, retoriikka puhetaitoa, kosmetiikka kauneuden ammattilaisten työtä, eristiikka ja sofistiiikka erilaisia opettajia ja neuvonantajia, kremastistiikka rahan lisäämisestä kiinnostuneita ja politiikan taito poliitikkoja. (Aristoteles 2008, 1138b20–1141a5; Angier 2010.)

Erilaiset taidot (*technai*) kuuluivat myös filosofin työkalupakkiin. On kuitenkin tärkeää huomata, että kaksi antiikin Kreikan kenties arvos-

tetuinta toiminnan aluetta, politiikka ja filosofia, eivät tulleet määrittelyiksi *poiesiksen* tai ylipäätään tavoitteellisen työn kautta. Poliitiikka ei tarkoittanut vain julkisten asioiden hoitoa ja hallintoa, jota voitaisiin ajatella puhtaasti teknisenä suorituksena. Poliitiikkaa määritteli vapaus ja vastuu (ja siten myös etiikka) tehdä ratkaisevia päätöksiä *poliksen* eli kaupunkivaltio kohtalosta, sen elämän muodosta ja järjestyksestä. Poliitiikka oli siis Aristoteleen mukaan kyllä ihmisen ”työ”, mutta ei valmistamisen vaan aktuaalisen toiminnan mielessä (Aristoteles 2008, 1097b20–25). Filosofia puolestaan oli viisauden rakastamista ja ajattelun ajattelua, *theoriaa*. Siksi ne molemmat olivat päämääriä ja järjen käyttöä itsessään, politiikka käytännöllisen järjen ja filosofia teoreettisen järjen käyttöä. (Aristoteles 2008, 1138b20–1145a10; Katso myös Arendt 2002 osin.)

Myös järjellä oli antiikin Kreikassa kaksi toisiinsa kietoutuvaa termiä, *logos* ja *nous*. Sanalla *logos* on kymmeniä mahdollisia käännöksiä. Sen tärkeimpiä ulottuvuuksia ovat puhe ja kieli, sillä *logos* juontuu sanasta *legein*, puhua. Kieli on siis ajattelun tai järjen ilmaus. Toiseksi *logos* määrittyy mielen kykynä, käsitteellisenä ja järkeä käyttävänä älykkyytenä, joka on osallinen kaikille yhteiseen ”henkeen”, jota kreikkalaiset kutsuivat sanalla *nous*. *Nous* järjestää *apeironia* eli kaaosta tai epäjärjestystä, minkä vuoksi *nous* on eräänlainen yleinen, ihmiset ylittävä ja ihmiset jumaliin yhdistävä järjen ulottuvuus. Sanan johdannainen *noesis* viittaa intuitiiviseen järkeen, joka kontemploi eli ajattelee suoraan ymmärrettävissä olevaa. *Noesis* on täydellistä ajattelua, jossa ajattelu ajattelee itseään (*noesis noeseos*). Juuri tämä osa järjenkäyttöä on filosofian korkeinta, teoreettista osaa. *Theoria* tarkoittaa kontemplaatiota ja spekulatiota, tai yleisemmin vain järjellä tavoitettavien asioiden ”katselua”. Kolmas *logoksen* eli järjen ulottuvuus on arkipäiväisemmässä ja käytännöllisemmässä mielessä tapahtuva järkeily ja rationaalinen ajattelu. Yleisesti *logos* tarkoitti universaalia järkeä ja kykyä yleisten, ajasta ja paikasta riippumattomien totuuksien löytämiseen ja ymmärtämiseen. (Aristoteles 2008, 1138b20–1145a10; Aristoteles 1990, 1072a–b; Gobry 2010, 124–125; 132.)

Kuten edellä kuvatuista antiikin käyttämistä työn ja järjen käsitteistä voidaan huomata, työ ja järki olivat lähtökohtaisesti vastakkaisia asioita. Ne toki kietoutuivat toisiinsa monin eri tavoin, mutta etenkin ääripäissä, työn *ponos* ja järjen *theoria* -merkityksessä, voidaan löytää kaksi

inhimillisen toiminnan ääripäätä: *ponos* on eläimellistä raadantaa, kun taas *theoria* on jumalallista kontemplaatiota. Aristoteleella tämä erottelu liittyy suoraan toiminnan erilaisiin päämääriin (*telos*) ja päämääräsyihin. (Aristoteles 1992, 194b20–195b30). Työ oli ihmisten selviytymiseen liittyvää toimintaa (*poiesis*), kun taas järki on päämäärä itsessään ja sitä harjoitetaan sen itsensä vuoksi (*praxis* ja *theoria*). (Aristoteles 2008, 1138b20–1145a10; katso myös Aristoteles 1991, 1258b35.)

Työstä ja järjestä antiikin kontekstissa puhuttaessa on muistettava niihin liittynyt sosiologinen ja essentialistinen eli olemusajatteluun liittyvä jaottelu. Kreikkalaisten mielestä oli nimittäin selvää, että tietyt ihmisryhmät eivät varsinaisesti kykene järjenkäyttöön, harkintaan ja hyveeseen, minkä vuoksi heidät on tehty raatamaan työssä. Ei ole sattumaa, että Aristoteles kutsuu orjia ja työntekijöitä yleisesti ”puhuviksi työkaluiksi”. (Aristoteles 1991, 1259a40–1260b20.) Toiset ihmisryhmät taas kykenevät käytännöllisen järjen käyttöön, mutta eivät välttämättä teoreettisen.¹ Raskasta ruumiillista työtä tekevällä raatajalla ei ollut näihin järjen käytön erilaisiin harjoittamistapoihin antiikissa mitään asiaa, eikä myöskään aikaa. Länsimaisen filosofian traditio on toistanut tätä jakoa vuosisadasta toiseen. Se on ollut myös yksi tärkeimmistä syistä siihen, miksi esimerkiksi naisia ei ole katsottu kykeneviksi järjenkäyttöön tai filosofiaan, sillä kotitalouden, lastenhoidon, pyykkäyksen ja ruuanlaiton eli huushollauksen arkipäiväisessä aherruksessa ei ole katsottu olevan tilaa ja mahdollisuutta ajattelulle. (Aristoteles 1991, 1259a40–1260b20; Jakonen 2019.) Samalla tämä puhtaasti alistavaan työnjakoon liittyvä ero on essentialisoitu sukupuolieroksi, jonka mukaan naiset ovat asemassaan luonnollisen olemuksensa ja heikkojen kykyjensä, eivät alistavan vallankäytön vuoksi.

Ensi silmäyksellä vaikuttaa siltä, että työnteon ja järjenkäytön välille on länsimaisen ajattelun historiassa kaivettu syvä kuilu. Tämä jyrkkä erottelu ei tosin perustu välttämättä vain filosofisiin johtopäätöksiin,

1 Aristoteleen mukaan tosin kaikkein vaikein järjenkäytön alue oli juuri käytännöllinen järki, sillä esimerkiksi politiikassa käytäntö muuttuu, eikä ideaalisia ja teoreettisia totuuksia ole noin vain helppoa asettaa käytäntöön. Tästä huolimatta korkein ja arvostetuin järjenkäytön ala oli länsimaisessa ajattelussa pitkään kontemplaatio, jota Aristoteleen suuri ihailija Tuomas Akvinolainen myöhemmin nimitti ”iloitsemiseksi enkelten kanssa”.

vaan myös eri aikakausien yhteiskunnallisiin valtarakenteisiin, jotka heijastuvat filosofisissa päätelmissä joko suoraan tai sitten itsestään selvinä taustaoletuksina aristokraattien ja työläisten, omanmaalaisten ja muunmaalaisten tai miesten ja naisten eroina. On kuitenkin mielenkiintoista, kuinka tätä työn ja järjen peruuttamattomalta näyttävää ristiriitaa on myös pyritty ratkaisemaan aina antiikista lähtien. Järjenkäytön ja työn erottamien tuntuu nimittäin niin yksilön kuin yhteiskunnan tasolla epäkäytännölliseltä ratkaisulta.

Yhden tärkeimmistä ratkaisuyrityksistä tähän polttavaan dilemmaan ovat tarjonneet yhteiskunnalliset utopiat. Utopian käsitteen juuret ovat antiikissa, vaikkakaan itse sana ei antiikin Kreikassa tai Roomassa tunnettu. Sanan keksi vasta 1500-luvun alussa englantilainen kirkonmies ja renessanssihumanisti Thomas More (1478–1535) pääteostaan *Utopia* (1516) varten. Kreikassa tunnettiin termi *atopia*, joka tarkoittaa paikattomuutta tai erittäin harvinaista asiaa, kun taas uudissana *utopia* (*u-topos*) merkitsee ”ei-paikkaa” tai paikkaa, jota ei ole olemassa. Vaikka *utopia* sanana ja sitä myöten kirjallisuuden genrenä keksittiin vasta 1500-luvulla, olivat erilaiset kuvaukset ihanneyhteiskunnista ja ideaalivaltiosta kuitenkin tuttuja jo antiikissa. Näistä tunnetuin on Platonin *Valtio*, joka toimi Moren *Utopian* esikuvana. Teoksessaan More seurailee ja kommentoi monin tavoin Platonin pääteosta. (Itkonen–Kaila 1997; Lahtinen 2017.)

Moren ja hänen jälkeensä noin kolmesataa vuotta kukoistaneiden yhteiskunnallisten utopioiden peruseriaatteena oli useimmiten vallitsevasta yhteiskunnallisesta tilanteesta täysin toisenlaisen, rationaalisesti, loogisesti ja usein myös Platonin esikuvaa mukaillen geometrisesti järjestetyn yhteiskuntamallin esittäminen. Utopiat on usein nähty tällaisina *blueprintteina* eli ideaaliyhteiskunnan valmiina mallikuvina, joita tulisi jäljitellä myös käytännössä. (Lahtinen 2017.) Utopioissa rationaalisesti ja geometrisesti järjestetyn yhteiskunnan tavoitteena on korjata Platonin *Valtion* ensimmäisessä kirjassa esittämä perustava oikeudenmukaisuuden (*dike*) ongelma, joka liittyy tasa-arvoisen ja eri tavoin kommunistisen yhteiskunnan luomiseen. Rationaalinen, tasa-arvoinen ja yhteisomistukseen perustuva yhteiskunta on monissa uuden ajan alun utopioissa myös joko suoraan tai välillisesti kristillisten arvojen toteuttamisen väline, jolla ihmisten välinen epätasa-arvo ja siitä syntyvät konfliktit voidaan ratkaista harmonisella tavalla. (Lahtinen 2017.)

Utopioiden ytimessä on mielenkiintoisella tavalla lähestulkoon aina työn ja järjen välisen ristiriidan sosiaalinen ja poliittinen ratkaiseminen. Utopioiden perusasetelma koskee sitä, kuinka toisille kohtalokkaaksi ja ylivoimaiseksi koitua raadanta ja toisten joutilas, mutta turhauttava elämä tuon raadannan varassa voitaisiin järjestää uudelleen siten, että kukaan ei murtuisi ylisuuren työtaakan alle, ja että toisaalta kukaan ei myöskään ajautuisi liiallisen joutoajan vuoksi ylilyönteihin ja epäeettiseen tai moraalittomaan elämään. Samalla työnteon ja sivistyksen välinen suhde on utopioissa haluttu järjestää siten, että kaikki voisivat tehdä riittävästi töitä pysyäkseen pois paheista tuottamalla samalla yhteiskunnalle sen tarvitsemat hyödykkeet. Utopiat eivät kuitenkaan ole pelkkää työn ihannointia, päinvastoin. Työn tasaisella jakamisella tavoiteltiin yleensä kaikille yhteiskuntaryhmille mahdollisuuksia opiskella, kehittää itseään ja jopa leikkiä riittävästi hyvän ja onnellisen elämän saavuttamiseksi. Tämä näkyy myös lukuisissa käytännöllisiä utopiayhteisöjen kokeiluissa. (Holloway 1966; Jakonen 2020, 81–91; Lahtinen 2017.)

Esitän, että utopioiden keskeisimpänä ytimenä tulisi ymmärtää juuri tämä työn yhteiskunnallinen uudelleenjärjestäminen rationaalisesti ja tasa-arvoisesti. Tällä pyritään vähentämään epätasa-arvoa ja köyhyyttä, lisäämään sivistystä ja oppia, sekä usein myös mahdollistamaan demokraattinen ja elämän raskaista välttämättömyyksistä mahdollisimman vapaa ja hyvä elämä. Utopiat pyrkivät esittämään yhteiskuntamallin, jossa kaikki tai lähes kaikki ihmiset osallistuvat työhön ja raadantaan, mutta myös järjenkäyttöön ja siitä seuraaviin iloihin ja hyötyihin. Utopiakirjallisuus ja myös käytännön utopiakokeilut eivät siis ole olleet ainoastaan turhia haihattelevia ihanneyhteiskunnan kuvitelmia, vaan pikemminkin kriittisiä menetelmiä ja metodeita, kirjallisia ja älyllisiä eksperimenttejä, joiden avulla on esitetty poliittisia eli tulevaisuutta koskevia visioita yhteiskunnan perustavasta uudelleenjärjestämisestä työn uudelleenorganisaation avulla.

Platon ja kutsumustyö järjen ohjaamassa ideaaliyhteiskunnassa

Platonin *Valtio* -dialogia pidetään hänen päätyönään, joka syntyi hitaasti

muutaman vuosikymmenen aikana ja valmistui vuonna 370 eaa. Suurteoksessaan hän yhdisti filosofiansa eri osa-alueita politiikan teorian kokonaisuudeksi poikkeuksellisella tavalla. (Thesleff 1989, 185–186.) Diogenes Laertioksen (noin 200-luku jaa.) mukaan dialogi tunnettiin antiikissa nimellä ”oikeudenmukaisuudesta”. Nimi on osuva, sillä dialogissa käsitellään sitä, millä tavoin ja millaisella kansalaisten poliittisella elämänmuodolla kaupunkivaltiossa² oikeudenmukaisuus (*dike*) voitaisiin palauttaa Ateenan Spartan kanssa käymän Peloponnesolaissodan (43–404 eaa.) ja tästä seuranneiden Ateenan sisäisten valtataisteluiden jälkeen valtioon. Oikeudenmukaisuutta käsitellään teoksessa monelta eri kantilta, mutta toistaiseksi tutkimuksessa on jäänyt vähemmälle huomiolle dialogille keskeinen kysymys työn ja järjen suhteesta, sekä erityisesti työn oikeasta yhteiskunnallisesta järjestyksestä.³ Käsitelen Platonin *Valtiota* tästä näkökulmasta.

Dialogin alussa Platon esittelee oikeudenmukaisuuden kriisin ja sen keskeiset syyt. Tärkein näistä on niin kutsuttu ”laajenevan valtion” eli kosmopoliitin, demokraattisen ja imperialistisen ”markkinayhteiskunnan” ongelma. Oikeudenmukaisuus ajautuu kriisiin, sillä luonnollista oikeutta ja moraalialia eli eräänlaista pienyhteisön ideaalista etiikkaa noudattava ”sikojen valtio” tuhoutuu. (Platon 1999a, 373a–d.) Keskustelu laajenevasta valtiosta on suora kritiikki Peloponnesolaissotaan ajautuneelle Perikleen (495–429 eaa.) johtamalle Ateenalle. (Thesleff 1989, 23–42; 106–113.)

Platonille palkkatyö on ongelmallinen asia monesta syystä. Palkkatyö on perimmiltään syntynyt toteuttamaan haluja, joita ihminen tai hänen lähiyhteisönsä ei itse pysty toteuttamaan. Tästä muodostuu eettinen ongelma, sillä ihanteelliset yhteisöt elävät Platonin mukaan itseriitteisesti eivätkä epäluonnolliset halut pääse tällaisessa yhteisössä kukoistamaan. Syy oikeudenmukaisuuden tuhoutumiselle löytyy jatkuvasti lisääntyvistä haluista ja niitä tyydyttämään muodostuvasta palkkatyöstä

2 *Politeia*, joka on kirjan kreikan kielinen nimi.

3 Vaikka monet keskeiset Platonin esittelytekstit ja kokoelmat eivät käsittele Platonin talouteen ja työhön liittyviä kysymyksiä, löytyy aiheesta kuitenkin kattavia artikkeleita, kuten Foley 1974; Karayiannis 1990; Okyere 2017; Greco 2009.

ja markkinavaihdosta. (Platon 1999a, 370d-374b.) Platonin esittelemän ihanneyhteiskunnan tai utopian lähtökohtana on siten yhteiskunnallinen, poliittinen ja taloudellinen kriisi, jonka hän pyrkii ylittämään rakentamalla uudenlaisen työn (*ergon*) järjestyksen, toisin sanoen järjen ohjaaman yhteiskunnallisen työn järjestyksen.

Platon löytää palkkatyöstä monia ongelmallisia piirteitä. Platonin essentialistiseen ajatteluun perustuen on ensiksikin huomattava, kuinka palkkatyö ja myös kaupankäynti on kaikkein heikkolahjaisimman kansanosan toimintaa, kuten Platon asiaa kuvailee:

Valtiossa on [...] palvelusmiehiä, sellaisia, jotka hengenlahjoiltaan tuskin kelpaisivat yhteisön jäseniksi, mutta ovat kyllin vahvoja raskaisiin töihin. He myyvät voimiansa käytön, ja koska he nimittävät saamaansa maksua palkaksi, heitä sanotaan palkkatyöläisiksi. (Platon 1999a, 371e).

Palkkatyön perimmäinen ongelma yhteiskunnassa ei kuitenkaan ole se, että jotkut joutuvat tällaista työtä tekemään, vaan palkkatyön alueen laajentuminen sen ”luonnollista” osaa suuremmaksi. Rahaa vastaan myytävä työ mahdollistaa nimittäin sen, etteivät valtion kansalaiset tee itselleen sopivaa ja / tai heille kuuluvaa työtä, vaan he kuvittelevat kykenevänsä tekemään mitä tahansa työtä tai harjoittamaan mitä tahansa ammattia. Platon haluaa siis kertoa ihmisille, että ”suutarin tulisi pysyä lestissään” eikä havitella jotain sellaista, johon hänellä ei ole tosiasiallista kykyä, taitoa tai mahdollisuutta. (Platon 1999a, 374b-c.)

Palkkatyön päämääränä on yksilön kannalta raha. Platon pelkää, että ihmiset eivät tee palkkatyötä kunnolla, koska heidän tavoitteenaan on palkka, ei työn itsensä tekeminen eli työn sisältö. Kun esimerkiksi kenkiä tehdään vain palkan vuoksi, voivat kengät olla laadultaan mitä sattuu, sillä henkilöä motivoi kengistä saatava ansio, ei kenkien tekeminen. Palkkatyön tuloksiin ei voi siksi yksioikoisen selvästi luottaa. Ihmisen kutsumuksesta tai sisäisestä olemuksesta seuraava työnteko on Platonin mukaan paljon luotettavampaa, kuin työ rahan eteen. (Platon 1999a, 374b-c.)

Koska palkkatyö mahdollistaa minkä tahansa ammatin harjoittamisen, saa tämä aikaan ihmisissä eksessiivisyyttä eli hybristä, toisin sanottuna syntiä. Hybris tarkoitti kreikkalaisille tilannetta, jossa ihminen

kuvittelee olevansa jumala tai kykenevänsä samoihin tekoihin kuin jumalat. Tämä johtaa äärimmäiseen käyttäytymiseen, joka puolestaan johtaa yhteiskuntaa ylläpitävien erotteluiden ja jakojen murtumiseen. Palkkatyö on pohjimmiltaan järjestelmä, joka työntää ihmisiä tällaiseen käytökseen, sillä se antaa luvan tavoitella jotain enemmän, jotakin, mikä ei kuulu tietylle yksilölle hänen luokka- asemansa, sukutaustansa tai essentiansa perustalta. (Platon 1999a, 434a-b.) Pahimmillaan esimerkiksi asioiden todellista luonnetta kunnolla ymmärtämätön ihminen saattaa kuvitella kykenevänsä olemaan filosofi, mistä seuraa erilaisten sofistien ja reettorien kilpailu tiedontuotannon palkkatöissä (esimerkiksi opettajina tai oikeudessa). (Platon 1999a, 369a-374e; 493a; Platon 1999b, 218c-226a.) Tämän seuraukset ovat yhteiskunnallisesti vakavia, sillä näiden osaamattomien ja totuutta tuntemattomien sofistien opetuksia kuuntelevat vapaat miehet, joista kasvaa poliittisia päättäjiä, kuten Platon kirjoittaa dialogissaan *Sofisti*:

...palkkaa tavoittelevan, rahalla palkittavan, muka kasvatusta tarjoavan metsästyksen sitä osaa, joka kohdistuu rikkaisiin ja arvossapidettyihin nuorukaisiin, on kutsuttava sillä nimellä johon olemme juuri päätyneet, eli siis sofistiksi. (Platon 1999b, 223b.)

Palkkatyössä ei siksi ole kyse vain katukeittiöstä ostettavista pahoista nuudeleista, vaan koko yhteiskunnallisen järjestelmän ja tiedon hierarkioiden järkkymisestä, sekä näistä seuraavasta poliittisesta kriisistä.

Palkkatyön osuuden laajeneminen yhteiskunnassa on *Valtion* toisessa kirjassa esitetyn oikeudenmukaisuuden menettäneen ja sotaan ajautuneen laajentuvan valtion keskeinen ongelma. Tilanteen korjaamiseksi ja oikeudenmukaisuuden palauttamiseksi Platon esittää seuraavissa *Valtion* eri luvuissa ihanneyhteiskunnan perusteet, joissa työn uudelleenjärjestäminen näyttelee keskeistä roolia. *Valtion* eri luvuista yhteen kerättyjen ja analysoiduista työhön (*ergon*) liittyvistä reformeista voidaan tiivistää seuraavat viisi pääteemaa.

Ensiksikin, Platonin mukaan jokaisella ihmisellä tulisi olla yksi ja vain yksi työ. Yhteiskunta tarvitsee työnjakoa, ja useampaa työtehtävää tai toimea on mahdotonta hoitaa hyvin yhtä aikaa. (Platon 1999a, 374b-c; 406c.) Tämä edistää koko valtion yhtenäisyyttä, kuten Platon esittää:

[...] kansalaiset on pantava tekemään kukin yhtä ainoaa, taipumustensa mukaista työtä, niin että jokainen oman työnsä parissa pysyisi yhtenä ihmisenä hajaantumatta useaksi ja siten myös valtiosta tulisi yksi kokonaisuus eikä se hajoaisi moneksi valtioksi. (Platon 1999a, 423d.)

Toiseksi, jokaisen yksilön tulisi Platonin mukaan tehdä työtä hänen essentiansa eli olemuksensa mukaisesti. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että jokaisen tulisi tehdä perheesssänsä kulkevan työn tai yhteiskuntaluokkansa mukaista työtä. (Platon 1999a, 434a-434c.) Tämänkaltainen työnjako edistää yhteiskunnan oikeudenmukaisuutta:

tämä juuri oli oikeudenmukaisuuden kuva, juuri se mitä me tarvitsemme: että suutariksi syntyneen on oikein tehdä suutarintöitä ja pysyä erossa muusta, kirvesmieheksi syntyneen taas kirvesmiehen töitä ja niin edelleen. (Platon 1999a, 443c.)

Kolmanneksi, koska työtä tulisi tehdä yksilön essentian mukaisesti, sen tulisi olla työn tekijälle kaikki kaikessa. Platon ehdottaa eettistä mallia, jossa ihmisen elämä ilman työtä ei ole elämän arvoista. Ideaalimallissa jokainen ihminen, oli hän roskankuljettaja, opettaja tai taiteilija on ”kutsumusammattissa” ja suorittaa päivittäiset tehtävänsä huolellisesti tämän kutsumuksensa mukaisesti. (Platon 1999a, 406c-407a.)

Neljänneksi Platonin mukaan jokaisen tulisi tehdä sellaista työtä mitä *vartijaluokka* hänen käskää tehdä. Kun jokainen tekee olemuksensa mukaista työtä, joka löytyy pitkällisessä kasvatuksen (*paideia*) prosessissa, tulee jokaisesta oman alansa ammattilainen. Yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus siis toteutuu, kun ideaalivaltion eri yhteiskuntaluokat eli ansiotyöntekijöiden, puolustajien ja vartioiden luokat tekevät kukin omat työnsä mahdollisimman hyvin. Vartijat ovat tarvittaessa vaikka pakotettava tekemään työnsä mahdollisimman hyvin. Yhteiskunnan vartijat määräävät lopulta kullekin heille sopivan tai kuuluvan työtehtävän, ja vartioivat työn toteuttamista. Näin laajentuvan valtion ongelmat estetään eikä esimerkiksi palkkatyön osuus pääse kasvamaan liian suureksi. Tämä puolestaan takaa sen, että yhteiskunnan vauraus kasvaa, minkä seurauksena yhteiskunnan vaurautta voidaan jakaa. On huomattava, että Platonin ideaalivaltiossa vauraus ei jakaudu välttämättä täysin tasapuo-

lisesti vaan yhteiskunnallisesta tulonjaosta määräävät vartijat. (Platon 1999a, 421c; 423d-424a; 441a-444c.)

Viidenneksi ja viimeiseksi, ehkä jopa yllättäen, kaikkein tärkein työ valtiossa on filosofin työ (*ergon*). Ilman filosofia ei yhteiskunnan ohjauksessa voida käyttää totuudellista järkeä eikä niin ikään voida kasvat-
taa vartioiden luokkaa, jotka toteuttavat filosofiset päämäärät käytän-
nössä hallitsemalla ihmisiä ja järjestämällä heidän kasvatustaan ja työtään.
Toisin sanoen koko työnjaon ja kutsumuksen / olemuksen mukainen
työn järjestys tähtää siihen, että filosofin työtä tekevät ne ja vain ne, joille
järjen käyttö on luontaista ja jotka ovat kykeneviä harjaantumaan ja
kehittymään siinä huippuunsa. (Platon 1999a, 498a-501b). Tämä edel-
lyttää filosofeilta huomattavan suurta sisäistä työmoraalia ja kutsumusta,
sillä:

*Se, joka aikoo ruveta harrastamaan filosofiaa, ei ensinnäkään saa olla työha-
lultaan ontuva, toisin sanoen puolittain halukas ja puolittain haluton työnte-
koon. Näin on sellaisen laita, joka rakastaa urheilua, metsästystä ja kaiken-
laisia ruumiillisia ponnistuksia mutta ei pidä opiskelusta, kuuntelemisesta ja
tutkimisesta eikä halua ponnistella näillä aloilla. Ja ontuva on myös se, jonka
työhalu on kääntynyt päinvastaiseen suuntaan.* (Platon 1999a, 535d.)

Platonin *Valtiossa* kaikkea työtä ja toimintaa ohjaa filosofien käyttä-
män järki ja sen löytämä totuus. Kokonaisuudessaan valtio myös tähtää
siihen, että se pystyisi elämään mahdollisimman hyvin totuuden mukai-
sesti.

Valtion yhteen sitovana ja muut sen toimintaperiaatteisiin pakotta-
vana työntekijäryhmä ovat vartijat, joilla on kultainen sielu (eli tietyt
olemukselliset ominaisuudet). He ovat pyyteettömiä ja osaavat ajatella
vain ja ainoastaan valtion etua. Heidän tulee elää kommunismissa ja he
luopuvat yksityisomaisuudesta kyetäkseen kasvattamaan kasvattajia ja
vartioidakseen yhteiskunnan etua. He eivät koskaan työskentele oman
etunsa vuoksi ja juuri tämän varmistamiseksi heidän tulee elää kommu-
nismissa. Heidän työnsä on täysin pyyteetöntä ja esimerkillistä toimintaa
valtion hyvän eteen. Vartijat vartioivat työnjakoa sekä vaurauden tasaista
jakautumista, sillä köyhyys tai rikkaus eivät Platonin mukaan edistä
työntekoa vaan pikemminkin johtavat rikkaiden laiskuuteen ja toisaalta

köyhien palkkatyöhön. Vartijat tarkkailevat yhteiskunnan luokkajakoja, sekä yleistä järjestystä tai organisaatiota: he seuraavat filosofien rakentaman ideaopin esittämää *järkeä ja totuutta*, ja näin estävät yhteiskunnan vajoamisen kaaokseen ja epäoikeudenmukaisuuteen. Vartijat ohjaavat yhteiskunnan työn ja toiminnan oikeanlaisiin eettisiin ja poliittisiin päämääriin. (Platon 1999a, 414b–417a; 421a–e; 501a–b; 552a.)

Platonin ideaalivaltiossa työnteko on siten työlle itselleen ”ulkoisen” järjen ohjaamaa. Platon ei ole kiinnostunut yleisesti työn sisällöllisestä järkevyydestä tai merkityksestä ihmiselle, vaan hän katsoo asiaa nimenomaan valtion uudelleenjärjestämisen näkökulmasta. Kuten muillekin kreikkalaisille, myöskään Platonille työ itsessään ei sisällä mitään suurta järkeä eikä hän ajattele sen itsessään tekevän ketään paremmaksi – huomommaksi kylläkin. Tässä mielessä työ itsessään on järjetöntä, mutta sitä voidaan organisoida järjellä: tämä on Platonin ideaalivaltion olennainen viesti. Sen mukaan on tärkeää rakentaa kokonaisvaltainen yhteiskunnallinen työnjako, jonka avulla voidaan tuottaa mahdollisimman suuri määrä vaurautta sekä saavuttaa parhaat lopputulokset niin yksittäisissä työtehtävissä kuin etenkin koko yhteiskunnan tasolla. Yksilön on alistuttava ja luovuttava omista haaveistaan, jos nämä eivät vastaa yhteiskunnallisen työnjaon tarpeita koko valtion oikeudenmukaisuuden ja vaurauden saavuttamiseksi.

Thomas Moren *Utopia* ja pyrkimys järjellä ohjattuun tasa-arvoiseen yhteiskuntaan

Thomas More kirjoitti teoksensa *Utopia* 1500-luvun alussa köyhyyden, monenlaisten ristiriitojen ja konfliktien vaivaamassa Englannissa. More kuului Erasmus Rotterdamilaisen (1466–1536) kanssa pohjoiseen renessanssin tärkeimpiin ajattelijoihin ja hän pyrki eri tavoin edistämään renessanssille keskeisiä humanistisia arvoja. More oli myös katolinen pappi, joka puolusti perinteistä kirkkoa. More tuomittiin kuolemaan hänen kieltäytyttyään vannomasta niin sanottua suprematiavalaa Englannin kuninkaalle.⁴ More myös hyökkäsi kovin sanoin katolisuutta vas-

4 Suprematiavalalla valtion ja kirkon ylin johtoasema annettiin Englannin kuninkaalle Paavin sijaan.

taan protestoinutta Martin Lutheria (1483–1546) ja uskonpuhdistusta kohtaan. (Itkonen-Kaila 1997; Lahtinen 2017.)

Moren *Utopia* on hahmotelma kristillisestä ja kommunistisesta ihanneyhteiskunnasta. Kirjan lähtökohtana ja sen ensimmäisen osan kuvauksen aiheena on Englannissa vallinnut räikeä yhteiskunnallinen epäoikeudenmukaisuus, joka seuraa työn ja sitä myöten omaisuuden epätasaisesta jakautumisesta. Moren mukaan erityisesti maan yksityisomistus ja sitä tukeva yhteiskunnallinen työnjako johtaa yhtäältä työttömyyteen ja toisaalta joutilaisuuteen. More kuvailee, kuinka osa yhteiskunnan jäsenistä joutuu raatamaan kuin eläimet lopulta kuollen työhön, kun taas osa – erityisesti aristokraatit ja sotilaat – eivät tee mitään vaan laiskottelevat toisten työn varassa. (More 1997, 35–37.)

Tuotantoresurssien eli ennen kaikkea viljelyskelpoisen maan ahnehtiminen harvojen lammasfarmareiden käsiin johtaa työnteon mahdollisuuksien häviämiseen ja köyhyyteen, joka puolestaan johtaa nälkään, sairauteen ja rikollisuuteen. More kuvailee asiaa näin:

Sitä varten että yksi kyltymätön mässäilijä, oikea maansa vitsaus, voisi liittää peltoja yhteen ja ympäröidä samalla aitauksella eräitä tuhansia auranaloja, ajetaan pois muutamia vuokraviljelijöitä. Toisilta riistetään omaisuus petoksella tai väkivalloin taikka hoidetaan niin, että he kyllästyneinä vääryyksiin myyvät sen. Tavalla tai toisella nämä onnettomat siis joutuvat muuttamaan, miehet, naiset, aviomiehet, vaimot, orvot, lesket, vanhemmat joilla on mukanaan pienet lapset ja köyhä mutta sitä lukuisampi palvelusväki, maanviljelys kun vaatii monia käsiä. [...] Mitä muuta he enää voivat tehdä kuin varastella ja päätyä hirsipuuhun – täydellä syyllä, tietenkä! – tai vaeltaa ja kerjätä? (More 1997, 40.)

Yksityisomistus ja työn epätasainen jakautuminen on siten perustava yhteiskunnallisten ongelmien ja epäoikeudenmukaisuuden syy. (More 1997, 40–43.)

Utopian toisen kirjan ja varsinaisen Utopian saaren ihanneyhteiskunnan kuvauksen perusta on Platonin tapaan oikeudenmukaisuuden palauttamisessa yhteiskuntaan työn uudelleenjärjestämisen avulla. Moren lähtökohta yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden toteuttamiselle on, että Jumala on luonut maan ja sen antimet kaikille ihmisille

yhteiseksi (*common*). Tästä seuraa toinen peruseriaate, jonka mukaan yhteismaan viljelyssä yhteiskunnalle ja elämälle välttämättömän raskaan työn jakaminen tasaisesti kaikkien yhteiskunnan jäsenten välillä on välttämätöntä. Utopiassa kukaan ei voi laistaa työvelvoitteesta. Työ on kansalaisvelvollisuus, mutta sen tulisi olla myös jokaisen taitojen mukainen kutsumus ja tarvittaessa rangaistus. (More 1997, 74–77.)

Toisin kuin Platonilla, Moren ihmiskäsitys on anti-essentialistinen. Hän näkee, että kaikilla ihmisillä on (lähes) yhtäläiset kyvyt tehdä töitä ja käyttää järkeään. More ei siis katso kuten Platon, että jotkut olisivat syntyneet ”kultaisen sielun” kanssa, kun taas toiset muistuttaisivat lähinnä eläimiä. Tasa-arvon ja myöhemmin myös valistuksen perusajatusten mukaisesti kaikki ihmiset ovat kykeneviä järjenkäyttöön ja työhön: siksi näihin molempiin tulee antaa kaikille mahdollisuus ja myös edellyttää sitä heiltä. Morella oikeudenmukaisuus kytkeytyy ennen kaikkea tasa-arvon, ennen kaikkea fyysisen raatamisen tasaisesti jakamisen ajatukseen. (More 1997, 74 ja osin.)

Moren *Utopiassa* työ on järjestetty uudelleen seuraavien periaatteiden mukaisesti. Ensiksikin, jokainen Utopian asukas oppii maanviljelyn taidot. Nuoruudessaan jokainen osallistuu maanviljelystyöhön kaksi vuotta. Kun ruokaa viljellään riittävästi, on sitä koko yhteiskunnassa riittävästi, ja näin nälän ja köyhyyden perusongelma voidaan ratkaista. Toiseksi, jokainen oppii toisen erikoistumista vaativan käsityöammatin tai vastaavan. Yleensä nämä työt kulkevat suvussa ja ovat Moren kuvausten mukaan myös pääasiassa sukupuolittuneita. (More 1997, 82–83.)

Kolmanneksi niille, jotka haluavat opiskella ja kehittää itseään ja jotka kykenevät oppimaan vaativia taitoja on tarjolla myös muita ammatteja ja töitä. Syfrogantit ovat kuten Platonin *Valtion* vartioita, minkä lisäksi tarjolla on töitä esimerkiksi tieteen, filosofian ja uskonnon aloilla. Näitä tehtäviä ei ole varattu millekään tietylle ryhmälle, vaan kaikki kiinnostuneet voivat kouluttautua ja sivistää itseään. Neljänneksi yhteiskunnallisessa työnjaossa käytetään myös ”orjia”. Orjiksi joutuvat rikolliset, jotka joutuvat tekemään Moren epäinhimillisinä pitämiä töitä kuten teurastusta ja metsästystä. Yleisesti toisten elävien olentojen tappamien katsotaan työksi, joka sopii rangaistukseksi rikollisille, sillä toisen elävän olennon tappaminen tuottaa kärsimystä ihmiselle. (More 1997, 82–88.)

Utopiassa kommunismi eli yhteisomistus ja työn jakaminen tuot-

tavat ihanneyhteiskunnan. Moren tavoitteena on minimoida jokaiselle koituvan fyysisen ja kuluttavan työn määrä. Siksi työtä tehdään vain kuusi tuntia päivässä kahdessa jaksossa. Näin aikaa jää runsaasti kaikkeen muuhun toimintaan, kuten opiskeluun, sivistykseen, yhdessäoloon, harrastuksiin ja leikkeihin. Työn tasaisella jakamisella tavoitellaan jokaisen yksilön vapauttamista mahdollisimman pitkälle fyysisen työn taakasta. (More 1997, 82–88; 91)

Työn tasainen jakautuminen palauttaa oikeudenmukaisuuden yhteiskuntaan. Työn ja raatamisen tasainen jakaminen tukee yhteisomistusta. Kenenkään ei kannata tavoitella suuria yksityisomistuksia, koska siitä ei ole mitään hyötyä: omistamalla ei voi vapautua työvelvoitteesta. Utopiassa kaikki muu paitsi puoliset ovat yhteistä omaisuutta ja yksityisomaisuus on kielletty. Platonin *Valtiossa* kommunismi ja yksityisomistuksen kieltö koskee vain vartijoita, mutta Morella tämä koskee kaikkia Utopian asukkaita. Esimerkiksi kultaa ja jalometalleja käytetään vain yöastioiden valmistukseen. Näin työn uudelleenorganisaatio, tasa-arvo ja kommunismi johtaa luonnostaan korkean moraalien ja kristillisten hyveiden mukaiseen hyvään elämään. (More 1997, 91; 99–103; 109.)

Moren *Utopia* sai innoituksensa ja esikuvansa Platonin ihanneyhteiskunnasta, mutta Moren kristilliseltä ja humanistiselta pohjalta rakentuvat johtopäätökset ovat monella tavalla erilaiset kuin Platonilla. Platonin *Valtiota* on sen työn organisaation perusteella syytä pitää eräänlaisena totalitarismina. Moren lähtökohta on taas aidosti ”tasavaltainen” (republikaaninen). Humanismin ja renessanssin puolestapuhujana More uskoi jokaisen ihmisen kykyyn ja haluun käyttää järkeään, sekä elää radikaalisti tasa-arvoisessa yhteiskunnassa. Siksi myös koko yhteiskunta tulisi järjestää rationaalisella ja suunnitelmallisella tavalla. Moren malli jättää Platoniin verrattuna huomattavasti enemmän tilaa yksilölliselle sivistykselle, oppimiselle ja valinnoille, ja se pyrkii yhdistämään elämän jossa työ ja järjenkäyttö ovat tasapainossa. Moren opin voi kiteyttää seuraavaan sitaattiin:

Heidän järjestelmänsä pyrkii ennen kaikkea siihen, että kansalaiset voisivat mahdollisimman paljon olla vapaina ruumiillisesta työstä ja omistaa aikansa vapaaseen hengenviljelyyn niin paljon kuin valtion välttämättömät tarpeet antavat myöten. Tässä on heidän mielestään elämän onni. (More 1997, 88.)

On kuitenkin huomattava, että kuten antiikin Kreikassa ja Platoni-lla, myös Morella työ itsessään nähdään pääasiallisesti rasitteena ja epämieluisena raatamisena, jonka määrä yksilökohtaisesti on pyrittävä minimoimaan. Ajatus järjen käytöstä, ajattelusta tai taiteesta työnä itsessään tai järkeä kehittävästä työstä ei ole Morelle relevantti. Työ on fyysistä raatamista pelloilla ja käsityöläisammattien tuotannossa, ja tästä Moren utopiassa pitäisi kunkin kantaa tasapuolisesti vastuu. Työ on siksi vain moraalisesti kehittävä, mutta muilta osin pääasiallisesti ihmisen tärkeämmille ja korkea-arvoisemmille toimille vastakkaista. Joka tapauksessa, avain onnellisen yhteiskunnan rakentamiseen on työn jakaminen tasaisesti, suunnitelmallisesti ja hyvin organisoidusti.

Poliittisen taloustieteen markkinaprosessijärki ja anti-utopianismi

Utopiakirjallisuus oli merkittävä kirjallinen ja poliittinen trendi 1500–1800-lukujen Euroopassa. Eurooppalaisissa yhteiskunnissa oli käynnissä valtavia muutoksia, kun vanha feodalistinen ja aristokratiaan perustunut valtajärjestelmä murtui. Myös monarkiat horjuivat porvariston ja demokratiaa vaatineiden työväestön noustessa. Talousjärjestelmä muuttui perusteellisesti tieteellisen tiedon, teknologisen kehityksen ja teollisen tuotannon vallatessa lähestulkoon kaikki tuotannon alat. Utopiat olivat tärkeä osa tätä muutosprosessia, jossa yhteiskuntajärjestystä ja sen mahdollisuuksia mietittiin perustavalla tavalla uudelleen. (Lahtinen 2017.)

Vaikka utopiat yhdistetään nykyisin – useimmiten ilkeämielisesti ja asioita sen paremmin tuntematta – epärationaaliseen haihatteluun ja järjestömiin vaatimuksiin, olivat yhteiskunnallisten utopioiden kirjoittajat usein juuri rationalismin ja kehityksen puolestapuhujia. Moni kokeellisen ja uuden tieteen kannattaja, kuten Francis Bacon (1561–1625) kirjoitti oman utopiansa (Bacon 2017). Yleisesti utopiakirjallisuutta ohjasi voimakas usko matematiikan, erityisesti geometrian mahdollisuuksiin yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden perustana, sekä luottamus tieteellisiin ratkaisuihin erilaisissa yhteiskunnallisissa ongelmissa. (Lahtinen 2017.)

Utopiakirjallisuus ei ollut erillinen osa uuden ajan yhteiskuntafilosofian kehitystä, vaan pikemminkin uuden yhteiskuntafilosofian ”kirittäjä”. 1600-luvun kaksi suurta filosofista suuntausta, rationalismi ja empirismi olivat molemmat kietoutuneet utopiakeskusteluihin ja niiden molempien argumentteja käytettiin utopioissa. Jälkikäteen katsottuna eräänlaista ”kokonaissuunnitelmaa” kannattanut rationalismi oli ehkä lähempänä utopiakirjallisuutta kuin kokemuksen merkitystä tiedon rakentumisessa korostanut empirismi. (Goodwin 1980)

Poliittisten aatesuuntien osalta utopioiden selkeimpänä haastajana toimi usein empirismiin tukeutunut liberalismi.⁵ Se asettui jo 1600-luvulla kyseenalaistamaan kokonaisvaltaisia yhteiskuntasuunnitelmia, vahvaa valtiota ja kansalaisten selvää alamaisuutta edellyttäneitä, myöhemmin myös totalitaristisiksi tulkittuja utooppisia yhteiskuntamalleja, erityisesti niin sanottuna *blueprint* -utopioita. Yksilön- ja elinkeinonvapauksia korostaneen liberalismiin sekä holistisempia ja kollektiivisempia yhteiskunnallisen työnjaonmalleja korostaneiden aatesuuntausten kiistelyistä muodostui yksi modernin poliittisen ajattelun kulmakivi ja peruskiista. Siinä yhdet suosivat vahvaa ja jopa yksilöä alistavaa valtiota, kun taas toiset kannattivat äärimmäisiä yksilönvapauksia ja minimivaltiota. (Goodwin 1980.)

Yhtenä liberalismiin ja samalla kapitalistisen omistus- ja politiikan-teorian klassikkona pidetään John Locken (1632–1704) teosta *Tutkiekkelma hallitusvallasta* (*Two Treatises on Government* 1689). Locken teos on liberaalille traditiolle Adam Smithin *Kansojen varallisuuden* kaltainen merkkipaalu ja siinä esitetään luonnolliseksi tulkitun omistusoikeuden, työnarvoteorian ja minimivaltion perusteet. Jos utopiat korostivat yleisesti yhteisomistuksen ja eräänlaisen kristillisen kommunismin periaatetta, on Locken teoksen lähtökohtana päinvastoin kysymys siitä, kuinka Jumalan kaikille ihmisille yhteiseksi luoma ja ”antama” maa (tai muu yhteisresurssi) voidaan tehdä yksityisomaisuudeksi (*property*) ilman sopimusta eli ”luonnollisesti”, ja kuinka tämä prosessi voidaan oikeuttaa

5 John Locke kirjoitti yhden empiristisen mielenfilosofian keskeisimpiä ja urauurtavia teoksia *An Essay Concerning Human Understanding* (1689), ja hänet tunnetaan liberaalin poliittisen ajattelun edelläkävijänä esimerkiksi teoksesta *Two Treatises on Government* ja uskonnonvapautta puolustaneesta *A Letter Concerning Toleration* (1689).

kristillisen moraalin mukaisesti. (Locke 1995, 66–67.) Locke siis kääntää päälaelleen niin Platonin kuin Moren esittämien yhteiskuntamallien perustat.

Locke kuuluu niihin yhteiskuntasopimusteoreetikoihin, jotka konstruoivat rationaalisen poliittisen mallinsa vastakohtaksi luonnontilan.⁶ Liberaalissa perinteessä luonnontila esitetään epäjärjestyksen, järjettömyyden ja anarkian tilana, jossa ihminen elää ilman valtiota, ja ilman tietoa ja taitoa paremmasta yhteiskunnallisesta organisaatiosta. Yhteiskuntasopimusteoriat ovat siis tässä mielessä nimenomaan yhteiskunnan perustavaan uudelleenjärjestämiseen liittyviä ehdotuksia, jotka hakevat innoituksensa nekin lopulta Platonin *Valtiosta* ja niistä voidaan löytää tässä mielessä utooppinen elementti, vaikka ne suhtautuvatkin kriittisesti yhteiskunnan toiminnan ja taloudellisen tuotannon etukäteissuunnitteluun.

Locken kertoman tarinan mukaan luonnontilassa jokainen ihminen omistaa aluksi ainoastaan itsensä ja ruumiinsa. Tämän perustavan luonnonoikeudellisen omistusoikeutensa vuoksi heillä on oikeus itsesäilytykseen (*self-preservation*) keinolla millä hyvänsä. (Locke 1995, 67–68.) Thomas Hobbesin kuuluisassa luonnontilan kuvauksessa luonnonoikeus (*ius naturale*) johtaa varkauksiin ja lopulta ”kaikkien sotaan kaikkia vastaan” (Hobbes 1999, 121–125), mutta Locken luonnontilassa luonnonoikeus johtaa sen sijaan työntekoon ja sitä kautta yksityisomistuksen luonnolliseen moraaliseen oikeuteen. Kiistämätön ja luovuttamaton oikeus omaan ruumiiseen antaa nimittäin myös oikeuden kaikkiin omien käsien työllä hankittuihin hyödykkeisiin. Hyödyke (*commodity*) on jokin kaikille yhteisen maan (*commons*) tarjoama asia, joka tehdään omalla työllä omaksi. (Locke 1995, 68.)

Locken kannattaman protestanttisen etiikan mukaan ihmistä ei ole luotu joutilaaksi. Maallisen vaelluksen aikana ihmisen on tehtävä työtä ja pyrittävä jatkuvasti parempaan, sillä vain näin hän voi saada mahdol-

6 Muita tunnettuja luonnontilateoreetikoita ovat esimerkiksi Thomas Hobbes (1588–1679) ja Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) tosin eri tavoilla. Myös Platonin *Valtiosta* löytyy luonnontila, mainittu sikojen valtio, joka nähdään kuitenkin onnelliseksi ja autenttiseksi yhteisölliseksi tilaksi. Rousseauin luonnontilassa ihminen on taas ensisijaisesti yksinäinen, ei varsinaisesti yhteisön jäsen (Rousseau 2016, 38–72).

lisuuden taivaspaikkaan. Protestanttinen etiikka kytkeytyy työmoraalin kautta yksityisomaisuuden muodostumiseen. (Weber 1980, 33–56.) Locken mallissa omaisuuden luonnollinen oikeutus perustuu kaavaan, jossa luonnonmateriaalit (*commons*) yhdistettynä omaan työhön luovat yksityisomaisuuden kiistämättömän perustan. Luonnonmateriaaleja oli tarjolla 1600-luvun maailmassa käytännössä rajattomasti. Siksi yksilön työllä hankkima omaisuus on luonnonoikeus, jota ei voi ottaa häneltä ilman moraalista vääryyttä pois – ei yksilö eikä valtio. Locken suuri kysymys koskee sitä, kuinka yhteinen (*common*) muutetaan yksityisomaisuudeksi (*property*). (Locke 1995, 66–69.)

Locken mukaan luonnontilassa ahkera ihminen kykenee hankkimaan työllään omaisuutta, mutta luonnon tarjoamat hyödykkeet, kuten omenat, ovat vaarassa pilaantua. Muille mahdollisesti tarpeellisten pilaantuvien hyödykkeiden hamstraaminen omalla työllä ei ole Locken mukaan moraalisesti oikein. Yksilö ei voi kerätä itselleen kaikkia omenapuun omenia, jos hän ei voi syödä niitä ennen niiden pilaantumista. (Locke 1995, 69–71.)

Työllä hankitusta oman kulutuksen ylittävästä ylimäärästä muodostuu tarve vaihtaa hyödykkeitä. Näin työ ei mene hukkaan eikä yksilö päädy moraaliseen ahneuden ongelmaan. Yksilö voi keskittyä yhteen taitamaansa asiaan kuitenkin vain, jos hän pystyy vaihtamaan omaisuuttaan hyödykkeisiin, jotka eivät pilaannu. Näin ollen myös työnjako syntyy luonnollisesti. Tästä vaihdon ja työnjaon perusedilemmasta syntyy vähitellen tarve luoda hyödykkeitä, jotka voisivat kelvata vaihdon yleisiksi välineiksi ja säilyttää arvoa pilaantumatta. Ensiksi tällaiset hyödykkeet ovat vaikkapa pähkinöitä, mutta vähitellen niiden tilalle astuu hopea ja kulta, ja lopulta raha. Rahatalous syntyy siis tässä mallissa luonnollisesti vaihdannan perustalta. Rahan avulla ahkera ihminen voi vaihtaa työtään pilaantumattomaksi hyödykkeeksi rajattomasti, ilman moraalista ongelmaa. (Locke 1995, 75; 83–84.)

Rahan myötä toteutuu myös mahdollisuus omaa työmäärää laajempien maa-alueiden omistamiseen, sillä rahan avulla muut ihmiset – palkkatyöläiset – voidaan laittaa työskentelemään tuon alueen hyötykäyttöä varten. Luonnontilassa maanomistuksen perusongelma on sama kuin omenoissa eli suurinta osaa aidatusta (*enclosed*) maasta ei voi yksi ihminen viljellä, mutta palkkatyön avulla tämä tulee mahdolliseksi. Näin hukkamaan (*waste*,

commons) äärimmäinen moraalinen dilemma vältetään ja kaikki yhteisresurssit voidaan vähitellen muuttaa yksityisomistukseksi, joka tuottaa yhä lisää omaisuutta ja ennen kaikkea hyödykkeitä markkinoilla vaihdettavaksi. Yksityisen maan viljeleminen palkkatyöllä on koko yhteiskunnalle hyvä asia, sillä ilman sitä markkinoilla olisi yksinkertaisesti vähemmän hyödykkeitä. Yksityisomaisuus hävittää hukkaan ja hamstraamiseen (tai ahneuteen) liittyvät moraaliset ongelmat. (Locke 1995, 73–81.)

Lockelle ja myöhemmin koko poliittisen taloustieteen⁷ (*political economy*) perinteelle yhteiskunta on varsinaisesti omaisuuden vaihdon eli markkinoiden alue. Luonnontilan ja yhteiskuntasopimuksen käsitteiden avulla Locke pystyy esittämään, että markkinoiden ja näin ollen ihmisten perhepiiriä laajempien sosiaalisten suhteiden eli yhteiskunnan toiminta on valtiota *edeltävää* ja siitä riippumatonta. Tämän näkemyksen mukaan markkinat tulevat niin loogisesti kuin historiallisesti ennen valtiota. Valtiota ei tarvita siten markkinoiden *synnyttämiseen*, vaan niiden *järjestämiseen* ja *organisointiin*, sekä yleisesti markkinoiden ja omistuksen alueen *suojelemiseen*. Yhteiskuntasopimuksella synnytetyn valtion toimialueen tulee olla riittävän rajattu ja sen tulee puuttua mahdollisimman vähän markkinoiden luonnolliseksi ja spontaaniksi katsottuun toimintaan. (Locke 1995, 66–86, 126–149; katso myös Nemo 2013, 337–366.) Itseasiassa, Locken mukaan valtion keskeisin funktio on lopulta vain yksityisomaisuuden suojeleminen:

Suurin ja pääasiallinen tarkoitus liityttäessä valtioksi ja asetuttaessa hallittavaksi on siis omaisuuden suojeleminen, joka on luonnontilassa monessa suhteessa puutteellista. (Locke 1995, 151.)

Locken mukaan ihmisten väliset suhteet muodostuvat työssä, jota

7 Poliittisella taloustieteellä tarkoitetaan historiallisessa muodossa klassista ”kansantaloustiedettä”, joka lähti liikkeelle Adam Smithin (1723–1790) *Kansojen varallisuus* -teoksesta (1776). Tunnetuimpia klassisen poliittisen taloustieteen edustajia olivat mm. David Ricardo (1772–1823), Thomas Malthus (1766–1834), John Stuart Mill (1806–1873) ja Jean-Baptiste Say (1767–18329). (Jakonen 2020, 60.) Nykyisin poliittisella taloustieteellä tarkoitetaan laajempaa taloutta yhteiskunnallisena ja poliittisena ilmiönä tutkivaa kriittistä yhteiskuntatiedettä.

järjestää ”kuin itsestään” markkinoilla tapahtuva kysyntä ja tarjonta. Tämän suhteen säätämiseen ei tarvita ”järjestäjää” eli valtiota. Locken esittämän ja monien muiden myöhemmin jalostaman työnarvoteorian mukaan työ on ihmiselle luonnollista ja välttämätöntä toimintaa, joka samalla järjestää luonnollisesti ihmisten välisiä suhteita, työnjakoa, varallisuuseroja ja yhteiskunnan luokkarakenteita. Siksi Marxin kritisoiman (Marx 1979, 640–641) Locken ja Smithin kertoman tarinan mukaan laiskoista ihmisistä tulee luonnollisesti ja ymmärrettävästi köyhiä, kun taas ahkerat eli protestanttiset ihmiset menestyvät: omaisuuden määrä kertoo tehdystä työstä ja taidoista, eikä mikään omaisuus ole syntynyt ansioitta. Yksityisomaisuus, ei yhteisomistus, on sivistyneen ja poliittisen yhteiskunnan luonnollinen perusta ja tukijalka Locken ja liberaalin tradition mukaan. Jokaisella on ja tulisi olla mahdollisuus rikastua omalla työllään, ja omaisuuden vaihto ja sen suojelu oikeudella ja valtion ranskaisuvallalla synnyttää varsinaisen yhteiskunnan. (Locke 1995, 66–86; 116–119; 126–149.)

Tämä Lockesta alkanut työhön liittyvä ”markkinaprosessijärjen” vaikutus näkyy voimakkaasti myös myöhemmissä poliittisen taloustieteen ja uusklassisen taloustieteen perusmalleissa. Varsinaisen kansantaloustieteen perustajana pidetty Adam Smith (1723–1790) esittää teoksessaan *Kansojen varallisuus* (1776) kuinka yhteiskunnallinen järjestys syntyy kuin itsestään näkymättömän käden (*invisible hand*) ohjaamana. (Smith 2015, 10–19.) Teoksessaan Smith alleviivaa useaan otteeseen, että valtiossa ei tarvita vahvaa ja suunnitelmallista ohjausta, sillä ihmisten on annettava tehdä työtä ja yrittää kunkin oman itseintressin (*self-interest*) mukaisesti mahdollisimman vapaasti. (Smith 2015, 48–60.) Omaa parastaan ja omaa etuaan tavoittelevat ihmiset muodostavat näin kuin itsestään vapaan markkinayhteiskunnan, joka ohjaa luonnolliseen työnjakoon ja näin parhaalla tavalla koko yhteiskuntaa kansantalouden vaurastumiseen. (Smith 2015, 25–54.)

Markkinoilla toteutuva kysynnän ja tarjonnan laki, sekä sen synnyttämän hintamekanismin lainalaisuudet järjestävät siten spontaanisti erilaisten työsuhteiden ja työntekijöiden suhteita. Näkymätön käsi, toisin sanottuna vapaasti tehtävään työhön ja markkinoiden prosesseihin implisiittisesti sisältyvä yksilöllisen ajattelun ylittävä *järke* ohjaa niin yksilöitä kuin yhteiskuntaa. Mitään erityistä suunnitelmaa tai organisaatiota,

jota utopiat ehdottavat ja odottavat, ei tarvita. Suuret korporaatiot ja suuri valtio ovat huonoja johtajia, sillä ne estävät tämän markkinaprosessiin liittyvän järjen luonnollista toteutumista erilaisilla suunnitelmilla ja interventioilla. Ne myös vääristävät ihmisten luonnollista itseintressiä, joka pyrkii ensisijaisesti hyvään. Tästä syystä Smithin mallissa valtiota tarvitaan vain pakollisten yhteiskunnallisten infrastruktuurien, oikeuden ja sosiaalisen järjestyksen toteuttamiseen (*minimal state*). (Smith 2015, 55–65; Nemo 2013, 358–361.)

Klassisen poliittisen taloustieteen perustalla vaikuttaa empiristinen filosofia ja sen usko luonnollisten ja säätelemättömien yhteiskunnallisten prosessien kautta kuin itsestään löytyvään järkeen, joka ei niinkään manifestoidu yhdenkään ihmisen, vaan koko yhteiskunnan ja erityisesti markkinoiden toiminnassa, ja tätä markkinaprosessia kuvaavien taloustieteilijöiden teksteissä. Tämä periaate asettuu ajoittain radikaalillakin tavalla vastaan rationalismia ja idealismia. Empirismissä tieto ja järki muodostuvat lähtökohtaisesti kokemuksen kautta: universaaleja totuuksia, peruskäsitteitä tai tieteen lainalaisuuksia ei voida löytää pelkällä matemaattisella tai loogisella järjenkäytöllä ja päättelyllä, saati ideamaailman totuuksien löytämisellä. Päinvastoin, tämänkaltaiset oletukset saattavat johtaa pahasti harhaan ja ihmisten markkinakäyttäytymistä kahlitseviin malleihin. Tämänkaltaisen empirismin mukaan kaiken ihmisen toiminnan tulee perustua yritykseen ja erehdykseen, jonka kautta kasautuva tieto muodostaa väljän kehikon ja mallin toiminnalle: on kuitenkin huomattava, että eri olosuhteissa ja tilanteissa erilaiset toimintatavat ovat mahdollisia ja tarpeellisia – yhtä oikeaa kaavaa tai mallia ei ole. Taloustieteilijän tehtäväksi ei näin ollen jää tämän mallin rakentaminen tai luominen, vaan ainoastaan sen ”kuvaaminen” – näkymättömän käden järjestämän toiminnan selittäminen (teoria), mallintaminen (metodi) ja todentaminen (empiirinen evidenssi). Tämä ajattelu korostuu kaikessa empirismiin ja liberalismiin nojautuvassa klassisessa ja uusklassisessa taloustieteessä myös tänä päivänä.

Ei siis ihme, että poliittisen talouden ja yleisesti niin klassisen kuin uusklassisen taloustieteen perinteelle utopioiden tai muiden vastaavien kokonaissuunnitelmien ajattelu on vierasta. Talusteorian perusmallin mukaisesti työntekoa määrittelee jatkuva kysynnän ja tarjonnan markkinaprosessi, joka tuottaa parhaan ja järkevimmän mahdollisen kokonaisuuden *jos ja vain jos* siihen ei sekaannuta työtä tai markkinoita ulkoa-

päin ohjaavalla ”järjestämällä”, ”suunnittelulla” tai ”sääntelyllä”. Tästä johtuen ajatukset utopioiden taloutta ja työtä niiden ulkopuolelta järjestämään pyrkivistä filosofien luomista poliittisista malleista ja ihanneyhteiskunnista ovat liberaalin taloustieteen ajatteluperinteelle läh-
tökohtaisesti negatiivisia ehdotuksia, jotka rajoittavat negatiiviselle vapauskäsitteelle⁸ perustuvia yksilön vapauksia sekä ennen kaikkea parhaan mahdollisen yhteiskunnan eli markkinatalouden toimintaa. Poliittiselle taloustieteelle tietty yhteiskunta voi olla sen olosuhteisiin ja käytettävissä oleviin resursseihin nähden paras mahdollinen, mutta sen vahva anti-utopistinen sanoma on, että mitään *tiettyä* tai *tietyllä tavalla* järjestettyä ideaaliyhteiskuntaa ei voi olla olemassa eikä sellaista tule myöskään tavoitella, sillä pahimmillaan se estää *nyt olemassa olevien mahdollisuuksien* toteutumisen. Siksi filosofisella rationalismilla tai utopististen mallien rakentamisella ei tule sekaantua tosimaailman toimintaan.

Poliittisen taloustieteen ja myöhemmin taloustieteen näkemyksen mukaan paras mahdollinen yhteiskunta muodostuu siis vähitellen markkinaprosessin kautta. Näin ollen poliittisen ja taloustieteellisen toiminnan ohjenuorana ja mallina on pitää huolta mahdollisimman vapaan markkinaprosessin toteutumisesta, muu tapahtuu kuin itsestään. Tämä 1700–1800-luvulla hegemoniseksi muodostunut ajattelutapa asettui voimakkaasti erilaisia utopioita vastaan. Se ei suoraan tuhonnut niitä, mutta joudutti suuriin kokonaisvisioihin perustuvien yhteiskuntamallien muuttumista vanhanaikaisiksi yhdessä jatkuvan kehitysten ja muutosten 1800–1900-lukujen yhteiskuntien kanssa.

Lopuksi: Pitäisikö työ järjestää uudelleen?

Utopioihin liittyvä talousjärjestelmän ja työnteon tarkka suunnittelu ja järjestäminen ovat olleet merkittävässä osassa modernien yhteiskuntien synnyssä ja käytännöissä. Talouden teknokraattinen ohjaaminen on ollut ja on keskeinen osa kaikenlaisten modernien yhteiskuntien perustoimintaa. Vaikka utopioissa vahvasti ihailtu suunnitelmatalous yhdistyy mielessä ensimmäiseksi sosialistisiin talousjärjestelmiin, löytyy sen

8 Negatiivisella vapauskäsitteellä tarkoitetaan ymmärrystä vapaudesta ulkoisten esteiden puuttumisena (vapaus jostain).

peruselementit itseasiassa myös kaikista kapitalistisista yhteiskunnista. Syyt eivät ole niinkään ideologisia kuin käytännöllisiä.

Ensiksikin, kompleksiset ja suurista väestömääristä koostuvat yhteiskunnat joutuvat väistämättä suunnittelemaan ja ennakoimaan huomattavan paljon perustoimintojaan. Ihmisiä on mahdotonta asuttaa kasvavissa kaupungeissa, ruuantuotantoa ja -jakelua on mahdoton järjestää, liikenne ei toimi eikä koulutus onnistu ilman jatkuvaa ja pitkälle tulevaisuuteen tähtäävää suunnittelua ja ohjausta. Länsimaisissa poliittisesti liberaaleissa yhteiskunnissa on viimeisten vuosikymmenten aikana vahvistunut eräänlainen urbaani legenda tai myytti, jonka mukaan länsimaiset kapitalistiset yhteiskunnat olisivat lähtökohtaisesti vapaita, ja että suunnittelu ja ohjaaminen olisivat liberaalille politiikalle ja etenkin menestyvälle taloudelliselle toiminnalle jotenkin vastakkaisia. Todellisuudessa länsimaiset yhteiskuntamme toimivat niin hyvin ja mahdollistavat myös taloudellisen vapauden juuri siksi, että ne ovat niin pitkälle suunniteltuja, ohjattuja ja säädeltyjä. Modernin liberalismiin paradoksin muotoili itseasiassa jo Thomas Hobbes poliittisessa filosofiassaan. Hänen mukaansa vain säätelöllä ja ohjaamalla jokaisen yksilön ja toimijan absoluuttista vapautta, voimme saavuttaa suurimman mahdollisen reaalisen yhteiskunnallisen ja taloudellisen vapauden. Moni uusliberaalin politiikan ja uusklassiseen taloustieteen nimiin vannova toimija unohtaa juuri tämän asian ja samalla kieltää sen, että itseasiassa uusliberaali politiikka vaatii huomattavaa organisaatiota, järjestämistä ja vahvaa valtiota – seikka, josta Michel Foucault huomautti jo 1970-luvulla. Samalla moni tätä ajatusmallia ihaileva toimija ei tule myöskään huomanneeksi, että nykyaikaisessa markkinataloudessa ohjausta ja säätelyä ei suorita vain valtio, vaan itse markkinatalous siihen sisäänkirjoitetuin regulaatio- ja ohjausjärjestelmineen, sekä erilaiset suur-yritykset ja rahoittajat omalla toiminnallaan.

Toiseksi, suurten ja kompleksien, ihmisten poliittiseen ja taloudelliseen vapauteen pyrkivien yhteiskuntien lisäksi talouden ja työn suunnitelmallisuutta ja ohjausta lisää edelleenkin teollisuustuotantoon perustuva talousjärjestelmämme. Vaikka elämme globaalissa taloudessa, jota kutsutaan milloin *just-in* tuotannoksi, milloin jälkifordistiseksi tai jälkiteolliseksi yhteiskunnaksi, on teollisuustuotannon ja teollisuudessa työkentelevien ihmisten määrä kasvanut vuosi vuodelta. Ja vaikka merkittävä osa käyttämistämme tuotteistamme tulevat valmistetuiksi erittäin

monimutkaisissa tuotanto- ja kokoonpano- ja logistiikkaketjuissa ympäri maailmaa, on kaiken tuotannon perustana itseasiassa tarkka suunnittelu ja ohjaus. Kolmestakymmenestä komponentista kokoonpantava pyörä ei valmistu, ellei jokaisen komponentin tuotantovaihetta ole suunniteltu tarkkaan eri puolilla maailmaa, ja ellei komponenttien kuljetukseen suunniteltuja logistiikkaketjuja ole niin ikään pohdittu viimeisen päälle tarkasti. Edelleen, työntekijöiden saatavuus, osaaminen ja ohjaaminen jokaisessa eri vaiheessa täytyy olla tarkoin organisoitua. Vaikka globaali talous siis vannoo ja vakuuttaa toimivansa nimenomaisesti vapaakaupan ja vapauden ehdoilla, on itse tuotanto, logistiikka ja markkinointi ankaran ja jatkuvan suunnittelun tulosta – jotain sellaista mistä Platon tai More eivät koskaan olisi voineet edes unelmoida. Asiaa voidaan kuvata myös konkreettisesti: maailman tavaramarkkinoita monin tavoin hallitseva Kiina ei toteuta toimintaansa pelkkien vapaiden kaupp- ja jakelureittien turvin. *One Belt, One Road* -hanke on hyvä esimerkki siitä, kuinka koko maapallo on nykyisin eräänlainen pitkälle suunniteltu tuotanto- ja jakeluinfrastruktuuri, eikä vain Kiinalle, vaan kaikille maailmantalouden toimijoille.

Siksi ajatukset ja väitteet siitä, että suunnitelmatalous ja työn tarkka organisointi kuulusivat vain sosialismeihin ja totalitarismeihin, ovat väistämättä naiveja. Eri toimijoiden absoluuttinen vapaus ja mahdollisuus muuttaa sääntöjä ja suunnitelmia jatkuvasti johtaisi väistämättä kaokseen, jossa mikään ei liiku eikä mikään toimi. Kahdeksan miljardin ihmisen maailmantalous tarvitsee tosiasiallisesti enemmän suunnittelua ja ohjausta kuin mikään aikaisempi talousjärjestelmä. On kuitenkin totta, että viimeisen noin 40-vuoden aikana hegemoniseksi muodostunut uusliberaali ja uusklassiseen taloustieteeseen perustuva globaali talousjärjestelmä on hylännyt yhteiskunnallisen tuotannon ja työn kokonaisuunnitelmallisuuden esimerkiksi Platonin ja Moren utopioiden esittämässä mielessä. 1900-luvun taloutta ja maailmantaloutta vahvasti mahdollistanut suunnitelmatalous ja teknokraattinen ohjaus niin sosialismissa kuin kapitalismissa ovat siksi yhdistyneet, pikemminkin kuin eronneet, poliittisen taloustieteen käsitykseen markkinaprosesseissa kuin itsessään muodostuvasta kokonaisjärjestä.

Viime vuosikymmeninä voimakkaan paluun tehneen markkinaliberaalin ajattelutavan muutos on merkittävä: sen mukaan talousjärjestel-

mällä ja työllä ei sinänsä ole mitään sille ulkopuolista syytä, motivaatiota tai järkeä – eikä monien mielestä sellaista tulisi edes kysyä. Riittää kun markkinatalous etsii yksittäistapauksien kautta jatkuvasti oikeaa toimintatapaansa, oikeaa hintamekanismia ja oikeaa tarjonnan ja kysynnän tasapainoa. Talousliberaalin ajattelun mukaan näiden lukemattomien yksittäisten rationaalisten transaktioiden ja laskutoimitusten lopputuloksena syntyy auttamattomasti kokonaissumma, joka ei voi olla muuta kuin oikea kokonaisuus – onhan se yrityksen ja erehdyksen prosesseissa seuloituneen onnistumisten lopputulos.

Juuri tässä suhteessa utopia-ajattelu ja markkinaprosessijärki eroavat toisistaan: utopiat ja suunnitelmatalous ilmoittavat talouden ja työn olevan kokonaisuudessaan jonkin sille sinänsä ulkoisen päämäärän väline, jonka onnistumista voidaan arvioida suhteessa päämäärässä onnistumiseen. Jos päämääränä pidetään esimerkiksi koko kansakunnan vaurastumista, työnjaon avulla syntyvää vapautta raatamisesta, terveyttä, onnea tai hyvää elämää, voimme kohtuullisen helposti arvioida, olemmeko onnistuneet siinä nykyisellä talouden ja työn järjestelyllä – ja jos emme, niin miten järjestelmää tulisi muuttaa. Markkinaprosessijärjen mukaan tämänkaltainen kysymys on puolestaan itsessään järjetön: markkinaprosessi tuottaa hyvää juuri niin paljon kuin se pystyy, eikä sitä tulisi arvioida muilla kriteereillä. Markkinaprosessijärki siis ilmoittaa, että järki syntyy tästä ”koneesta”, kuten Jumala aikoinaan (*deus ex machina*), eikä sen päämääriä voida siksi arvioida ulkopuolelta tai ulkopuolisin kriteerein sillä markkinoiden vapaa toiminta on päämäärä itsessään – muutoin nimittäin järjestelmä ei toimi eikä taloudellinen toiminta ole ylipäätään mahdollista.

Tosiasiaa utopioiden, suunnitelmatalouksien, teollisuustuotannon ja markkinaliberaalin yhteiskunta- ja talousjärjestelmän historiassa on talouden suunnittelun ja vapauden välistä köydenvetoa usein arvioitu lopulta jollain talousjärjestelmän sisäisen ja ulkoisen rationaliteetin välimaastoon asettuvalla perusteella. On nimittäin selvää, että utopistista suunnitelmataloutta ei koskaan pysty arvioimaan vain ulkoisilla kriteereillä, eikä markkinataloutta pelkästään sen sisäisten prosessien onnistumisella. Historian esimerkkien kautta olemme saaneet todeta, että esimerkiksi Neuvostoliiton tai Kiinan suljetut ja sosialistiset talousjärjestelmät eivät toimineet, koska ne eivät kyenneet tuottamaan riittävästi

hyödykkeitä yhteiskunnalliseen kulutukseen, minkä vuoksi suunnitelmatalouteen perustuva järjestelmä lopulta sakkasi ja sen tavoitteetkin jäivät saavuttamatta. Samalla voimme myös kysyä, että mitä järjestelmä itseasiassa tavoitteli, jos merkittävä osa taloudellisesta tuotannosta meni kylmän sodan asevarusteluun ihmisten perustarpeiden tyydyttämisen sijaan (kuten Neuvostoliitossa tai Maon Kiinassa): oliko siten lopulta kyse niinkään talousjärjestelmän ongelmasta, vaiko maailmanpoliittisen valta- ja sotapolitiikan ongelmasta? Markkinaprosessijärkeen perustuva liberaali talousjärjestelmä näyttää puolestaan kyenneen toteuttamaan paremmin arvonluontiin ja kasvattamiseen liittyvän ulottuvuuden, vaikka sekään ei ole monista saavutuksistaan huolimatta kyennyt poistamaan nälkää, köyhyyttä, puutetta, saati sotaa maailmasta. Päinvastoin, varallisuuserot ovat maailmassa suuret ja ne ovat jyrkkiä. Vaurautta on enemmän kuin koskaan, mutta se jakautuu edelleen erittäin perinteisesti: pieni osa maailman eliitistä omistaa suurimman osan rikkauksista.

2000-luvulla kiihtynyt ilmasto- ja ympäristökriisi on asettanut nämä molemmat rationaliteetin muodot kyseenalaisiksi ja samalla osoittanut, että globaalin väestön sosiaalisten ja taloudellisten räikeiden erojen lisäksi meidän on pakko kysyä talousjärjestelmän ja sitä kautta arkipäiväisen työemme järkea suhteessa siihen perustaan ja kontekstiin, jossa elämme ja josta lopulta kaikki toimintamme ponnistaa: elävään maapalloon ja sen lämpenevään ilmakehään. 1800-luvulta käynnistyneen fossiilitalouden aikakausi on väistämättä tullut loppuunsa ja maapallolla elävien yhteiskuntien on nyt nopeasti löydettävä uusi tie luonnon, ympäristön, ilmakehän ja lopulta myös ihmisen pelastamiseksi. Yhteiskuntien ekologinen transiitio ei ole enää tahdon tai halun, vaan välttämättömyyden kysymys. Maailman edelleen kasvavan väestön on pakko sopeutua lämpenevään ilmastoon ja siitä seuraaviin huomattaviin muutoksiin, samalla kun luonnonvarat käyvät jatkuvasti niukemmiksi ja energiankulutus öljyn ja hiilen voimalla käy mahdottomaksi.

On selvää, että viime vuosikymmenet hegemonista asemaan nauttinut markkinaprosessijärki ei kykene yksinään ja sisäisine prosesseineen vastaamaan tähän haasteeseen: uudenlainen suunnittelu, ohjaus ja hallinto on välttämätöntä. Talousjärjestelmämme toimintaa ja arkipäiväistä työtämme on pakko alkaa suunnitella ja ohjata muilla kuin pelkän markkinatalouden periaatteilla ja logiikoilla. Kasvua tavoittelevaa talou-

dellista toimeliaisuutta on luultavasti vähennettävä hyvinkin merkittävästi globaalissa mittakaavassa samalla kun ihmisten perustarpeista ja sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta tulisi kyetä huolehtimaan. Emme voi enää tuottaa mitä tahansa mikä menee kaupaksi: on alettava suunnitella mitä todella tarvitsemme ja mitä emme.

Utopioille ja suunnittelulle on siksi jälleen tilausta ehkä enemmän kuin ymmärrämmeäkään. Samalla on kuitenkin todettava, että jos voimme historiasta jotain oppia niin ainakin sen, että yksi malli ei toimi kaikkialla ja ylipäättään ennalta suunnitellut mallit perinteisten utopioiden mielessä eivät useinkaan ole niitä kaikkein järkevimpiä. Ekologisen transition yhteiskunnassa talous ja työ olisi siis pohdittava uudelleen avoimin mielin ja erilaisista prosesseista oppien – ja samalla pitää selkeänä päämääränä sitä, että jokainen taloudellinen transaktio ja jokainen tehty työ edistää maapallon ja ihmisten hyvinvointia kuluttamalla samalla mahdollisimman vähän luonnonvaroja niin suoraan kuin välillisesti. Kaikki muu olisi nimittäin järjetöntä.

1.3 Työ ja sen järjestys – mihin meidän tulisi vedota työelämää ja työorganisaatiota uudistettaessa?

Onni Hirvonen

Ihmiset ovat aktiivisia olentoja, jotka muokkaavat ympäristöönsä ja itseään työn kautta. Työ on välttämätöntä inhimillisen elämän ja yhteiskunnan säilymiselle. Työ ei kuitenkaan ole ihmiskunnan historiassa pysynyt yhtenä ja samana, vaan se on pikemminkin jatkuvassa muutoksessa. Mutta mihin suuntaan se muuttuu ja millä tavoin tätä muutosta voidaan perustella?

Yleisesti voidaan tunnistaa kaksi suurta työelämää koskevaa historiallista kehityslinjaa. Ensinnäkin työelämä on moderniin yhteiskuntaan siirtyäessä monipuolistunut ja työnjako on entistä erikoistuneempi. Tämä kehityskulku on osaltaan myös mahdollistanut lisääntyneen tuotannon, tieteen ja teknologian kehityksen sekä taiteen kehityksen (Durkheim 2013, 183). Toiseksi, palkkatyö on noussut yhdeksi työn organisoiminnan keskeisimmistä muodoista. Vaikka uusliberalismin aikakaudella työntekijöitä ajateltaisiinkin yhä enemmän yrittäjinä, on modernin kapitalismin keskeisin työympäristö kuitenkin lopulta yritys tai firma, jossa suuri osa työstä tehdään palkkatyönä tai yrittäjämäisenä työnä (Anderson 2017, 33–36; Dejours et al. 2018, 4). Palkkatyön rinnalla voidaan

toki työksi tunnistaa myös yhteiskunnan kannalta välttämätön palkaton toiminta, kuten vaikkapa erilaiset (palkattomat) hoivan muodot.

Selvää on, että nykyiseen työelämään liittyy myös monia haasteita ja ongelmia, kuten epäreilut työolosuhteet, elämiseen riittämättömät palkat, puutteellinen työturvallisuus, työelämän painostavuus ja vaatavuus sekä työn liiallinen tunkeutuminen yksityisen vapaa-ajan puolelle. Työurat ja työn kuva yleisesti on monilla muuttunut katkonaiseksi ja epävarmaksi (Jakonen 2020, 169–173). Äärimmäisen kilpailluissa olosuhteissa työ on useasti järjestetty siten, että se tuottaa tekijöilleen stressiä ja paineita ja näin ollen estää hyvinvointia.

Näihin ongelmiin on vastattu monin erilaisin keinoin. Kevyemmässä päässä ovat työorganisaatioiden sisäiset ratkaisut (työturvallisuus, koulutukset, hyvinvointipäivät), kun taas äärimmäisissä tapauksissa ongelmiin vastataan lakoilla ja muilla työtaistelun keinoilla. Yksittäisten parannusten ja yleisten oikeuksien puolesta toimimisen lisäksi työelämän syvälistämisestä ja laajemmasta muutoksesta keskusteltaessa meidän tulisi kuitenkin myös pohtia sitä, millaisiin tausta-ajatuksiin ja teorioihin perustamme väitteemme ja tavoitteemme työn toivottavasta suunnasta. Mitkä ovat ne teoriat ja sitoumukset, joihin vetoamme, jos haluamme muuttaa perustavammalla tavalla työelämän nykytilaa ja kenties kääntää myös sen kehityksen trendejä? Toisin sanoen, millaisiin argumentteihin me voimme ja millaisiin argumentteihin meidän tulisi vedota tulevaisuuden työn organisointia suunnitellessa?

Työnteon välttämättömyydestä ei seuraa, että työnjako tulisi järjestää juuri tietyllä tavalla. Jos hyväksytään alkuoletus eli työn tärkeys inhimilliselle elämälle, työn organisoinnista tulee keskeinen – ellei jopa keskeisin (Deranty 2015, 119) – ihmisyhteisöjä, politiikkaa ja yhteiskuntafilosofiaa koskeva kysymys. Voidaan väittää, että työ on kahdella tapaa poliittista. Ensinnäkin työtä ja sen järjestämistä koskevat kysymykset ovat erityisesti länsimaisissa demokratioissa lainsäädännöllisiä ja valtion toimintaan liittyviä asioita. Merkittävä osa työelämän perussäännöistä ja kehysperiaatteista päätetään valtionhallinnon tasolla. Esimerkiksi Suomessa työlainsäädäntöön kuuluvat muun muassa työsopimuslaki, työaikalaki, vuosilomalaki, yhdenvertaisuuslaki ja liuta muita lakeja.¹ Toiseksi, työ on inhimillistä kanssakäymistä ja sosiaalista toimin-

1 <https://tem.fi/tyolainsaadanto>

taa työorganisaatiossa. Näin ollen se on poliittista myös organisatorisessa merkityksessä: työhön kuuluu olennaisena osana työyhteisön yhteisten käytänteiden järjestäminen. Organisaation hallinta, työntekijöiden roolit ja vastuut sekä käytännön tehtävien järjestäminen ovat kaikki seikkoja, joihin valtiollinen politiikka ei suoraan ota kantaa, mutta joiden järjestäminen on välttämättä jollain tapaa hoidettava työorganisaation tai alan sisällä, esimerkiksi työmarkkinajärjestöjen välillä neuvoteltavissa työehtosopimuksissa.

Miten lisäarvoa tuottava työ eli palkkatyö ja yrittäjyys sitten tulisi organisoida? Olisiko parempi, jos kaikki olisivat oman elämänsä yrittäjiä vai tulisiko meidän pikemminkin pyrkiä tuotantovälineiden yhteisomistukseen? Kuinka johtajien ja palkollisten suhteet tulisi järjestää tai kuka saa päättää organisaation suuremmista kehityslinjoista tai kontrolloida sitä, mitä kenenkin työnkuvaan kuuluu?

Kyyninen vaihtoehto sanoo, että työelämän järjestämisessä on kyseessä vain eri ryhmien – esimerkiksi kapitalistit ja työläiset – välinen valtapeli, jossa voittaja saa määrittää säännöt. Viimeaikainen sosiaalinen ontologia on kuitenkin painottanut, että minkä tahansa ryhmän tai instituution on pyrittävä täyttämään joitain lupauksia, jotta ihmiset ylipäänsä suostuisivat olemaan niiden jäseniä (Pettit 1996; Honneth 2014). Instituutiot – kuten esimerkiksi kapitalistinen firma – perustuvat tämän näkemyksen mukaan normatiivisille lupauksille tai lupauksille jonkin yhteisen päämäärän saavuttamisesta. Liberaaleissa demokratioissa lailliset organisaatiot pyrkivätkin noudattamaan ainakin pääsääntöisesti oikeudenmukaisuuden periaatteita ja oikeudenmukaisuus puolestaan kytkeään usein vapauteen. Negatiiviselta kannalta voidaan ajatella, että jos jokin organisaatio rajoittaa epäoikeudenmukaisesti vapautta, sen ylläpitoon ei ole perusteita ja näin ollen kyseinen organisaation muoto tulee purkaa. Liberaaleissa demokratioissa työn järjestämisellä voidaan sanoa siis olevan perusta, mutta vapaus ja oikeudenmukaisuus on mahdollista määritellä niin eri tavoin, että on epäselvää, mitä näihin yleisiin periaatteisiin sitoutuminen tarkoittaa työn organisoinnin kannalta.

Tämän tekstin tarkoituksena on tarjota kriittinen yhteiskuntafilosofinen analyysi niistä normatiivisista perusteista, joilla erilaisia työn hallinnan ja organisoitumisen muotoja perustellaan. Seuraavassa eritellään kolme läntisessä ajatteluperinteessä esiintyvää tulkintaa siitä, miten työ voidaan oikeudenmukaisesti järjestää:

1. Klassiset liberalistiset (ja libertaristiset²) perusteet, jotka vetoavat sopimuksiin ja yksityisomaisuuteen liittyvään kontrolliin määrittäessään työntekijöiden oikeuksia suhteessa johtajien ja työnantajien oikeuksiin.
2. Meritokratia, jossa työn ajatellaan organisoituvan ”luonnollisesti” yksilöiden kyvykkyyden ja panostuksien mukaan.
3. Tunnustukseen ja yhteistyöhön keskittyvä näkemys, jossa työorganisaatio nähdään yhtenä inhimillisenä instituutiona muiden joukossa.

Työn organisointi ymmärretään tekstissä kahdessa toisiaan täydentävässä merkityksessä. Toisaalta se kuvaa sitä, millaisiin tehtäviin työ on jaettu. Toisaalta se on myös kuvaus siitä kuka mitäkin tehtävää hoitaa ja millä perusteella. Työn organisointi koskee siis sekä työnkuvaa, että työnjakoa ja työn valtasuhteita.

Työn normatiivisten perusteiden analyysin lisäksi tämä artikkeli tarjoaa normatiivisen argumentin työn demokratisoinnin puolesta, vedoten sellaisiin oletuksiin, jotka ovat mukana jo nykyistä työelämää koskevassa ymmärryksessämme. Sopimukset, yksityisomaisuuteen liittyvät oikeudet ja sosiaalisesti tunnustetut meriitit ovat tämän argumentin mukaan tärkeitä työelämää järjestettäessä, mutta ne eivät yksin voi taata työorganisaation hallinnoinnin oikeudenmukaisuutta.

Vapaus ja omaisuus: klassinen liberalismi

Nykyäänkin voimissaan oleva klassinen liberalismi ammentaa muun muassa John Locken ja Adam Smithin ajattelusta, ja monet sen puolustamista ideoista ovat osana ovat keskeisenä osana länsimaisten ihmisten arki-intuitioita. Klassinen liberalismi yhdistää kiinteästi työn ja yksityisomistuksen. Locken mukaan:

2 Liberalismin ja libertarismien ero on monesti kuin veteen piirretty viiva. Molemmat käsitykset painottavat yksilönvapautta. Libertarismia voidaan pitää tämän ajatussuunnan äärimmäisenä kantana, jossa erityisesti valtion rooli pyritään minimoimaan (esimerkiksi niin sanotun yövärtijavaltion puolustukset) tai häivyttämään (esimerkiksi anarkokapitalistiset näkemykset).

jokaisella ihmisellä [on] omaisuus omassa henkilössään. [...] Voimme sanoa, että hänen ruumiinsa työ ja hänen käsiensä aikaansaannokset ovat varsinaisesti hänen.

Kun ihminen siirtää jotakin tilasta, johon luonto on sen tuottanut ja jättänyt, hän sekoittaa siihen omaa työtään, liittyy siihen jotakin omaansa ja siten tekee siitä omaisuuttaan. (Locke 1995, 67, §27.)

Jokainen omistaa itsensä ja työn kautta tämä omistusoikeus sekoittuu työn tuotteisiin. Locke (1995, 68, §27) kuitenkin asettaa omistusoikeudelle rajoituksia: muille täytyy jättää mahdollisuus kerätä omaisuutta ja itse ei saa kerätä enempää kuin käyttää. Joka tapauksessa ihmiselämä vaatii työtä ja näin ollen yksityisomaisuudesta tulee välttämätöntä (Locke 1995, 73, §35).

Mutta kuinka nämä ajatukset liittyvät (nykyiseen) työelämään? Jos omistusoikeus on absoluuttinen ja seuraa työstä, eikö tämä aseta työntekijät valta-asemaan verrattuna esimerkiksi firmojen johtajiin? Taus-talla piilevä ajatuskulku on, että elintason kasvattaminen ja yhteiskunnan monimutkaistuminen johtaa myös työnjaon monimutkaistumiseen. Yksittäiset henkilöt voivat erikoistua tekemään erilaisia tuotteita tai tuottamaan palveluita ja he voivat vapaasti vaihtaa näitä keskenään. Lisäksi on mahdollista myydä palkkaa vastaan oma työpanoksensa jollekin toiselle henkilölle, jolloin hän omistaa työn tulokset. Vapaan sopimuksen tekemisen työnantajan kanssa on tarkoitus taata, että työnantajan ja työläisen suhde on oikeudenmukainen. Liberalismin ytimessä ovatkin vapaat sopimukset sekä luonnollinen omistusoikeus, joka koskee sekä työn tuotteita että työkykyä.

Keith Breen (2019, 62) tiivistää klassisen liberalismin (ja libertarismin) viestin ajatukseen, että ratkaisu työelämän ongelmiin löytyy riittävän vapaista työmarkkinoista, joissa ihmiset voivat vapaasti tehdä sopimuksia liittyäkseen yrityksiin ja yhtä lailla he voivat vapaasti poistua yrityksen palveluksesta, jos työolot tai vaikkapa palkkataso eivät miellytä. Liberalismissa vapaus ymmärretään pitkälti negatiivisena vapautena eli esteiden puutteena yksilöiden valinnoille.

Breen kuitenkin haastaa liberalistisen ajatuksen vapaasta sopimisesta. Kapitalististen firmojen kohdalla sopimus muistuttaa pikemminkin työ-

läisten alistamista työnantajan auktoriteetin alle (Breen 2019, 63). Sen sijaan, että kyseessä olisi vapaiden yksilöiden tasaveroisen sopimustilanne, työntekijät pikemminkin alistetaan organisoidun työn hallintakoneistojen alle (Anderson 2015, 50). Yksilönvapauteen keskittyvä liberalismi siis unohtaa vallitsevan yhteiskunnallisen tilanteen, jossa moni työläinen ei voi realistisesti kieltäytyä huonoistakaan sopimuksista ja jossa työntekijöillä ei ole aitoja poistumisvaihtoehtoja heille epäedullisesta tilanteesta.

Vastaavaa kritiikkiä esittää tunnetusti myös marxilainen haaste liberaaliselle paradigmalle. Sen mukaan yksi keskeisistä kapitalismin ongelmista on, että kapitalistit omistavat tuotantovälineet ja näin ollen työntekijät ovat osaltaan pakotettuja myymään työnsä kapitalistille. Tilanne ei siis vastaa liberalismien ideaalia vapaasta ja tasavertaisesta sopimustilanteesta. Epäoikeudenmukainen omaisuuden jakautuminen alkutilanteessa, yhdistettynä vahvoihin yksityisiin omaisuuteen liittyviin oikeuksiin, vaikuttaa tekevän mahdottomaksi reilun suhteen työntekijöiden ja tuotantovälineiden omistajien välillä. Vahva omistusoikeus takaa, että omistaja saa päättää, miten hänen omistamassa yrityksessä toimitaan (mahdollisesti muiden lakien ja keskinäisen kunnioituksen puitteissa) ja yritykseen palkattu työntekijä on sopimuksen allekirjoittaessaan nämä säännöt hyväksynyt.

Sopimustilanteeseen liittyvien haasteiden lisäksi myös liberalismien yksityisomaisuuteen liittyvät filosofiset perusteet voidaan asettaa epäilyksen alle. Yksi haasteista on, että suuri osa työstä on sellaista, jossa työn tuotokseen ei voi syntyä varsinaista omistusoikeutta. Ihmiset eivät työskentele ainoastaan tavaroiden parissa, vaan myös toistensa kanssa, kuten esimerkiksi hoivatyössä. Jos työn tuloksena on toisen hyvinvointi, on vaikea kuvitella, mitä työstä syntyvä omistusoikeus voisi tässä tapauksessa edes tarkoittaa.

Toiseksi, koko ajatus työn kautta syntyvästä omistuksesta on filosofisesti epäilyttävä. Miksi luonnonmateriaalien muokkaaminen antaisi meille mitään oikeuksia muokkauksemme tuloksiin? Kuten Robert Nozick (1974, 174–175) muotoilee, miksi kukaan ajattelisi, että työn sekoittaminen luonnonmateriaaliin tekisi siitä minun omistustani? Yhtä hyvin voimme ajatella, että työ on vain hukattu, kun omistamani työ sekoittuu ei-omistamaani materiaan. Ei ole myöskään selvää, mitkä ovat

työn rajat: jos aitaan maa-alueen, omistanko aidan vai aidatun alueen? Samankaltaista kritiikkiä voidaan esittää myös sosiaalisen ontologian näkökulmasta. Omistus (samoin kuin vaikkapa raha tai työjako) on *sosiaalinen* tai *institutionaalinen* fakta. Se ei ole siinä mielessä ”luonnollista”, että se syntyisi irrallaan ihmisyyhteisöstä ja sen ajattelutavoista. Kuten sosiaalisen ontologian argumentaatiossa on puolustettu, sosiaaliset faktat vaativat kollektiivista hyväksyntää (Searle 1995) ja kollektiivista sitoutumista (Gilbert 1992). Toisin sanoen, mikään omistus ei ole vahvassa mielessä yksityisomaisuutta ja pelkästään yksilöstä itsestään kiinni. Sen sijaan asiat ovat omaisuuttamme, koska yhdessä ajattelemme niin. Tässä suhteessa Locke on täysin eri mieltä, sillä hän pyrkii oikeuttamaan luonnollisen omistusoikeuden, joka edeltää yhteiskuntasopimusta ja yhteisiä laillisia omaisuutta koskevia sopimuksia.

Kollektiiviseen hyväksyntään perustuvan omistuskäsityksen piirissä liberalismiin ajatus luonnollisiin oikeuksiin pohjaavasta vapaasta sopimustilanteesta vaikuttaakin lähes absurdilta. Jos meillä ei ole ”luonnollista” omistusoikeutta työmme tuloksiin, kuinka voisimme edes sopia niiden jaosta? Tätä ei toki tarkoita sitä, etteikö yksityisomaisuutta voisi olla ja etteikö vapaita sopimuksia voisi tehdä – tilanne on vain filosofiselta taustaltaan monimutkaisempi kuin klassinen liberalismi antaa ymmärtää.

Kullekin ansiensa mukaan: meritokratia

Toinen keskeinen intuitio työn järjestämisen oikeutuksesta perustuu ajatukseen ansiosta. Yhtäältä työtehtävät ovat hyvin moninaisia ja toisaalta samaa työtehtävää voi suorittaa paremmin ja huonommin. Näin ollen työ ja varsinkin siitä saatava korvaus tulisi jakaa meritokraattisesti eli sen mukaan, kuinka hyvin tehtävä on tehty ja kuinka vaativa ja tärkeä tehtävä ylipäänsä on. ”Meritokratia on pohjimmiltaan ansionmukaisuuteen vetoava periaate: meritoituneet eli ansiokkaat ansaitsevat asemansa” (Elmgren 2015, 124).

Ajatus meritokratiasta kuuluu olennaisena osana nykyiseen ymmärrykseemme työmarkkinoista. On helppoa ajatella, että kirurgi ansaitsee enemmän palkkaa kuin sairaanhoitaja, koska hänen tehtävänsä on ris-

kialttiimpi ja kenties paikoin vaativampi. Samoin lentokapteeni tienaa tämän ajattelutavan mukaan ansaitusti enemmän kuin taksikuski. Meritokratiaassa työelämää järjestävänä periaatteena on vertailu sekä alojen sisällä että niiden välillä. Tehtävien vaativuuden mukaan vaihteleva palkitseminen myös osaltaan varmistaa, että ihmiset hakeutuvat lahjakkuuttaan ja koulutustaan vastaaviin töihin. Työelämä järjestää itse itsensä tehokkaalla tavalla ja varmistaa myös oikeudenmukaisen korvauksen: kukin saa korvauksen töidensä ja suoriutumisensa mukaan, kukin tehköön omalla sarallaan parhaansa. Myös kilpailussa työpaikoista meritokratia näyttää oikeudenmukaiselta, koska paras työntekijä tulisi valita tehtävään. Sisäpiiriin suhmurointi ja työlle ulkoisiin perusteisiin perustuvat valinta- ja palkkausmenetelmät sotivat meritokratian periaatetta vastaan ja ovat näin ollen epäoikeudenmukaisia.

Meritokraattisen ajattelun historialliset juuret voidaan jäljittää pitkälle antiikin filosofiaan.³ Platon esittää tunnetusti *Valtiossa*, että kunkin ihmisen tulisi hoitaa sitä tehtävää, johon ”hänellä on eniten luontaisia taipumuksia” (Platon 1981, 433a). Varallisuuteen perustuvaa oligarkiaa arvostellessaan hän puolestaan käyttää keskeisenä kriteerinä kykyjä ja taitoja, joiden tulisi varallisuuden sijaan määrittää ihmiselle sopiva tehtävä (Platon 1981, 292, 551c). Nykyisissä meritokratian puolustuksissa painottuvat enemmän mahdollisuuksien tasa-arvo kuin ”luonnollinen” sopivuus tehtävään. Platonkin toki ymmärsi, että synnynnäisten olemuksien lisäksi koulutuksella on merkityksenä ominaisuuksien kehittymisessä. Sama kriittinen sisältö kantaa kuitenkin näihinkin päiviin. Nicholas Smith (2012, 99) argumentoikin, että historiallisesti meritokratia voidaan nähdä kehitysasteena. Sen sijaan, että ihmiset nähtäisiin vain ennalta määrätyn luokkansa edustajina, jonka mukaan myös sosiaalinen status määräytyy, heillä onkin mahdollisuus vaikuttaa saamansa arvostuksen määrään ahkeruudella.

Sosiaalisen arvostuksen ja meriittien yhdistämisellä on kuitenkin varjopuolensa. Saavutuksiksi lasketaan pääasiassa vain menestys markkinoilla ja tästä seurauksena on ollut, että jonkinlaista vapauden potentiaalia sisältänyt meritokraattinen periaate on muuttunut pääasiassa markkinahierarkioita vahvistavaksi mekanismiksi (Smith 2012, 100;

3 Tiivis historiallinen katsaus teemasta löytyy Irene Prixin väitöskirjan luvusta kaksi, ”Meritocracy in the History of Ideas” (2014).

katso myös Anderson 2017, 33; sekä Boltanski & Chiapello 2007). Kuten Elizabeth Anderson (2017, 138) asian tiivistää, ihmisten sosiaalinen status vastaa heidän markkina-arvoaan. Käytännössä meritokratia tuntuukin kääntyvän epäoikeudenmukaisten hierarkioiden purkamisen välineestä entistä suurempien hierarkioiden oikeuttamiseen. Anu Kantola ja Hanna Kuusela kiteyttävät tämän näkökulman kuvatessaan hyvätuloisia koskevaa haastattelumateriaaliaan näin: ”Meritokraattinen perustelu soveltuu kuitenkin usein myös keinoksi oikeuttaa yhteiskunnalliset erot, johtajien tapauksessa erityisesti huipputuloisten ja muiden tuloluokkien välisen tulokuilun.” (Kantola & Kuusela 2019, 127.) He jatkavat kuvaustaan seuraavasti:

[Y]ksi asia yhdistää melkein kaikkia haastattelemiamme suomalaisyrittäjiä: usko työnteon, kunnianhimon, periksiantamattomuuden ja riskinoton ihan-teisiin. [...] Yrittäjät uskovat itseensä ja ajattelevat olevansa toisenlaisia kuin muut. Siksi he kokevat ansainneensa asemansa. (Kantola & Kuusela 2019, 130.)

Meritokratiassa painotus on yhtäläisissä mahdollisuuksissa. Tämän kääntöpuolena on, että kaikki eivät kuitenkaan voi voittaa. Räikeimmin tämä tulee esiin oikeutettaessa valtavia tuloeroja. Esimerkiksi huipputuloiset ammattijohtajat (samoin kuin yrittäjät ja perilliset) kokevat vahvasti ansainneensa valtavan omaisuutensa. Kantola ja Kuusela (2019, 103) kuvaavat, kuinka ”[s]uuret työmäärät ovat vastaansanomaton argumentti [...] Kun rahat on ansaittu otsa hiessä, silloin kenelläkään ei pitäisi olla nokan koputtamista.” On kuitenkin epäselvää, millä objektiivisilla työpanoksen mittareilla keskimääräinen suurituloisen johtaja työskentelee 22 kertaa enemmän (ja paremmin meriitein) kuin keskimääräinen tulonsaaja (Kantola & Kuusela 2019, 21). Jos siirrytään tuloista omistukseen, ristiriita on räikeämpi. Pelkillä henkilökohtaisilla meriiteillä on epäuskottavaa oikeuttaa, että muutama kymmenen ihmistä omistaa yhtä paljon kuin köyhin puolikas koko maailman väestöstä. Vielä suhteettomammalta tämä kuulostaa, jos ajatellaan oikeudenmukaisuuden vaativan jonkinlaista reilua resurssien jakoa.

Edellä esitetyt huomiot ovat osa meritokratian sosiologista kritiikkiä: ihmiset kuvittelevat ansioidensa olevan meriittiensä mukaisia ja elävänsä

toimivassa meritokratiassa, mutta tarkemmin tarkasteltuna saavutukset ja kyvyt eivät olekaan kovin suuressa roolissa sen määrittämisessä, mihin asemaan he päätyvät (Elmgren 2020, 21–22). Tämä ei kuitenkaan varsinaisesti haasta meritokratian periaatteen oikeudenmukaisuutta. Voidaanhan väittää – samoin kuin esimerkiksi vapaita markkinoita puolustettaessa –, että ongelma ei ole tässä tapauksessa meritokratiassa vaan siinä, että se ei toteudu kunnolla! Ihmiset saattavat luulla elävänsä meritokratiassa ja olla tämän suhteen väärässä. Se ei kuitenkaan vielä todista varsinaisesti meritokratiaa vastaan.

On kuitenkin syytä huomata, että historiallisesti meritokraattisen työelämän sisällä on tapahtunut arvostuksen standardien muutos. Kiitollisuus (*appreciation*) on vaihtunut ihailuun (*admiration*) (Smith 2012, 101; Smith & Deranty 2012, 57). Kiitollisuudella tarkoitetaan tässä yhteydessä pidempään aikaväliin yhdistettyä arvostusta niistä uhrauksista, joita työntekijä on tehnyt työorganisaation sisäisesti jaettujen päämäärien eteen. Se perustuu sitoutumiseen ja omistautumiseen työlle ja on sellaisenaan avoin kaikille. Mikä ikinä tehtäväsi onkaan, voit hoitaa sen sitoutuen ja panostaen siihen. Ihaileva arvostus on puolestaan kilpailullisempaa ja vertailevampaa. Siinä suoriutumista verrataan usein objektiivisesti mitattaviin ja ulkoisesti annettuihin standardeihin, joita monesti johtajat ja työnantajat tarkkailevat (Voswinkel 2012, 278). Työelämä on itse asiassa muuttunut kilpailullisemmaksi ja mitattavammaksi tavoilla, jotka käyttävät muka-objektiivisia hyvän työn standardeja piittaamatta työntekijöiden erityisestä paikallisesta tietotaidosta. Smithin (2012, 102; katso myös Smith 2009, 57) mukaan tämä kehitys nakertaa työntekijöiden omaa harkintaa, arvokkuutta työpaikalla ja työläisten välistä solidaarisuutta. Samalla työn vaikeasti mitattavissa olevat puolet jäävät huomiotta.

Työntekijöistä tulee tämän mallisessa meritokratiassa kuin yksityisyrittäjiä, jotka kilpailevat keskenään. Elmgren tiivistää näkemyksen seuraavasti: ”Näitä käsityksiä yhdistää erityisesti individualismi: kunnia kuuluu yksilölle, koulutus on samoin yksilön pääomaa” (Elmgren 2015, 128). He, jotka eivät onnistu meriittejä kahmimaan, voidaan puolestaan nähdä arvottomina yksilöinä, joilla ei ole oikeutta samaan kunnioitukseen muiden kansalaisten kanssa (Elmgren 2020, 31).

Kaikkiaan meritokratia vetoaa objektiiviseen vertailuun ja ansaintaan

työtehtävien ja hallinnan jaon periaatteina. Vaarana kuitenkin on, että huomiotta jää, että se, mikä lasketaan meriitiksi työelämässä, on sosiaalisesti määritetty. Samoin on sosiaalisesti määritettyä, mikä lasketaan sopivaksi korvaukseksi millekin meriitille. Meriittien historiallinen muutos kertoo, että ei ole mitään ilmiselvää objektiivista kriteeriä sille, mikä lasketaan hyväksi työksi. Pelkän meritokratian vaatiminen jättää helposti huomiotta myös meriittien syntymiseen liittyviä seikkoja, kuten tasarvoiset mahdollisuudet opiskeluun, tai filosofiset ihmiskäsitykset meritokratian taustalla (Elmgren 2020, 15).

Vaikka olisikin selvää, että kaikkien kriteerien merkitystä ei tule suoralta kädeltä hylätä työnjaossa ja työn kompensoinnissa – haluammehan, että sairaalassa leikkauksia tekevät pätevät kirurgit ja lapsia hoitavat hoiva-alan ammattilaiset –, yhtä selvää on, että meritokratia ei itsessään vielä tarjoa kiistämätöntä työtehtävien, työtä koskevien statussuhteiden ja palkkioiden järjestämisen tapaa. Suureksi ongelmaksi nouseekin meriittien reifiointi eli esineellistäminen. Meriitit koetaan objektiivisiksi tai jollain tapaa luonnollisiksi, mikä häivyttää näkyvistä niiden kontingentin ja neuvoteltavissa olevan luonteen. Kontingenssi ei tarkoita, ettei työssä olisi mitään objektiivisia kriteerejä. Aivokirurgin on kunnioitettava biologisia tosiseikkoja samoin kuten lastenhoitajan kasvatopsykologiaa. Ammattien sisäiset standardit – niiden suhtautuminen ulkoihin tosiseikkoihin – saattavat kuitenkin olla neuvoteltavissa. Samaten eri ammattikuntien ja työtehtävien laajempi arvostus yhteiskunnassa on erinäisten etu- ja kulttuuristen kamppailujen tulosta. Sellainen meritokratia, joka ei tarkastele näihin liittyvää meriittien muodostumisen oikeudenmukaisuutta, on olennaisella tavalla sokea.

Normatiiviset lupaukset: työ merkityksellisenä yhteistoimintana

Normatiivisten periaatteiden kielellä liberalismi vetoaa työn organisoinnissa omistusoikeuteen ja vapaaseen sopimusten tekoon. Keskiössä on yksilönvapaus ja yksilön kontrolli omiin kykyihinsä ja saavutuksiinsa. Meritokratiassa puolestaan työn järjestäminen perustuu kilpailuun, saavutuksiin ja arvostukseen. Molemmat näkemykset ovat vahvasti yksilö-

keskeisiä ja yllä esitettiin, että ne myös osin häivyttävät työn poliittisen ulottuvuuden.

Hegeliläinen tunnustuksen filosofia tarjoaa varteenotettavan vaihtoehdon liberalismiin ja meritokratian yksilöä painottaville kannoille. Sen mukaan ihmisillä on elintärkeä tarve muilta saadulle tunnustukselle (Taylor 1994, 26; Honneth 1995). Meidän itseymmärryksemme on olennaisilla tavoin riippuvainen siitä, miten muut meihin suhtautuvat. Nämä tunnustussuhteet puolestaan saavat muotonsa institutionalisoiduissa sosiaalisissa käytänteissä (Anderson 2013, 18), jollaiseksi työelämä voidaan myös laskea. Instituutiot puolestaan perustuvat eräänlaisille lupauksille sosiaalisesta tunnustuksesta. Tämä on niiden *normatiivinen ydin*, jota voidaan myös käyttää instituutioiden itsensä arvosteluun.

Kattavimmin tätä kantaa on puolustanut saksalaisfilosofi Axel Honneth, jonka mukaan keskeiset modernit instituutiot perustuvat erityisesti ajatukseen vapaudesta (Honneth 2014; katso myös Honneth 1995; 2018). Honneth ymmärtää vapauden sosiaalisena vapautena, jossa yksilöt ovat toisistaan riippuvaisia ja heidän mahdollisuutensa toteuttaa itseään on sidottu toisten mahdollisuuksiin toteuttaa itseään. Työn kontekstissa sosiaalisen vapauden on tulkittu tarkoittavan lupausta merkityksellisestä työstä, jossa on mahdollisuuksia muovata yhteistoiminnan sisältöjä ja joka ei ole vain mekaanista ja haasteetonta toistoa (Jütten 2015, 199). Laajimmillaan ymmärrettynä työ on aktiivinen suhde maailmaan ja ollessaan suhteessa maailmaan aktiivisuutensa kautta, ihminen oppii uusia asioita ja kykyjä kehostaan (Dejours & Deranty 2010, 171). Muokatessaan maailmaa työnsä kautta ihminen tulee muovanneeksi myös itseään ja itseymmärrystään – mutta tämä on olennaisesti yhteistoimintaa sosiaalisessa kontekstissa.

Merkityksellinen työ on jotain, joka koetaan henkilökohtaisesti merkitykselliseksi, mutta jolla on myös objektiivisia ominaisuuksia, kuten haastavuus, päätöksenteon mahdollisuus ja oman tietotaidon käyttäminen (Breen 2015a, 40). Työllä on ulkoisia merkityksiä, kuten toimeentulo tai vaikkapa sosiaalinen valta-asema. Näitä tärkeämpiä merkityksellisen työn kannalta ovat kuitenkin ne merkitykset, jotka ovat työlle sisäisiä – jotka koskevat tekemisen erityistä luonnetta (sitä, mitä työ on), sen sisältämien ihmissuhteiden laatua sekä itsetoteutuksen ja luovuuden mahdollisuuksia työssä (Breen 2019, 53). Työ ei ole siis vain raatamista,

vaan sosiaalisen yhteistoiminnan piiri, joka parhaimmillaan mahdollistaa luovan itsetoteutuksen kunnioittavassa ilmapiirissä.

Työllä on tunnustuksen filosofian perinteessä myös rooli välttämättömänä toimintana yhteiskunnan uusintamisen ja tarpeiden täyttämisen kannalta (Deranty 2012, 157). Honnethin mukaan tästä myös seuraa, että erilaiset työtehtävät tulisi myös nähdä kontribuutioina yhteiskunnan jatkuvaan olemassaoloon. Jokaisella tulisi olla vähintäänkin mahdollisuus antaa panoksensa yhteiseen hyvään ja saada tästä vastineeksi elämiseen riittävä palkka (Honneth 2010, 234).

Itsetoteutukseen ja työn itseohjautuvaan eli autonomiseen puoleen liittyy kiinteästi ajatus, että työ on, kuten meritokratiassakin painotetaan, sosiaalisen arvostuksen alue. Edellisessä osiossa esitettiin epäily sille, että työtehtävien ja palkkioiden tulisi perustua pelkästään saavutuksiin. Tunnustusteoreetikoiden mukaan uskottavampaa onkin sanoa, että työelämä on yksi keskeisimmistä elämän alueista, jonka kautta sosiaalista arvostusta haetaan. Työympäristöt ovat myös sosiaalisen tunnustuksen ympäristöjä, joissa on omat arvostuksen kriteerinsä (Honneth 2003, 141; Jütten 2017, 262).

Modernille työelämälle keskeisin arvostuksenjakoperiaate on ”saavutusperiaate” (*achievement principle*, Honneth 2003, 140; Jütten 2017, 265; Smith 2009, 55). Kuten meritokratiassa, saavutusperiaatteen mukaan arvostusta työmarkkinoilla jaetaan sen mukaan, mitkä työntekijän saavutukset ovat. Honneth (2004, 362) kuitenkin huomauttaa, että moraalisenä kehityksenä voidaan pitää erityisesti sitä, jos mitä suurempi määrä erilaisia kontribuutioita voidaan laskea saavutuksiksi. Toisin sanoen, työelämässä odotetaan sitä, että omilla kontribuutioilla on jonkinlaista merkitystä, mutta tämä voidaan nähdä myös poliittisemmasta perspektiivistä kamppailuna yhä erilaisimpien kontribuutioiden laskemisesta merkittäviksi.

Sosiaalisen arvostuksen lisäksi työn ymmärtäminen merkityksellisenä yhteistoimintana vetoaa keskinäiseen kunnioitukseen. Ennen kuin voidaan väittää, että yksilöt ovat vapaita toimijoita työmarkkinoilla, on ennalta oletettava, että he tunnustavat toisensa relevantteina yhteisön jäseninä (Honneth 2014, 192). Toisin sanoen, yhteistoiminnassa kanssatyöntekijöitä tulisi kohdella aitoina itseohjautuvina ihmisinä, jotka osallistuvat yhteisiin projekteihin. Yhteistoiminnassa, sen ollakseen

yhteistoimintaa, oletetaan autonomiaa ja kunnioitusta. Jos siis oletetaan – kuten liberalismissa –, että työelämä ja työmarkkinat ovat instituutioita, jotka perustuvat yksilöidenvälisiin sopimuksiin, on jo oletettava, että sopimuksia tekevät yksilöt kunnioittavat toinen toisiaan saman yhteisön moraalisisina jäseninä (Honneth 2014, 182).

Tämä ei tarkoita, etteikö meillä olisi yksilöllisiä oikeuksia ja autonomiaa liberalismien hengessä. Liberalistista yksilönvapautta korostava alistamisen välttäminen (*non-domination*) ja oikeuksien ylläpito ovat oikeudenmukaisuuden perspektiivistä tärkeitä, mutta yksinään ne antavat kuitenkin hyvin kapean käsityksen vapaudesta ja inhimillisestä toimijuudesta. Kuten Rainer Forst (2013, 162–163) asian tiivistää, persoonana (tai henkilönä) oleminen on kunnioituksen arvoisuutta ja sitä, että tulee otetuksi vakavasti päätöksenteossa. Breen (2015b, 484) painottaa tässä yhteydessä, että itseohjautuvuus ja kontrolli päätöksenteossa ovat ne keskeiset elementit, joita pelkkä liberaali alistuksen puute ei onnistu tavoittamaan. Henkilön kunnioitus tarkoittaa, että päätökset perustellaan hänelle ja että hänen mielipiteensä otetaan vakavasti päätöksiä tehdessä. Tämä on muodoltaan vahvempi vaatimus kuin se, että toista ei fyysisesti sorretta tai, että hänen vapauksiinsa ei kajottaisi. Yhteistoiminnallista näkemystä työstä voidaan kritisoida turhana idealistisena haihatteluna, joka voi kuulostaa hyvältä, mutta ei perustu millään tapaa todellisuuteen. Vaatimus kunnioituksesta yllä esitettyssä muodossa on kuitenkin keskeinen osa useimpia filosofisia persoonan käsitteen määrittelyjä ja sen katsotaan kuuluvan myös ihmisoikeuksiin. Olisikin outoa hylätä se esimerkiksi välineelliseen tehokkuuteen perustuvien argumenttien.

Toinen kriittinen huomio voidaan kohdistaa normatiivisten lupauksen luonteeseen. Kunnioitus ja arvostus ovat vaativampia filosofisia sitoumuksia kuin pelkkä yksilön vapauten tai meriittiin tukeutuminen. Ne antavat myös sisällöllisemmän kuvan siitä, mitä vapaus ja itsensä toteuttaminen ovat työympäristössä. Mutta eikö työelämä ole kuitenkin pikemminkin agonistista tai antagonistista ja vahvasti välineellistä kamppailua? Aiemmin esitetyn *kollektiivisen hyväksynnän* periaatteen mukaan työinstituutioiden tulee kuitenkin perustua joihinkin normatiivisiin odotuksiin. Sinällään ei ole epäuskottavaa väittää, että arvostus, kunnioitus ja vapaus ovat tässä suhteessa keskeisiä. Kunnioituksen odotus koskee mitä tahansa vapaiden yksilöiden kanssakäymistä (myös

liberalismissa) ja arvostuksen hankkimisen mahdollisuudet ovat keskeinen osa työelämää (myös meritokratiassa). Työ merkityksellisenä yhteistyönä yhdistelee siis liberalismiin ja meritokratian sitoumuksia, mutta antaa myös tarkemman selityksen työn merkityksestä itsen kehitykselle sosiaalisessa ympäristössä.

Lopuksi: tulevaisuuden työn toivottu suunta?

Edellä on lyhyesti esitelty kolme vaihtoehtoista traditiota, jotka esittävät toisistaan poikkeavia näkemyksiä siitä, mikä on työssä ja sen järjestämisessä keskeisintä. Taustalla tässä on ajatus, että on tärkeä hahmottaa, millaisia sitoumuksia työelämäpuheen taustalla piilee ja mitkä ovat ne perusteet, joilla mikäkin työn organisoinnin muoto oikeutetaan.

Työn organisoinnin perusteita kysytään erityisesti silloin, jos halutaan joko oikeuttaa olemassaoleva järjestys tai haastaa se. Vetoavin kritiikki – tai *immanentti kritiikki* – lähtee niistä samoista sitoumuksista ja oletuksista, jotka kritisoitavassa instituutiossa tai organisaatiossa on hyväksytty. Sikäli kuin organisaatiot perustuvat normatiivisille lupauksille, niitä on myös mahdollista kritisoida, jos ne eivät onnistu toteuttamaan näitä lupauksiaan. Tämä pätee myös liberalismiin ja meritokratian kohdalla. Esimerkiksi, jos työn pitäisi olla meritokraattisesti määräytynyttä, sellaisia organisaatioita, jotka eivät tätä lupautusta täytä, voidaan kritisoida sillä perusteella, että ne pettävät itselleen perustavanlaatuisia lupauksia.

Työn normatiivinen perusta ei ole siis yhdentekevä. Sillä perustellaan päätöksiä, joilla on valtava vaikutus inhimilliseen elämään. Tässä suhteessa filosofisesti huterat perusteet ovat myös vaarallisia – virheelliseen ymmärrykseen perustuva päätöksenteko on tuuripeliä, vaikka päätöksentekijällä olisikin pyrkimyksenä olla mahdollisimman oikeudenmukainen. Normatiivisiin lupauksiin perustuva filosofinen argumentaatio ei toki kerro meille sitä, mihin suuntaan todellinen työelämä on kehittymässä. Sen sijaan se kertoo meille, miten työelämä *pitäisi* organisoida. Tämän ei kuitenkaan tarvitse tarkoittaa selkeää utopiaa täydellisen oikeudenmukaisesta työn organisoinnista, sillä kriittinen filosofinen analyysi voi käyttää normatiivisia sitoumuksia lähtökohtanaan paljastaakseen nykyisen työelämän ongelmakohtia.

Mihin suuntaan työelämää tulisi siis kehittää? Sikäli kuin työelämä perustuu vapaisiin sopimuksiin, liberalismi ei näe siinä ongelmaa. Nykyisen palkkatyön oloissa liberalismiin nimissä voidaan esittää ainakin kahdenlaisia vaateita. Yhtäältä työmarkkinoilla tulisi lisätä vapautta juuri siinä mielessä, että yksilöiden pitäisi antaa itse sopia työolonsa ja -ehtonsa, kuten parhaaksi näkevät. Tätä linjaa edustaa muun muassa Suomessa Elinkeinoelämän keskusliiton kannattama paikallinen sopiminen.⁴ Toisaalta liberalismiin nimissä voidaan myös puolustaa sitä, että sopimusosapuolten – työnantajan ja työntekijän – tulisi olla tasaver-
taisia, ainakin siinä määrin, että sopimuksen vapaus ei vaarannu. Näin ollen esimerkiksi ne ratkaisut, jotka parantavat palkkatyöläisten asemaa suhteessa työnantajiin – esimerkiksi riittävä perustulo – ovat seikkoja, joita liberalistinkin voisi ajatella kannattavan.⁵ Samaisiin liberalismiin periaatteisiin voidaan vedota myös työläisten vapaata liikkumista puolustaa. Markkinoiden ja samoin työmarkkinoiden olisi liberalismiin mukaan syytä olla mahdollisimman vapaita.

Meritokratian kannattaja voi puolestaan perustellusti vaatia esimerkiksi sitä, että kaikkien töiden pitäisi olla avoimesti kilpailtavissa ja että kaikilla tulisi olla – ainakin periaatteessa – yhtäläiset mahdollisuudet hankkia meriittejä. Periaatteellisen avoimuuden ja mahdollisuuksien tasa-arvon kääntöpuolena on kuitenkin ankara kilpailu esimerkiksi rajallisista koulutus- ja työpaikoista. Meritokratia ei myöskään viime kädessä haasta työorganisaatioiden sisäisiä valtasuhteita, vaikka se kenties järjestääkin ne osin eri tavoin kuin vapaisiin sopimuksiin perustuva malli.

Yhtä kaikki, sopimukseen perustuva liberaali palkkatyö ei pysty varmistamaan työn oikeudenmukaisuutta, jos se ei ota huomioon epäoikeudenmukaisia yhteiskunnallisia rakenteita eikä realististen vaihtoeht-

4 Ks. esim. <https://ek.fi/mita-teeimme/pk/yritytajyys2019/>

5 Tässä taustalla on ajatus, että elämiseen riittävä perustulo takaa kaikille vapauden sopia itse työehdoistaan, sillä sopijaosapuoli ei ole pakotettu hyväksymään liian huonoja ehtoja vain selviytyäkseen. Uusliberaalista kapitalistisesta perspektiivistä on kuitenkin myös mahdollista nähdä, että riittävä perustulo uhkaa itse asiassa koko palkkatyön järjestelmää, koska se vapauttaa työläisen pakosta ottaa vastaan työtä kehuilla ehdoilla (ks. Jakonen 2020, 120–128).

tojen puutetta palkkatyölle. Meritokraattisen näkemyksen haasteena on puolestaan, ettei siihen vedotessa oteta huomioon, miten kriteerit työn arvostukselle ovat historiallisesti muotoutuneet. Molemmat näistä traditioista ovat yksilökeskeisiä ja samalla huonoja huomioimaan rakenteellisia seikkoja. Liberalismin filosofinen perusta vahvoissa omistusoikeuksissa paljastui myös kyseenalaiseksi.

Työn ymmärtäminen merkityksellisenä yhteistyönä yhdistää liberalismin vapauden ja meriittien arvostamisen, mutta väittää lisäksi, että työorganisaatiot voivat olla oikeudenmukaisia ainoastaan, jos ne pystyvät takaamaan työntekijöille riittävän äänen ja työn merkityksellisyyden. Tämä antaa normatiivisen pohjan, joka näkee työorganisaatiot ensisijaisesti demokraattisen keskustelun ja yhteisen päätöksenteon areenoina. Se vahvistaa niitä jo nykyisessäkin työelämässä olevia elementtejä – työntekijöiden edustus, luottamushenkilöt, kollektiivinen neuvottelu – jotka haastavat omistukseen perustuvan valtajärjestyksen. Kuten Breen (2015a, 41) toteaa: “Jos uskomme, että ihmisillä on perusoikeus autonomiaan, meidän pitäisi varmistaa, että työ todella sallii heidän käyttää älyllisiä kykyjään ja päätöksentekokykyjään [suomennos OH].” Tämä autonomia ei puolestaan toteudu kunnolla, jos työntekijöillä ei ole mahdollisuutta ottaa osaa työpaikan päätöksentekoon: työn merkitykseen ja työorganisaation suuntaan (Breen 2019, 60).

Käytännössä keskinäisen kunnioituksen vakavissaan ottaminen ilmenee erityisesti työn demokratisoinnin vaatimuksissa (tarkemmin tästä katso Hirvonen & Breen 2020; demokratian elävöittämisestä yleisemmin, katso Jakonen 2020, 309–320). Esimerkkinä tämänkaltaisesta liikehdinnästä on muun muassa keväällä 2020 julkaistu kansainvälinen vetoamus ”Work. Democratize, Decommody, Remediate.”, jonka on allekirjoittanut yli 6000 tutkijaa.⁶ Vetoamuksen viesti on jymäkkä: ”demokratisoidaan työ, lakkautetaan sen käsittely kauppatavarana ja lopetetaan ihmisten kohtelu resurssina, jotta voimme yhdessä keskittyä säilyttämään elämän tällä planeetalla.”⁷

6 Tilanne elokuussa 2020.

7 Alkuperäinen vetoamus: <https://democratizingwork.org/> . Suomeennettu versio: <https://www.osallisuusmedia.fi/3500-tutkijaa-vaatii-tyontekijoille-todellista-valtaa-ja-ihmisarvoisen-elaman-kriisien-ratkaisuksi/>

Yleisemmin voidaan sanoa, että työinstituutiot perustuvat yhteistyöhön ja yhteisiin päämääriin ja ovat keskeisiä modernille elämälle ja yhteiskunnan ylläpidolle. Ne vaativat myös erinäisten aktiviteettien ja yhteistyön koordinoitua. Tässä yhteydessä toisen kunnioittaminen on viime kädessä sen ottamista vakavissaan, että hänelläkin on sanansa sanottavana yhteistoimintaa järjestettäessä. Sellaiset sosiaaliset suhteet, jotka eivät salli yksilöiden autonomiaa tai jotka eivät salli tämän autonomian näkyä instituutioiden muotoutumisessa, ovat epäoikeudenmukaisia. Tämä ei tarkoita, etteikö valtasuhteita voisi olla, mutta näiden suhteiden tulisi olla oikeutettavissa niille, joihin kyseiset suhteet vaikuttavat – ja niiden ei siinäkään tapauksessa tulisi nakertaa kenenkään yhdenvertaista statusta autonomisena ihmisenä. Aidossa kunnioitukseen perustuvassa sosiaalisessa suhteessa osapuolilla tulisi olla oma ääni. Koska työ on yhteistyöhön perustuva sosiaalinen suhde, tämä tarkoittaa äänen antamista suhteen kaikille osapuolille – myös työntekijöille eikä vain työnantajille tai omistajille.

Työpaikkademokratiaa on puolustettu myös vedoten siihen, että se parantaa demokraattista osallistumista muussa yhteiskunnassa tai vedoten siihen, että työpaikka on kuin valtio pienoismuodossa (Frega et al. 2019). Kunnioitukseen ja autonomiaan perustuva argumentti ei kuitenkaan vaadi näitä näkemyksiä tuekseen, vaan sen mukaan mikä tahansa kollektiivista organisointia vaativa ihmiselämän muoto on oikeudenmukaisimmillaan demokraattinen, sillä vain sellaiset hallinnan muodot ovat oikeudenmukaisia, jotka ovat hallinnan osapuolten yhdessä päättämiä ja myös tulevaisuudessa haastettavissa.

Kunnioituksen lisäksi argumentti työpaikkademokratian puolesta voidaan tehdä myös meriittien ja arvostuksen näkökulmasta. Tämä saattaa vaikuttaa oudolta, jos ajatellaan, että arvostus vetoaa viime kädessä erotteluihin ja asioiden laittamiseen paremmuusjärjestykseen. Mitä tekemistä kilpailulla olisi demokratian kanssa? Ajatuksen ydin on, että työorganisaatiot ovat instituutioita, joiden sisällä on osin omat ja osin yleiseen työalaan liittyvät standardit sosiaaliselle arvostukselle ja sille, mikä lasketaan meriitiksi. Näiden standardien tulisi kuitenkin olla oikeudenmukaisia ja hyväksyttävissä niille, jotka ovat osana kyseistä työyhteisöä. Yliopistot ovat malliesimerkki siitä, miten tämä ajatus voi jäädä toteutumatta. Opetusta ja tutkimusta arvioidaan kansainvälisillä, kansallisilla ja instituution sisäisillä standardeilla. Nämä voivat olla kyllä tehokkaita

vertailujen tekemiseen, mutta ulkoiset standardit eivät nykymuodoissaan onnistu ottamaan huomioon tieteenalojen erilaisuutta tai sitä, mitä tieteentekijät itse laskevat meriiteiksi alallaan.

Arvostuksien standardien ottaminen työpaikkademokratian haltuun estää sitä, että niistä tulee vain ulkoisen arvioinnin tai tietyn intressiryhmän välineitä. Lyhyesti, arvostuksen meriitit ovat alojen ja työpaikkojen sisältä ohjattuina oikeudenmukaisemmat. Olettaen, että työntekijöillä on intressi nähdä meriittinsä arvokkaina työyhteisön sisällä, demokraattinen keskustelu siitä, mikä lasketaan meriitiksi mahdollistaa myös yhä erilaisimpien saavutusten laskemisen meriitiksi. Työpaikkademokratia ei tietenkään takaa arvostusta kellekään – se ei poista arvostuksen määrittelmällistä kilpailullista muotoa –, mutta se tekee kilpailusta reilumpaa, koska työntekijät saavat itse olla päättämässä siitä, mistä kilpaillaan.

Arvostuksen mahdollisuuden lupauksen mukaan meidän pitäisi siis pystyä keskustelemaan enemmän siitä, mitkä kontribuutiot nähdään arvokkaiksi. Tähän vedoten voidaan argumentoida työn alueen laaventamisen puolesta. Muun muassa hoiva- ja kotityöt, taide ja yleishyödyllinen järjestötoiminta ovat alueita, joita ei usein ole laskettu ”oikeiksi töiksi”. Sikäli kuin arvostus työssä on tärkeää itsetoteutuksen ja itseymmärryksen kannalta, näiden alueiden laiminlyöminen ja väheksyminen on haitallista niihin osallistuvien itseymmärrykselle. Yhteistoiminnallinen malli työstä pyrkiikin argumentoimaan aidon arvostuksen puolesta myös aikaisemmin halveksutuille aloille. Aidon arvostuksen tulisi näkyä korvauksissa ja palkassa eli myös materiaalisessa hyvinvoinnissa eikä ainoastaan kaunopuheissa.

Käytännössä työpaikkademokratia voi ottaa monia muotoja, joita ei tässä yhteydessä ole tarpeenmukaista erotella. Keskeistä on kuitenkin se, että siinä määrin kuin näemme keskinäisen kunnioituksen sekä sosiaalisen arvostuksen sellaisina seikkoina, jotka ovat keskeisiä vapaalle elämälle, työinstituutioiden demokratisointi osaltaan toteuttaa näitä päämääriä. Oikeutta omaan ääneen ja autonomista sosiaalista statusta onkin luontevaa vaatia kaikilla keskeisillä yhteiselämän alueilla eikä vain valtion hallintoon liittyvien julkisten instituutioiden kohdalla. Koska työ itsessään ei ratkaise omaa järjestämistään, työn organisoinnissa tulisi vedota samoihin periaatteisiin kuin minkä tahansa ihmisten yhteiselämän organisoinnissa.

II ONKO TYÖLLÄ JÄRKEVÄÄ TULEVAISUUTTA?

2.1 Uuden työn järjetön tunne – fragmentteja työn identiteetistä ja inhimillisyydestä

Pia Houni

Kohti aihetta

Japanilainen nykykirjailija Sayaka Murata kuvaa romaanissaan *Lähikaupan nainen* (2016, suom. 2020) 36-vuotiaan Keikon elämää osapäikäisenä myyjänä lähikaupassa, *Konbinissa*, joka on auki vuoden jokaisena päivänä 24 tuntia vuorokaudessa. Romaanin päähenkilö Keiko ei osaa vastata yhteiskunnan asettamiin odotuksiin työpaikasta ja perheen perustamisesta. Romaanin perusproblematiikka työn merkityksestä ihmisen yhteiskunnallisena osana on keskeinen. Keiko on lahjakas omassa työssään, hän kykenee näkemään asiakkaissa erityisiä piirteitä ja palvelemaan heitä toiveiden mukaisesti. Hän on omistautunut työlleen niin syvästi, että kuuntelee lähikaupan äänimaisemaa omassa mielessään ja kehossaan sekä työpaikallaan että vapaa-ajallaan. Keiko ei ole koskaan poissa töistä. Hän huomaa myös, miten erilaiset työtehtävät kerrostuvat yhteiskunnassa erilaisille arvostuksen asteikolle, ja ymmärtää myös mihin itse sijoittuu.

Konbinissa työskennellessä sai usein kohdata ihmisiä, jotka halveksivat tätä työtä. Minusta oli oikeastaan mukava katsoa halveksivaa ihmistä, koska se oli mielenkiintoista. Siinä tiivistyi jotakin olennaista ihmisyydestä. /.../ Halveksuntaa tuntevan ihmisen silmien muoto muuttui erityisen kiinnostavaksi. Siellä lymyili riidanhaluinen hohde, valmius kohdata mahdollinen vastustus, tai sitten vastalauseita uumoileva pelko ja varuillaan olo. Tai jos kyse oli tiedostamattomasta halveksunnasta, ylenkatse sekoittui ekstaattiseen nautintoon, jonka nostattamana neste kostutti silmämunat ja loi kalvon silmien pinnalle. (Murata 2020, 56–57.)

Työn halveksunnan Keiko liittää syrjimisen tarpeeseen. Hän toteaa: ”Nähdäkseni halveksuntaa osoittavia ihmisiä on kahta lajia, heitä joilla on sisältöön kova hinku ja halu syrjiä, ja niitä, jotka vain jakavat kuulemaansa toisen käden tietoa, latelevat syrjiviä ilmaisia mitään miettimättä” (mt.57). Keikon kuvaus työrooliin sukeltamisesta näyttäytyy koomisena ja samalla tunnistettavana. Ideaalityöntekijä muotoutuu perinteisesti univormuun solahtaen ja odotuksen mukaan toimien. Tästä on helppo vetää ajatus työn järkevyyden kysymykseen, onko univormuityöntekijä (metaforisessa mielessä) jo aikansa elänyt kuva? Järkevyyttä haastaa myös Keikon viimeinen sitaatti, jossa hän toteaa ihmisen yksilölliseksi velvollisuudeksi pitää itsensä työkuunnossa. (mt. 57)

”Jotta voisi oleskella *konbinissa*, on ryhdyttävä myyjäksi. Se on helppoa, on vain puettava univormu ja käyttäydyttävä ohjekirjan mukaan. Jos maailma on yhä kivikaudella, on toimittava sen mukaan. Jos pukee ylleen tavallisen ihmisen kuoren ja toimii manuaalin mukaan, ei joudu karkotetuksi kylästä eikä kohdelluksi taakkana.”

”En tajua, mitä höpiset.”

”Toisin sanoen on esitettävä tavalliseksi ihmiseksi kutsuttua mielikuvaa, joka meillä kaikilla on sisällämme. Samoin *konbinissa* kaikki näyttelevät myyjäksi kutsuttua kuvitteellista olentoa.” (mt.76–77.)

”Myymäläpäällikkö numero kaksi oli kertonut, että palkkaan sisältyi velvollisuus pitää kehostaan huolta ja tulla töihin terveenä.” (mt. 78)

Muratan kirja lähikaupan naisesta Keikosta johtaa ajatuksia kysymykseen identiteetistä, joka on vahvasti liitetty työhön. Identiteetikeskustelu nousi tutkimuskirjallisuudessa vahvasti esille postmodernin yhteiskunnan näkemysten yhteydessä 1990-luvulla. Sen jälkeen aiheesta on kirjoitettu paljon. Viime aikoina identiteetti on kytkeytynyt uudenlaisiin viittauksiin, kuten työn persoonallistumiseen. Se liittyy huolten ja arjen kokemuksiin siitä kuka ihminen ja mitä työtä hän tekee. Identiteetistä on tullut yhä vahvemmin poliittinen kysymys ja yhteiskunnallisessa keskustelussa on puhuttu paljon siitä, että kysymys identiteetistä on yksi olennaisin kansainvälisesti rakentuva poliittinen ulottuvuus.

Työn nopea muuttuminen kytkeytyy pohdintaan fragmentaarista identiteetistä. Työn kautta katsottuna identiteetti esiintyy eräänlaisina pieninä kertomuksina, tilanteina ja kohtauksina. Onko tässä kaikessa järjestyttä, lieenee kysymys mihin on mahdotonta vastata, vaikka kysymys itsellään on tämänkin artikkelin kirjoittamisen impulssina.

Työ on yksi niistä toiminnan alueista, joissa järjestyksen erilaiset määritelmät aktualisoituvat. Mitä vaativimmista tehtävistä on kysymys, sitä mieluummin me odotamme ihmisten toimivan ”järkevästi”. Aristoteleen mukaan käytännöllinen järki eli *fronesis* koskee erityisesti harkinnanvaraisia inhimillisiä asioita. Käytännöllisesti järkävä ihminen kykenee hyvän harkitsemiseen. Käytännöllisen järjen erottaa viisaudesta, yleisten totuuksien tuntemisesta, yksittäisten asioiden tunteminen. Kokemus vahvistaa käytännöllistä järkeä, koska se liittyy toimintaan. (Aristoteles 2008, 1141a8–23.) Työssä vahvistuu juuri käytännön toiminta, jonka taustalla on yleinen viisaus asioista. Odotamme siis ihmisten hoitavan työtehtäviä harkitsevasti ja hyvää edistäen. Aristoteleen oivallinen näkemys saattaa joutua koetukselle, kun sen kautta tarkastellaan uuden työn maastoja (ks. Jakonen 2020, 183–208) tai peräti uuden työn seuraavaa vaihetta, joka irtoaa huomiota herättävällä tavalla työn järjestyksistä ja käyttää hyväkseen luovasti erilaisia ihmisen tarpeita.

Itsen rakentamisen (*self work*) avulla työllistymisen esimerkkejä löytyy yhä enemmän, osa niistä muistuttaa perinteistä yrittäjyyttä ja osa kiinnittyy ensisijaisesti henkilön itsensä ympärille. Jakonen (mt. 228) käyttää itsen rakentamisen termiä tosi-tv esimerkin yhteydessä, mutta termi kuvaa laajemminkin tätä subjektikeskeistä työn rakentamista. Erilaisia esimerkkejä voi yhteisesti nimittää minuustyöksi, minuusteollisuudeksi,

yrittäjäminuudeksi, uudenlaisiksi boboiksi¹. Yksiselitteistä termiä ei ole käytettävissä, mutta kaikkia tämän artikkelin esimerkkejä yhdistää lähtökohta oman minuuden muokkaamisesta myytäväksi hyödykkeeksi. Taustalla on jo 1990-luvulla noussut akateeminen keskustelu itsen hallinnoinnista osana valtiollisen valvonnan mekanismia, jossa ihmisten aistillisesta ja affektiivisesta elämästä tulee itsekontrollin ja oman vastualueen alaista. Minuusprojekti muuttuu itsehallinnan vaatimuksessa helpommin markkinakelpoiseksi tuotteeksi, jota voi myydä ja jälleenmyydä muuttuvilla markkinoilla. Tietyntyypillisessä persoonassa on sopiva yhdistelmä kulttuurisia resursseja. Itsesäätely puolestaan edellyttää moraalikoodin vakiinnuttamista, jotta minuutta voidaan arvioida sen vastuullisuuden mukaan. (Skeggs 2014, 146–147.)

Kenties Skeggsin teoksen valossa meneillään olevaa työkuulttuuria voisi kuvata eräänlaisena *kolmannen modernin*, kapitalismin ja teknologian muokkaamana totuutena työstä (Zuboff 2019). Tämän artikkelin esimerkit tarjoavat näkökulmia tähän ilmiöön ja herättävät ajatuksia järkevyyden luonteesta suhteessa työhön. Tässä yhteydessä järkevyyttä näytetään ensisijaisesti kohtuullisuutena yksilön näkökulmasta ja rehellisyyden mittakaavana yhteiskunnallisesti. Olennaista on, että uudenlaiset ansaitsemisen ilmiöt muuttavat kiihtyvällä vauhdilla ymmärrystämme työn käsitteestä ja sitä tekevien ihmisten identiteettiä. Tämän artikkelin esimerkit ovat seurausta työmarkkinoiden muokkaantumisesta minuusprojektiksi, ja yksityisen elämän rahallistamisesta.

Tässä artikkelissa tarkastelen siis muutamien fragmentaaristen esimerkkien kautta ilmiöitä, jotka käsitykseni mukaan kuvaavat työn nopeita ja paikoin määrittelemättömiä muutoksia. Esimerkkejä valitsani huomioni on kohdistunut ajatukseen *työn tekijän paikaltaan siirtymisestä*. Tällä pyrin kuvamaan ajatusta, että työn tuotannon traditiosta työtehtävät ovat tunnistettavia tekijästä riippumatta, mutta nyt teki-

1 Skeggs (2014, 148 ref. Brooks 2001) viittaa boboilla ”uusiin boheemeihin” (*bourgeois bohemians*), joissa yhdistyvät 1960-luvun vastakulttuuri ja 1980-luvun pyrkyryys sosiaalisesti eetokseksi. Bobot sitoutuvat utilitaristiseen moraalijärjestelmään, jonka perusta on nautinnoissa ja he arvioivat kaikkea saavutusten valossa. Näin ollen aineeton informaation maailma sekoittuu materiaaliseen rahan maailmaan ja siten kaikki määrittäyty varallisuuden kerryttämisen ja vaihtoarvon kautta.

jän paikka on siirtynyt tuotannoksi itsekseen. Tarkastelen esimerkkien kautta näkymää, jossa henkilökohtaisesta ja intiimistä on tullut kaikkein yleisimpien, yhteiskunnallisten ja biologisten taipumusten asettamista laittamisesta työhön. Tämä näkymä kiinnittyy kiinnostavasti myös luovien alojen ammattilaisiin, jotka yhteiskunnallisessa työnjaossa ovat edustaneet tätä henkilökohtaisuuden aluetta. Myös heidän, esimerkiksi taiteilijoiden, työ on liikkunut uusiin vaatimuksiin ja yhä kauemmin mahdollisuudesta luoda jotain uutta. (Viren 2018.) Tämän artikkelin tarkoituksena on virittää aihepiiriä auki, kohti seuraavien julkaisujen mahdollistamaa syventämistä.

Teoreettisia näkökulmia

Identiteettikertomus ja arvostuksen vaatimus

On selvää, että työntekijän subjektin aseman nopeat muutokset teollistumisen jälkeen ja erityisesti viime vuosikymmeninä ovat nostaneet identiteettikysymyksen esille suhteessa työhön erityisellä tavalla. Työ ei enää ole yksilön historian kertomus, vaan pikemmin joukko kertomuksia. Identiteettikeskustelun alkuvaiheista (esim. Gleason 1983; McAdams 2011) lähtien identiteetin kysymys on koskenut käsitystä erottautumisesta ja itsellisyydestä. Erityisen identiteetin kuuluminen ihmiselle saattoi johtaa identiteettikriisiin, kysymykseen siitä kuka ihminen on suhteessa itseensä ja toisiin. Toisen aallon identiteettiteemoja on kutsuttu postmoderniksi identiteettikertomuksessa, jota luonnehti näkemys suurten kertomusten murtumisesta ja siten identiteettimerkityksen katoamisesta suhteessa yksilön historialliseen polkuun. Postmoderneissa teorioissa korostettiin ihmisen itse rakentavan identiteettiään, vaihtavan ja muuttavan sitä tarvittaessa. Olennaista nykyhetken kannalta 1980-90-lukujen postmodernikeskustelussa oli se, että poliittinen ääni sukupuolen, seksuaalisuuden, etnisyyden tai uskonnon suhteen nousi tutkimuksen keskiöön. Taaksepäin katsottuna tämä on ollut merkittävä vaihe, joka rakensi nykyisen identiteettipolitiikan maaperää. (McAdams 2011; Mendelson 2014; Elliott & du Gay 2009; Descombes 2016).

Ymmärtäessämme, ettei työ tai pitäisikö sanoa ihmisen ja työn välinen suhde paikannu enää perinteisiin järjestyksiin, seuraa siitä vaatimus muotoilla identiteettiä uudelleen. Työ ei enää tarjoa selkeätä identiteettiä hierarkkisen tiedonhallinnan perusteella tai työtehtävien sisällöllisen ja ajallisen ulottuvuuden mukaan. Tätä voisi yksinkertaistaa vaikka toteamalla, että prekariaatti tai minuustyöläisen identiteetti ei muodostu ”meiksi”, edustamaan jotain organisaatiota tai työnantajaa. Perinteisiä järjestyksiä imitoivat ansiopalkinnot, lounaat, eläkkeet tai edes yhteisö eivät näyttäyty identiteetin tunnusmerkkeinä. Tähän liittyy myös sukupolven tai luokkajakojen ylittämistä. Esimerkiksi monien työtehtävien sisällöt eivät ole edellisen sukupolven ymmärrettävissä tai vaurastumisen mahdollisuudet voivat realisoitua työväenluokasta ponnistaville. Ymmärrys työpaikasta on myös kadottanut ja sen tilalle ovat tulleet *työn paikat*.

Yksi tärkeimmistä identiteettiä muovaavista piirteistä työhön liittyen on *arvostuksen* kokemus. Näkökulma ei ole uusi, mutta se on saanut uudenlaisia merkityksiä suhteessa identiteettipolitiikan keskusteluun. Osaltaan myös puheeseen joustavien resurssien identiteetistä.

Artikkelin alussa siteeraamani romaanin Keikon maailma kuitenkin muistuttaa Fukuyaman (2020) pohtimasta identiteettityöstä. ”Arvostuksen laajentuminen ja universalisoituminen tekee yksityisestä minuuden tavoittelusta poliittisen projektin,” toteaa Fukuyama ja näkee arvostuksen vaatimuksen liittyvä *thymokseen*, sisäisen-ulkoisen väliseen arvoon ja arvostuksen kuulumisesta kaikille. Thymos viittaa kreikkalaisen kirjallisuuden mukaan siihen sielun osaan, jossa arvoasetelmat ilmenevät. Tämä ihmisluonnon pysyvä osa sai kilpailijan yhteiskuntien modernisoitumisen myötä, jolloin sisäpuoli ja ulkopuoli alkoivat näyttäytyä erillisinä ja tämä herättää kysymyksen ’kuka minä olen’. Tunnustetuksi tuleminen on identiteetin arvostuksen osa, vaatimus ihmisten arvon ja työn tasa-vertaisesta tunnustamisesta.

Skeggsin (2014) mukaan erityisesti naisiin kohdistuva työn identiteetti on problemaattinen, koska se olettaa naisten työllistymisen ehtoihin liittyvän osaamisen lisäksi feminiinisten ominaisuuksien vaikutuksia. Viitaten useisiin tutkimuksiin aiheista Skeggs muistuttaa ”naistyöntekijän” olevan identiteettimääre, jota on vaikea vaihtaa liikkuvana resurssina.

Tiettyihin työtehtäviin liitetään feminiinisiä ominaisuuksia, vaikka ne eivät virallisesti kuulu työnkuvaan, mutta ovat silti työllistymisen ehto (Skeggs 2014, 148–149.) Identiteettipolitiikan kiinnittyneet näkemykset työmarkkinoilla pitävät paikoillaan myös työn arvostukseen liittyviä hierarkioita. Herää kysymys myös siitä, miten paljon itsemääräämisoikeutta liittyy minuustyön tai yrittäjäminuuden työn maisemaan? Onko tekijöillä valinnanvaraa, jos työ rakentuu esimerkiksi sukupuolen tai seksuaalisuuden kautta? Skeggsin ajatusta seuraten, tekijä ei optimoi, vaan hänet optimoidaan minkä jälkeen häntä riistetään, eli henkilö pakotetaan käyttämään kulttuurisia ominaisuuksia, jotka asemoivat häntä. Näitä Skeggs kutsuu käsitteillä pakotettu *performatiivisuus* ja kulttuurinen *essentialisointi*. (mt. 148–149.)

On luontevaa pysähtyä hetkeksi sukupuolen näkökulmaan, koska naisten asemat työkulttuurissa muodostuvat edelleen sukupuolisidonnaisesti ja toisaalta naisiin liitetyt työn ominaispiirteet ovat kapitalistisen tuotannon keskiössä, kuten artikkelin alussa totesin. Sukupuolittunut työn näkökulma laahaa jäljessä poliittisia toimenpiteitä. Naisten koulutustaso, itsenäisyys ja tasa-arvo ovat toimenpiteitä, joita lainsäädännöllä on pyritty muuttamaan. Muutokset eivät tapahdu ainoastaan ulkoisissa rakenteissa ja tästä syystä sukupuolittunut työn jaottelu tapahtuu arjessa. Historiallinen polku muistuttaa siitä, että naisille lupa julkiseen elämään osallistumiseen on sangen uusi asia ja useimmissa kulttuureissa naisten asema määrittänyt edelleen suhteessa perhe-elämään.

Feminiinisten piirteiden liittäminen esimerkiksi hoivaa, huolenpitoa, kasvatusta ja niin edelleen liittyviin työtehtäviin on katsottu luontevasti naisten ominaisuudeksi. Ajattelun perusvirheenä on oletus naisista yhdenmukaisena ryhmänä tai oletuksesta näiden piirteiden kuulumisesta sukupuolittuneesti tietylle ryhmälle.²

Naisiin kohdistuva väkivalta aiheuttaa myös huomattavia haasteita naisille toimia työelämässä. Väkivallasta aiheutuneet työpoissaolot ja taloudelliset menetykset tulisi huomioida entistä tarkemmin myös työmarkkinoiden suhteen. EIGE:n raportissa todetaan näiden kulujen olevan osa EU-maiden taloudellisista kuluista, jotka aiheutuvat naisiin kohdistuvasta väkivallasta.

2 <https://eige.europa.eu/news/gender-based-violence-costs-eu-eu366-billion-year>

Sukupuolittuneen työn näkökulmasta kaksi asiaa ovat keskiössä: toisaalta työn sisältö ja toisaalta talous.³ Näitä näkökulmia tarkasteltaessa on syytä kysyä, että onko sukupuoleen perustuva työn rakenne millään muotoa järkevää? Tai mihin sukupuoleen perustuva työnjako on meidät johtanut? Fukuyama on huomauttanut liittyen naisten palkkakysymykseen, että modernin feministin tavoiteohjelmaa eivät ole laatineet työväenluokkaiset naiset, vaan koulutetut uranaiset, jotka pyrkivät nousemaan ylöspäin sosiaalisessa arvoasteikossa. Tämän ryhmän todellinen motiivi ajaa tasavertaista palkkaa ei ole taloudellinen. Kyse on oikeudenmukaisuudesta, arvostuksen osoittamisesta, jota palkan tasa-arvoisuus symboloi. Miehiä pienemmän palkan ansaitsevalle naiselle työpaikka viestittää, että hän on arvoltaan vähäisempi kuin mies, vaikka hänen työsuorituksensa olisivat yhtä hyviä tai jopa parempia. (mt. 2020, 107–110.)

Ekspressiivinen yksilöllisyys tunteiden ja mielikuvien taloutena

Työn muutoksista on viime vuosina kirjoitettu erityisesti *uuden työn* käsitteen valossa. Tällä on pyritty kuvaamaan niitä nopeita muutoksia, joilla perinteisten toimialojen ja työn rakenteiden muuttuminen ja murrokset ovat tapahtuneet. Näitä muutoksia on kuvattu monin sanakääntein, kuten työn muuttumisena mosaiikkimaiseksi, fragmentaariseksi, prekaariseksi, digiloikaksi jne. (ks. esim. Florida 2002; Fuzi 2015; Jakonen et al. 2006; Julkunen 2008; Sennett 1974). Näiden murtumien väleistä on yhä enemmän versonut työtä digitaalisilla alustoilla, sosiaalisessa mediassa tai yrityskulttuuria, jossa lähtökohtaisesti tavoitellaan kansainvälistymistä. Useimmissa näissä ansaintamalleissa työ pohjautuu mielikuviin ja tunnekokemuksien potentiaaliin. Erkki Karvosen vuonna 1999 julkaisema *Elämää mielikuvayhteiskunnassa* seurasi tärkeällä tavalla markkinointitutkimuksen, julkisuuden ja imagon välisiä suhteita. Tämän voi nähdä polkuna nykyhetken julkisuus kuvan ja tunteiden väliseen suhteeseen, josta ansaintamallit ammentavat. Näistä on tunnistettavissa piirteitä, joissa rajattomuus, oman elämän tuotteistami-

3 Suomessa naiset alkoivat aktiivisesti osallistua palkkatyöelämään 1800-luvun lopussa. Työn sukupuolittuneisuus näkyy edelleen esimerkiksi työllistymisessä, palkassa, työtehtävien ja toimialojen jakaantumisessa nais- ja miesaloihin.

nen (yksityisyyden menettäminen) ja sattuman mahdollisuus muokkaavat työn rakenteiksi tunnistettavia piirteitä, rakenteita on kenties tarkasteltava täysin uudella tavalla.

Seuraavat valitsemani esimerkit artikkelin aihepiiristä olen valinnut vuoden 2020–2021 aikana seuraamistani dokumenttiohjelmista, podcasteista, lehtihaastatteluista ja tutkimuksista. Tutkimuskirjallisuus on haastavinta, koska monet ilmiöt saattavat elää nopeammassa tahdissa kuin empiirinen tutkimus ennättää niitä tallentamaan. Seuraavien esimerkkien kautta pyrin pohtimaan lisää työn fragmentaarisuutta ja inhimillisyyden kysymystä.

Esimerkkikertomuksia työn uusista paikoista

Äärimmilleen viety työ

Ensimmäinen esimerkkini liittyy dokumenttielokuvaan *Silicon Valey baby*, jossa ohjaaja Erika Haavisto (2020)⁴ kuvaa hänen ja poikaystävänsä kuluvaan työvuotta Yhdysvalloissa. Dokumenttissa barista Kalle Freesen matkaa kahvialan huipulle ja oman työnsä brändäämiseen San Franciscossa. Freesen tavoitteena on kehittää hyvänmakuinen pikakahvi. Dokumentti on tarina paitsi nuoren parin elämästä, niin ennen kaikkea työn vaatimuksista amerikkalaisessa yhteiskunnassa.

Dokumentti kuljettaa katsojan Piilaakson start up -yritysten maailmaan ja siihen todellisuuteen, jossa työhön ei liity rajoja. Työ on täydellistä omistautumista 24/7. Tarinan edetessä käy selväksi, kuinka arjesta ja parisuhteesta huolehtiminen ei pysy enää Kalle Freesen hallinnassa. Sen sijaan business kasvaa ja alkaa tuottamaan voittoa. Kalle Freese kuuluu siihen nuorten yrittäjien joukkoon, joiden varaan vuonna 2015 *Talouselämä* -lehti katsoi suomalaisen menestyksen rakentuvan. Nuorella yrittäjällä tässä tapauksessa tarkoitettiin alle 35-vuotiaita tekijöitä, joiden joukossa oli Freesen lisäksi Jussi Herlin, Marianne Vikkula ja Tommi Köninki. Kaikki heistä toteuttivat yritystalouden kehittämistä uusilla

4 <https://arena.yle.fi/1-50107965> (tarkistettu 1.5.2020). Ohjelma poistui Yle Areenasta 1.10.2020.

tavoilla ja usein kansainvälisesti ajatellen.⁵ Asian voisi tiivistä myös siten, että nämä nuoret yrittäjät ovat lähteneet mullistamaan perinteisiä toimialoja. Sukupolvenvaihdos ei tarkoita enää vanhemmilta nuoremmille työn siirtämistä, vaan kokonaan uudenlaisten työtapojen ja ajattelun rakentamista.

Erika Haaviston dokumentti kuvaa miten Freesen edustama kahvikulttuurin kehittäminen on jatkuvaa rahoituksen etsimistä kansainvälisiltä sijoittajilta ja päivittäistä kilpailua.

Onnistuessaan kilpailussa tekijät voivat tienata miljoonia, mutta pudotus alaspäin voi olla yhtä nopea. Katsojalle käy selväksi, että toimialan mullistaminen ei tarkoita ainoastaan sisällöllisesti uudenlaisten konseptien ja tuotteiden kehittelyä, vaan yrittäjyyskulttuurin muutosta. Sen hintana näyttäytyy rajaton työtahti. Dokumentti muistuttaa 1990-luvun IT-buumin aikaa, jolloin alan tekijät kuvasivat nukkuvansa työpöytänsä alla kovan työtahdin takia. IT-buumiin ja erityisesti IT-kuplaan liittyvät mielikuvat ovat samankaltaisia kuin Haaviston dokumentin kuvaama Piilaakson elämä. Nopeaan kasvuun tähtäävien yritysten perustamista, rahoituksen turvaamista monin erilaisin keinoin ja oman tuotteen brändäminen kilpailijoita paremmin.

Brittiläinen realitysarja *Nuoret ja menestyvät* (Young and Pretty Minted 2019–20)⁶ kuvaa nuoria itsensätyöllistäjiä, jotka ovat yritystoiminnallaan luoneet merkittävät tulot. Heidän erilaisia liiketoimijaan yhdistää paitsi oman tuotteen kehittäminen, myös sosiaalisen median ja kansainvälisten markkinoiden ymmärtäminen. Nuorten miljoonabisneksessä on samaa henkeä kuin Piilaakson start up -yrittäjillä, mutta kohtuullisemman työmäärän saattamana. Tämän dokumenttisarjan nuorten menestyskertomukset hämmästyttävät etenkin suhteessa perinteiseen yrittäjyyteen. Erottavia piirteitä voisi olla esimerkiksi liiketoiminnan kansainvälisyys lähtökijänä, sosiaalisen median käyttäminen myynnin edistäjänä ja brändin lanseeraamisessa, nopea ja mittava liikevaihdon kasvu. Erottelut eivät niinkään ole tärkeitä, vaan sen ajanhengen mukai-

5 <https://www.talouselama.fi/uutiset/mita-tapahtui-vuoden-2015-tulevaisuuden-toivoille-selvitimme-missa-jussi-herlin-marianne-vikkula-kalle-freese-ja-muut-ovat-nyt/fc4fbcef-f588-4d9c-8786-baeb78cb22b8>

6 <https://arena.yle.fi/1-50646095>

sesti menestyjän eväiden toteutuminen. (Pyykkönen 2014, 95–98.)⁷

Äärimmilleen viedyn työn piirteitä ovat esimerkiksi täydellinen omistautuminen asialle, taloudellisen ajattelun nopeatempoisuus ja erityisesti investointien tuottavuuden maksimoiminen, työn ja muun elämän sulautuminen yhteen.⁸ Tai tarkemmin sanottuna yksityiselämän uhraaminen työlle. Taustalla vaikuttaa myös vahvojen mielikuvien ja tunteiden maisema, jossa peilautuu käsityksen onnistumisesta, menestymisestä ja sen tuottamasta hyvästä elämästä.

Unelmahoivaa ja Sugar daddy seuraa

Toinen esimerkkini liittyy seuralaispalveluun, joka on mittavassa määrin kasvanut kansainvälinen business. Akiko Takeyaman (2016) kirja *Staged Seduction* on etnografinen tutkimus klubeista, joissa asiakkaat ostavat itselleen seuraa. Tutkijan mukaan näissä klubeissa ihmisten tulevaisuuden, nykyhetken ja menneisyyden taju, sekä tilaorientaatio hetken ja toisaalla olevan välillä tipahtaa toivon ja epätoivon kaltaisiin levottomuuden tunteisiin. Klubikulttuurista on tullut yksi palvelutalouden muoto ja tunteiden kapitalisointia. Työntekijöiden tehtävänä on myydä drinkkejä ja viihtymistä, ennen kaikkea seksuaalispainotteisia palveluksia flirttailun, suloisen keskustelun ja romanttisen rakkauten toivetta tukien. Yksinkertaistettuna voi todeta heidän myyvän ”unelmia”. Näitä unelmia tuottavat ja kuluttavat sekä miehet että naiset.

Staged Seductionissa miehet ja naiset tuottavat ja kuluttavat rakkautta japanilaisilla ’host’-klubeilla. Tuotteesta eli yhteisestä toiminnasta neuvottelu asiakkaiden ja työntekijöiden välillä ei ole valmiiksi suunniteltua. Sitä muotoillaan yhteisesti, kun miehet ja naiset ryhtyvät hienotun-

7 https://web.archive.org/web/20101105125341/http://www.vinculo-a.net/english_site/text_prada.html

8 Tässä lisäesimerkkinä voisi toimia dokumentti We work: Totuus miljardirytyksestä. Se kertoo Adam Neumannin vuonna 2010 perustamasta yhteisöllisestä työtilasta ja sen kasvusta. Neumann edustaa yrittäjyyden nykyaikaista ideaalia ja ennen kaikkea äärimmilleen viedyn työn tekijän mallia. (katsottu 12.11.2021 MTV) <https://www.mtv.fi/sarja/wework-totuus-miljardirytyksesta-10003669/wework-totuus-miljardirytyksesta-1466396>

teisiin keskusteluihin, spontaaneihin kosketuksiin, vaihtavat lämpimiä katseita yhteisessä ajassa. Toiminnan arvo perustuu lupaukseen tulevaisuudesta, jossa työntekijä ja asiakas rakentavat unelmamaailman yhdessä ja asettavat toistensa fantasiat toiminnaksi. Työntekijöille, tämä on lupaus tehdä rahaa ilman suhdetta; naisille se on toiveikas hetki kokea todellisen mielihyvän tunteita ja haluttavuutta. Molemmat osapuolet siis fetisoivat suhteen, joka tuottaa performatiivisia fantasioita, joihin he pyrkivät. (Takeyama 2016, 3.)

Japani ei ole ainut maa, jossa ”rakkausbusineksestä” on tullut merkittävä talouden muoto. Ilmiötä on kutsuttu myös käsitteellä *bubble economy tai bubble work*. Samaan ilmiöön voidaan katsoa kuuluvaksi kaikki romanttisen rakkauden tai seuralaisuuden hyvittämisen ympärillä tapahtuva työ, kuten *sugar daddy* -ilmiö, seuralaispalvelut, sosiaalisessa mediassa tapahtuvat ”romanttiset huijaukset” ja tietenkin äärimmäisenä ihmiskauppa, jonka kohteena on seksuaalisten palvelujen myynti. Suurin osa näistä ovat työn muotoja, jotka rikkovat lakia, mutta joihin on monin tavoin vaikea päästä käsiksi. Osa työstä voi liikkua laillisuuden rajamaastoilla (kuten jotkut seuralaispalvelut) ja niissä on tietenkin maakohtaisia eroja lainsäädännön suhteen.⁹

Sugar daddy -ilmiöstä on viime vuosina kirjoitettu paljon ja tehty muutamia dokumentteja. Ilmiö tunnustetaan erityisesti Britanniassa nuorten yliopisto-opiskelijoiden keskuudessa. Joidenkin arvioiden mukaan tuhannet nuoret opiskelijat, sekä naiset että miehet, rahoittavat opintojaan ja elämistään sugar babyna. Monissa haastatteluissa tuodaan esille, että työ on yhtä rankkaa kuin mikä tahansa työ.¹⁰ Useilla nuorilla voi olla monia rahoittajia, jotka mahdollistavat heille tietyn elämäntavan, mutta ennen kaikkea turvaavat perusasiat. Peruseriaatteena on rikas-kaunis -asetelma, jossa varakas vanhempi henkilö haluaa itselleen kauniin nuoren seuralaisen ja on valmis maksamaan yhdessä olemisesta. Maksu voi olla rahaa tai se voi olla erilaisten tuotteiden ostamista ja kustantamista, esimerkiksi luksustuotteita tai matkoja. Ymmärrettävästi

9 Uudenlainen työn ja ansaitsemisen logiikka viittaa myös käsitteeseen tunnetyöstä (*affective work / affective labour*) (Jakonen 2019, 223),

10 Katso esimerkkinä haastattelu, jossa työtä verrataan mihin tahansa työhön: <https://www.walesonline.co.uk/news/uk-news/its-just-much-work-any-17750689>

toiminnalla on monenlaisia varjopuolia, eikä sitä valvo kukaan, seura-laiset ovat esimerkiksi kokeneet väkivaltaa. Kontakteja luodaan nettisivustojen kautta. Nettisivustot ovat avoimesti nimeltään sugar daddy -sivustoja. Vuonna 2018 myös A-studio teki ilmiöstä dokumentin ja nosti esille asian leviämisen myös suomalaisten keskuuteen.¹¹ Dokumentista käy ilmi, että myös Suomessa monet nuoret tunnistavat ilmiön ja ovat siinä mukana. Tämän tiedon pohjalta rahalliset korvaukset eivät ole merkittävän suuria tai ainakaan niihin ei suoraan viitata.

Takeyaman toteaa tutkimuksessaan, että arviolta Japanin seksiteollisuuden tuotto on noin 2.37 biljoonaa jeniä (noin 23.7 miljardia dollaria) ja se on kooltaan noin puolet maan puolustusbudjetista. Amerikkalaiset käyttävät hieman alle puolet japanilaiset kaupalliseen seksiin, arviolta noin 13.3 miljardia dollaria. Japanilainen hosting -liiketoiminta yksistään generoi arviolta 1.5 miljardia dollarin liikevaihtoa. Keskimäärin suurissa kaupungeissa on noin 700 klubia ja baaria ja 12 tuhatta maanlaajuista hostia. Pelkästään Tokion Kabuki-chō alueella yli 300 yritystä ja yli 5000 hostia tarjoaa kasvavassa määrin kannattavaa kauppaa. (Takeyama 2016, 6.)

Takeyaman (mt.) mukaan pian sen jälkeen, kun naiset alkoivat muuttaa työvoiman kuvaa 1980-luvun lopulla, uusi työn muoto nimeltään *furitā* (muunnelma englanninkielen sanasta ”free” ja saksankielen sanasta ”arbeiter”) syntyi vaihtoehtoisena elämäntyylinä. *Furitān* kaltainen joustava työ kiteytti nousevia uusliberaaleja arvoja, painottaen yksilöllistä valinnanvapautta ja itsensä markkinointia. Kulttuurinen kuvasto ja poliittinen talous mahdollistavat ihmisten ostaa ja myydä tällaisia fetisoi-tuja asioita, kuten rakkautta, unelmia ja tulevaisuuden toivoa, koska ne kaikki pyörivät tietynlaisten japanilaisten ajan, tilan ja itseyden käsitteiden ympärillä. Nämä tuotteet sisältävät kuvitteellisen ajan ja paikan, joka syntyy sosiaalisten toimijoiden mielissä. Tämä puolestaan aiheuttaa vuoroin toivon ja ahdistuksen, läsnäolon ja poissaolon, hetkellisen ja ikuisuuden tunteita, jotka vaikuttavat sosiaalisten toimijoiden tulevaisuuden valintoihin.

11 <https://arena.yle.fi/1-50014576>

Työnä oma elämä

Kaikesta seuraamastani materiaalista kenties osuvimmin fragmentaarisen uuden työn maailmaa kuva ajatus ”työnä oma elämä”. Slogan esiintyy otsikkona Ylen haastattelusarjassa, jossa pohditaan erilaisia sosiaalisen median tuottamaa työtä.¹² Kolmas esimerkkini tarjoaa mahdollisuuden pohtia tätä työn näkökulmaa. Haastattelusarjan avausjaksossa Nanna Karalahti pohtii siitä, millainen työpaikka Instagram on. Karalahti ajattelee työn olevan kuin lomaa, jotta sen mielekkyys säilyisi. Toisaalta on selvää, että työ kytkeytyy persoonaan ja erilaisten markkinoiden ohjaamaan kiinnostukseen rahoittaa esimerkiksi tuotesijoittelulla Karalahden kaltaisia ihmisiä.

”Eihän kukaan maksa sulle siitä, että sä päivität omaa elämää, mutta kukaan ei tee kaupallisia yhteistöitä, jos sä et päivitä sun omaa elämää. Jos sullei oo sitä persoona. Sitä persoonahan siellä katsotaan.”

Kun työnä on oma elämä, sen alustana toimii ensisijaisesti sosiaalinen media. Tälle julkiselle työlle voi asettaa erilaisia toteuttamisen vaihtoehtoja. Kaksi selkeätä vaihtoehtoa on nähtävissä: omasta elämästä kirjoittavat (bloggaajat, *life style* -sivustojen ylläpitäjät jne.) ja toisaalta itseään valitun teeman kautta visuaalisesti kertoen työllistävät (esimerkiksi fitnessurheilijat, hyvinvoinnin osaajat jne.). Esimerkkejä sosiaalisen median käyttämisestä oman työn alustana löytyy useita, mutta talouden kannalta keskeinen rahavirta koostuu kaupallisesta yhteistyöstä. Julkisuus voi tuottaa myös lukuisan määrän uusia työtilaisuuksia, riippuen kohdehenkilön sisällöstä ja laaja-alaisuudesta. Kaupallinen yhteistyö kiteytyy tietenkin sosiaalisen median koodistoon, kuten seuraajien määrään ja näkyvyyteen, joka palvelee kohderyhmän kulutuskäyttäytymistä ja siten kaupallisuuden potentiaalisuutta. Oman elämänsä kohteeksi asettavalle tämä tarkoittaa myös sitoutumista kaupallisuuteen siten, että henkilö mainostaa ja tuo esille päivityksissään tiettyjä tuotemerkkejä.

Puhe ”minuustyöstä” kirkastuu juuri näissä esimerkeissä parhaiten, koska työstä ei tule keinoa luoda suhdetta yhteiskuntaan, vaan keino luoda itsestään suhde yhteisöön, tietylle kuluttaja- ja seuraajajoukolle.

12 <https://arena.yle.fi/audio/1-50711003>

Tämä asettaa velvollisuuksia ja se ohjaa tekijöiden elämää yhä enemmän kuin he itse sitä ohjaavat. Käsite ”instagrambileet” kuvaa osuvasti myös työn ja vapaa-ajan välisen merkityksen katoamista. Sellaista ei ole henkilöille, joille työnä on oma elämä. Seuraajat ja kaupalliset yhteistyökumppanit odottavat säännöllistä online-elämää. Siispä, myös vapaa-ajan bileisiin mennessä kannattaa valita instagramin kannalta kuvattavin seura ja ympäristö.

Uudet ansaintamahdollisuudet, tunnetyön kasvavat markkinat, digitaalisuuden tuoma globaalisuus ja itsensä työllistäminen kasvavat koko ajan. Ne tuottavat ja synnyttävät uusia sisältöjä ja luovat uusia markkinoita. Ajan sykli ei enää ole isojen yritysten kvartaalitalouden seuraaminen, vaan viikot ja kuukaudet voivat olla myyntitulojen nopeampoina muutosta. Kuten englantilainen someähti Erin toteaa, että alkuvuokosta hän voi myydä Instagram -kuvansa 900 punnalla, mutta viikon aikana kasvanut someseuraajien määrä nostaa loppuvuokosta kuvan hinnan yli tuhanteen puntaan.¹³

Pohdintaa

Identiteetin paikaltaan siirtymät uuden työn kuvastossa

Esimerkiksi edellä mainittujen tapausesimerkkien kautta voidaan ymmärtää, kuinka uuden työn mahdollistamat identiteetit ovat paikaltaan siirtyneitä työidentiteettejä tai kokonaan uudelleen luotuja. Käsitteenä työelämä tai työidentiteetti vaikuttaa aikansa eläneeltä konseptilta. Jopa sellaisissa tilanteissa, joissa ihmisillä on kuukausipalkkainen työ yhden työnantajan palveluksessa. Työn tekemisen tavat, paikat ja sisällön vaatimukset ovat muuttuneet lyhyessä ajassa. Se muodostaa eräänlaisen kudoksen kahden maailman välille. On paljon työhön liittyviä toimintoja, jotka muistuttavat entisen työmaailman rakenteista. Sellaisina voidaan nähdä tietyt työntekijöiden hierarkkiset asetelmat (jotka eivät nykyisin perustu enää osaamisen tai asiantuntijuuden ylivertauuteen), työajan seuranta, tietyt mekaanisina toistuvat käytännöt ja työntekijöiden velvollisuuksien valvominen. Vanhan ja uuden maailman välisenä

13 <https://areena.yle.fi/1-50646095>

venyvänä sidoksena voidaan nähdä myös työhön liittyvän retoriikan hidas muuttuminen. Terminologia ja puhettavat muotoutuvat hitaasti uusiin visioihin ja toimiin sopivaksi. Kun toiset vielä suunnittelevat projekteja, toisten työmaailmassa ei enää tunneta projekteja, vaan työtä hahmotetaan aivan toisin tavoin.

Tämä toteamus kuljettaa väistämättä Fukuyaman (2020, 107–117) identiteettipolitiikan äärelle. Hän kirjoittaa siitä, miten taloustieteilijät olettavat ihmistä motivoivan erilaiset preferenssit ja utiliteetit eli halut saada itselleen aineellisia resursseja tai tavaroita. Hän huomauttaa kuitenkin, että näissä teoreettisissa keskusteluissa unohtuu *thymos* eli se sielun osa, joka kaipaa tunnustusta. Fukuyama kytkee tämän kreikkalaiseen ajatteluun (mt. 29–41), jossa thymokseen liittyy kiinteästi *isothymia*, tunnustautuminen yhtä arvokkaaksi kuin muut tai *megalothymia* eli tunnustaminen muita arvokkaammaksi. Tätä tulkintaketjua johtaa mielenkiintoisesti taloudelliseksi vaikuttimeksi ajatellun halujen tyydyttämisen rinnalla kulkeva *thymoottinen halu* saada tunnustusta omasta arvokkuudesta tai asemastaan.

Käsitys subjektiivisuudesta joutuu outoon kulmaan, kun ajattelee yksilön tarvetta saada tunnustusta arvokkuudestaan suhteessa niihin vaatimuksiin, joita yksilön subjektiivisuuden toteuttamiseksi asetetaan. Kollektiivisen (minoorisen) ja yksilöllisen (majoorisen) subjektiivisuuden mallit näyttävät olevan liikkumassa yhä enemmän toisiinsa ja leikkaamassa prekariaatin aivot ja ruumiin. Jokaiselta vaaditaan vastuun kantamista oman itsensä yrittäjänä ja samalla kykyä tuottaa yhdessä innovaatioita, tehdä yhteistyötä, ylittää rajansa ja erityisesti luoda uutta. Nämä vaatimukset seuraavat jo muutaman vuosikymmenen takaa Deleuzen ja Guattarin esittämiä näkemyksiä. (Skeggs 2014) Päivittämällä näitä ajatuksia suhteessa kapitalismin toivon ohjata työtä tekevä ihminen kohti luovaa tuottamista¹⁴ ja ennen kaikkea itseohjautuvuutta, itsen hallinnointi ja omasta hyvinvoinnista huolehtimasta tehokkuuden välineenä, saatamme olla lähellä ymmärrystä siitä, mistä tämänkin artikkelin esimerkeissä on kysymys. Työhön laitetun elämän keskeisistä edellytyksistä,

14 Kapitalismin tuotannon ytimeen on siirretty yhä enemmän hoivatyön ja luovan työn lähtökohtia. Tuotannon lisäarvo perustuu nykykapitalismissa henkilökohtaisten, intiimien ja samalla kaikkein yleisimpien (yhteiskunnallisten ja biologisten) taipumusten laittamisesta työhön. (Viren 2018.)

rahasta ja tilasta, on tullut myös keskeisiä työvoiman hallinnan tekniikoista (Viren 2018).

Arvostuksen saaminen voi osaltaan liittyä työhön liittyvään hyötysuhteeseen. Hyötysuhde voi olla sisäänkirjoitettu ammattiin, esimerkiksi jotkut työtehtävät asetetaan yhteiskunnan toimivuuden kannalta välttämättömiksi. Hyötyä tarkastellaan välttämättömyyden, tuottavuuden tai kehittämisen näkökulmista. Arvostuksen kokemuksen saamiseksi ulkoinen arvostus ei välttämättä riitä, tai ainakaan tätä Fukuyama ei korosta. Hän puhuu nimenomaan yksilön henkilökohtaisen arvostuksen kokemuksen tärkeydestä. Mikä sitten olisi hyödyttömyyttä työtä? Tai millainen kokemus yksilölle on jäädä vaille arvostuksen kokemusta? Molemmat kysymykset pitävät sisällään sen motivaation, jonka kautta vanhemmat ohjaavat nuoria osaksi yhteiskuntaan. Elämän lainalaisuutena on jokaisen velvollisuus osallistua yhteiskunnan elämään ja rahan tienaamiseen. Erityisesti tämä näkyy demokratian hengessä, kun yhteiskunnan nähdään olevan tasapuolisuutta vaaliva kokonaisuus, jossa yhteisten asioiden hoitaminen on tärkeää.¹⁵

Francis Fukuyaman (2020) ajatusta seuraten identiteetin kysymys on yksi suurimmista yhteiskunnallisista kysymyksistä tällä hetkellä. Pyrkimys yhdenvertaisuuteen ja tunnustetuksi tulemiseen ovat jokaisen ihmisryhmän tarpeita, joiden kautta heidän ihmisarvonsa yhteiskunnassa määrittyy. Identiteettipolitiikka ylittää puoluepoliittiset rajat, tätä liikehdintää Fukuyama kutsuu *kaunan politiikaksi*. Samankaltaisena yhteiskunnallisen identiteetti politiikan paikkana voidaan nähdä myös työhön, työsuhteisiin ja työhön kytkeytyvän identiteetin kysymykset. Ensimmäisenä tunnistettavana piirteenä siihen liittyy ammatillisen osaamisen rajojen liudentuminen tai peräti katoaminen. Ammattitoimittajat sadattelevat sitä, miten monet kirjoittajat ovat vieneet heidän töitään, kun kuka tahansa voi tarjota lehdille juttujaan ostettavaksi. Moni valokuvauksen ammattilainen on miettinyt työnsä merkitystä, kun nykyisen teknologian turvin lähes kuka tahansa voi loistaa kuvaamisen taitajana. Monet työtehtävät, joihin on tarvittu ammatillista pätevyyttä ovat korvautuneet koneelliseksi työksi tai jopa on kadonneet tarpeettomana. Ammatillisen identiteetin

15 Viren (2018) kirjoittaa, että myös vaihtoehtoiset lähtökohdat palkkatyölle, kuten vaihtotalous, osuuskunnat jne. perustuvat myös rahan ansaitsemisen lähtökohdille.

aseman muutokset haastavat pohtimaan myös organisaatioiden tai johtamisen rakenteita. Onko niiden valtahierarkia ja johtamisen kulttuuri enää mahdollista samoin kuin se on ollut vuosikymmen tai kaksi sitten? Tai mihin näissä rakenteissa valta ja johtaminen keskittyy, kun se ei enää voi perustua sisällön tai identiteetin aseisiin?

Järjen mahdollisuudet

Eräällä yliopiston kirjallisuuden peruskursilla opiskelijoiden tehtävänä oli lukea alussa viittaamani kirja ja tutustua japanilaisen Keikon tarinaan. Tekstiä analysoidessamme monet totesivat Keikon olevan autistinen tai jotenkin muuten mentaalisesti poikkeava. Itse en ollut lukenut kirjaa tästä suunnasta laisinkaan, vaan kuvauksena työn, yhteiskunnan, sukupuolen ja sukupolven odotusten kertomuksena.

Keikon kurinalainen ja yksinkertaisen elämän selkeys, olkoon se hieman nyrjähtänyttä tai ei, palauttaa mieleen työn ja henkilökohtaisuuden välisestä erosta. Keiko on asettanut itselleen tehtäväksi onnistua työtehtävissään hyvin, erityisesti tehtävät edelle. Hänellä on persoonallinen kyky ymmärtää asiakkaiden toiveita. Keiko on ideaalityöntekijä monessa suhteessa. Mutta hän ei ole sukupolvensa ideaali nuori nainen ja täytä perheensä odotuksia. Onko Keiko onnellinen valitsemansa elämän kanssa? Ainakin hän vaatii itseään omistautumaan lähikaupalle ja pysymään itselleen rehellisenä. Jälkimmäistä voi filosofisesti ajatellen pitää onnellisen elämän lähtökohtana.

Avishai Margalit (1998) haastaa yhteiskuntarakennetta nöyryytyksen, oikeuksien ja itsekunnioituksen lähtökohdista. Hän näkee näiden olevan perusta, johon kohtuullisesti toimivan yhteiskunnan pitäisi pohjautua. Kohtuullisuutta ”mitataan” jatkuvasti yhteiskunnan eri toimintojen kautta, kuten työttömyys, rangaistus, hyvinvointi, yksityisyys ja niin edelleen. Tämän seurauksena Margalit palauttaa meidät ajattelemaan demokraattisen yhteiskunnan ja työn perusteita. Tässä artikkelissa esille nostamani esimerkit ovat kumpuavat kolmannen modernin yhteiskunnista, ja samalla ne haastavat kysymään onko ”hyvän työn” vaaliminen enää mahdollista? Esimerkeissä vapaus ja mahdollisuudet risteytyvät pakonomaiseen suorittamiseen, itsensä uusintamiseen ja oman elämän kokonaisvaltaiseen kaupallistamiseen – tätä kernaasti

kutsun pakottamiseksi. Margalin käyttämän käsitteen *kohtuullinen yhteiskunta* kautta avautuu näkymä siihen, miten oikeuksien, oikeutetun kunnioituksen ja kulttuurin tulisi olla yhteiskunnassa.

Simone Weil kirjoitti 1947¹⁶ julkaistussa tekstikokoelmassaan työn mystiikasta. Työläisten asema oli Weilin ajattelun yksi suurimmista huomion kohteista. Hän ymmärsi työn merkityksen yhteiskunnassa laajemmin kuin vain suorittavana tahona. Hänelle työ näyttäytyi erityisesti työläisten oikeuksista, tasa-arvosta ja velvollisuuksista huolehtimisena. Työn kautta ihminen luo omaa elämäänsä. Weil pohdiskelee aihetta seuraavin sanoin:

Ihmisen suuruus on aina uudelleen luoda elämäänsä, luoda uudelleen mitä hänelle on annettu ja valjastaa tämä kokemus käyttöönsä. Työnsä kautta hän toteuttaa luontaista olemassaoloaan. Tieteen kautta hän uudelleen luo universumia symbolien merkityksissä. Taiteen kautta hän uudelleen luo liiton kehonsa ja sielunsa välille (vrt. Eupalinoksen¹⁷ puhe).

On huomioitavaa, että jokainen näistä kolmesta asiasta on jotenkin köyhää, tyhjää ja ainoastaan vain itseään varten ilman suhdetta kahteen muuhun. Kolmen liitto: työtä tekevien ihmisten kulttuuri (sen aika ei ole vielä...) (Weil 2005, 178.)

Weilin ajattelussa näkyy kiintymys työläisten aseman ymmärtämiseen ja erityisesti ihmisen olemassaoloon, jonka osaksi hän työn asettaa, mutta ei ainoastaan elinkeinoksi, vaan totuudeksi.

16 Simone Weilin (1909–1943) tuotannosta suurin osa julkaistiin postuumisti hänen kuolemansa jälkeen. Erityisesti hänen tuotantonsa editoijina olivat Albert Camus, Simone Pétrement ja Simonen äiti Selma Weil.

17 Megaralainen Eupalinos oli antiikin kreikkalainen insinööri, jonka yksi tunnetuimmista aikaansaannoksista oli Eupalinoksen tunneliksi nimetty kaivaus, joka sijaitsee Samoksen saarella. Tunnelin tehtävänä oli kuljettaa vuorilta vettä alas kaupunkiin. Se toimi myös pakopaikkana. Tunnelin pituus on noin kilometri. (Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 159.)

Työn henkisyys. Työ luo meille kokemuksia kaikista uuvuttavimmista lopullisuuden ilmiöistä tavoista, jotka kimpoavat takaisin kuin pallo: työ johtaa syömiseen, syöminen johtaa työhön. Jos huomioimme toisen näistä loppuvan, tai toinen otetaan erilleen, olemme hukassa. Ainoastaan kierto pitää sisällään totuuden. (Weil 2005, 179.)

Simone Weilin ajatus työn merkityksestä näyttää osuvan aivan uudella tavalla tunnelähtöisen työn ytimeen kuin olisi voinut kuvitellakaan. Weilin kuvaamaan kiertokulkuun työn ja syömisen välisestä kehästä voisi nykyhetkessä lisätä kuluttamisen. Zuboffin (2019) ajattelun hengessä työn tai ansaitsemisen tarve kasvaa suhteessa kuluttamiseen, alati muuttuvien tarpeiden ja toiveiden, kenties mielikuvien tyydyttämiseen, joita kapitalismi meille tuottaa. Weil puolusti työläisten oikeuksia ansaita työllään ravintoa ja korosti runouden merkitystä henkisen arvon viljelynä. Nykyhetken fragmentaarisen työn ja identiteettipolitiikan aikana oikeus ansaitsemiseen merkitsee elintason kasvattamisen itseisarvoa (ellei peräti itsekkyyssarvoa) ja henkisen köyhtymisen tila saattaa ilmetä tarpeena toteuttaa itseään näihin kytkeytyvillä keinoilla.

2.2 Mikä järki on kärsiä työssä?

Anu Järvensivu

Palaan tässä artikkelissa tematiikkaan, jota olen kuljettanut sivujuonteena tutkimuksissani 1990-luvulta asti. Ihmiskuntaa sama kysymys variaatioineen on pohdituttanut paljon pidempään. Kysymystä voidaan yleisellä tasolla nimittää kärsimyksen ongelmaksi ja sen tavanomaisin kehyslienee teologis-filosofinen. Kehyksessä on etsitty selityksiä sille, miksi maailmassa on kärsimystä, ja erityisesti, miten ihmiskunnan kärsimyksen määrä on sovitettavissa ajatukseen hyvän Jumalan olemassaolosta. Oman kirjoitukseni fokus on maallinen. Mieltäni askarruttaa kysymys, miksi ihminen kärsii työssä ja millaisia merkityksiä kärsimykselle annetaan. Pohdin erityisesti, miksi työtä tekevä jää paikoilleen keskelle kärsimyksiä eikä aktiivisesti toimi tilanteensa muuttamiseksi, vaikka näkyvillä olisi rationaalisilta vaikuttavia vaihtoehtoja.

Etsin ratkaisua ”kärsimykseen pysähtymisen” -ongelmaan määrittelemällä kärsimyksen kokemuksen ohella osin reflektoiduksi ja aktiiviseksi pienen toiminnan muodoksi, kärsimiseksi (Honkasalo 2009), sekä erittelemällä, miten työssä kärsimistä merkityksellistetään erilaisissa työelämän tilanteissa. Tarkasteluni pohjaa toisaalta aiempien tutkimusteni sekundäärianalyysiin ja toisaalta vuosina 2019–2020 kerätyn haastatteluaineiston analyysiin. Sekundäärianalyysillä on mahdollista ulottaa tarkastelu lähes 30 vuoden aikajänteelle, jolloin aukeaa näkymä erilaisiin työelämässä kärsimystä aiheuttaviin tilanteisiin ja kärsimyksen muuntu-

miseen 1990-luvun alusta näihin päiviin.

Tutkimukseni ovat kohdistuneet teemoihin, jotka tutkimuksen hetkellä ovat vaikuttaneet yhteiskunnassa ajankohtaisilta. 1990-luvun lama tuotti Suomeen konkurssiaallon ja sen vanavedessä konkurssin kokeneita yrittäjiä, jotka olivat menettäneet työnsä ohella usein kaiken muunkin, mukaan lukien tulevaisuutensa kymmenien miljoonien markkojen velkojen jäädessä kannettaviksi vuosikymmeniksi. Työskentelin opiskeluaikana vapaaehtoisena yrittäjien kriisitruessa ja tein yrittäjien kokemuksista pro gradu -tutkielmani, mikä muodostaa ensimmäisen kärsimyksen tarkastelupisteeni. 2000-luvun alkaessa puolestaan laajat ja toistuvat irtisanomiset nousivat otsikoihin, mikä kirvoitti työvoimapolitiittisten koulutusten ja muutosturvan kehittämistyön. Osallistuin siihen ja kirjoitin irtisanomistilanteita käsitteleviä tutkimuksia mukaan lukien väitöskirjani. Tämä on toinen kärsimyksen tarkastelupisteeni. Seuraavaksi tutkin huomionkohteeksi Suomessa nousseita poikkeuksellisen yleisiä organisatorisia muutoksia ja huonoa johtamista. Näihin liittyvä tutkimukseni muodostaa viimeisen sekundäärianalyysini kohteen. Konkurssit, irtisanomisuhkatilanteet, organisaatiomuutokset ja pahalta tuntuva johtaminen ovat kaikki tilanteita, joissa kärsimys on läsnä. Ne ovat ”pysäyttäviä tilanteita”, vaikka realisoituvatkin muutosten keskellä.

Paikoilleen jäämistä ja kärsimykseen pysähtymistä on mahdollista tarkastella ja purkaa auki työn sosiologian ja kulttuurintutkimuksen keinoin. Tein sekundäärianalyysin lukemalla uudelleen aiempia tutkimuksiani ja niiden aineisto-otteita näkökulmanani kärsimyksen keskelle jääminen. Tavoitteenani oli ensinnäkin rakentaa kuvaa kärsimyksestä ja siihen liitetyistä merkityksistä kussakin tutkimusympäristössä. Toiseksi vertailin havaintoja toisiinsa hahmotellen, miten pysäyttävä kärsimys ja kärsiminen ovat muuntuneet siirryttäessä sosiaalisesta ja historiallisesta tilanteesta toiseen.

Muodostin havainnoistani työelämän kärsimyksen tyyppejä. Luotettavuuden arvioinnin helpottamiseksi käytän analyysissä ensisijaisesti aiempien julkaisujeni teksteissä mainittuja seikkoja, mutta laajempi kontekstuaalinen tieto ja muistot ovat epäilemättä vaikuttaneet tulkintoihini. Esitän tulokset muotoillen otsikoihin kunkin tutkimuksen tuottaman kuvan kärsimyksestä. Otsikon alkuosa kuvaa keskeisen toiminnan

muodon ja kärsimyksen rakenteellisen ympäristön. Toinen osa sisältää kärsimykselle annetun merkityksen. Nämä yhdessä muodostavat työelämän kärsimyksen tyyppin, jota avaan tekstissä.

Analyysissä käyttämäni vuosina 2019–2020 kerätty haastatteluai-neisto puolestaan on osa laajempaa tutkimusta, joka käsittelee viime vuosina otsikoihin noussutta yrittäjän ja palkkatyöntekijän kategorioi-den välille osuvaa monista lähteistä ansaintaansa yhdistävien ryhmää. Kun osan työtä tekevästä on havaittu putoavan vanhojen kategorioiden ja institutionaalisten kehysten väleistä, on alettu keskustella siitä, olisi-ko palkansaajan ja yrittäjän oheen lisättävä niin sanottu kolmas kate-goria, johon ”kevytyrittäjät”, ”itsensätyöllistäjät” tai ”toimeksisaajat” voisi niputtaa (tarkemmin Järvensivu 2021). Tutkimuksen tavoitteena on ansainnan yhdistäjien työn parempi ymmärtäminen sekä sen hyvien ja huonojen puolien tarkastelu.

Tässäkään tutkimuksessa kärsimys ei ole varsinaisena fokuksena, vaan se nousee esiin haastateltujen pohdintoissa sivujuonteena. Huomattuani pilkahtelevat kärsimyksen ilmaukset aloin systemaattisesti tarkastella, näkyisikö myös tässä aineistossa samankaltaista kärsimyksentäyteisiin tilanteisiin pysähtymistä, mikä oli hämmästyttänyt minua vuosikym-menten saatossa jo monet kerrat. Löydösteni perusteella muodostin artikkelin viimeiset työelämän kärsimyksen tyytit.

Kärsimys sosiaalisena kipuna ja pienenä toimijuutena

Yleisen länsimaisen käsityksen mukaan kenenkään kärsimystä ei tulisi yrittää oikeuttaa eikä tässä mielessä merkityksellistää. Sen sijaan kärsi-myksen takana olevaksi ajateltu puute tulisi poistaa esimerkiksi työllä. Tällöin työ olisi ratkaisu eikä osa ongelmaa. Marxilaisittain tulkittuna taas kurjuus juontaa juurensa yhteiskunnallisista tuotantosuhteista, jotka kapitalismissa alistavat ihmisten enemmistön riistäen heidän työvoi-maansa. Näin ollen palkkatyöhön liittyy vääjäämättä kärsimystä. Bour-dieulaisittain ajateltunakin kärsimys on yhteiskunnallisten voimien tuotetta, rakenteellisesta pakottamisesta, alistamisesta ja symbolisesta väkivallasta kehittyvää. (Utriainen & Honkasalo 2004.) Jos kärsimyks-estä ei päästä kokonaan, se voidaan kuitenkin jakaa hyväksytyyn ja tur-

haan eli halvaannuttavaan kärsimykseen (Ådahl 2004). Monet palkkatyön instituutiot, käytännöt ja keskustelunaiheet, kuten työnteon ehdot ja työsuojelu, onkin mahdollista tulkita neuvotteluksi kärsimyksen kohuullisesta tai hyväksyttävästä määrästä (Järvensivu 2014, 63–65).

Myös uudet työn muodot aiheuttavat vaikeuksia. Osa niistä on peräisin uudenlaisten työolosuhteiden ominaispiirteistä mutta osa on linkitettävissä laajempiin yhteiskunnallisiin yksilöllistymisen ja kompleksisten ongelmien lisääntymisen muutuskulkuihin (Renault, 2010). Työelämän on todettu uusliberalismin ja kapitalistisen markkinatalouden edetessä muuttuneen henkilöön ”tärähtäväksi” (Julkunen 2008), sillä ajateltaessa ihminen vapaaksi ja omasta tilanteestaan vastuulliseksi toimijaksi ymmärrys koetun kärsimyksen rakenteellisesta alkuperästä katoaa ja ihminen jää kärsimyksensä kanssa yksin (Frost & Hoggett 2008). Sosiaalisen kärsimyksen käsitteellä tavoitetaan tällainen sinänsä legitimeistä, mutta alistuksen kokemusta tuottavista, rakenteista aiheutuva kärsimys. Se on paradoksaalista pahaa oloa, koska sosiaalinen järjestys on yleisesti hyväksyttyä, normaalina pidettyä ja oikeaksi ajateltua, kuten työnantajan direktiovalta. Normaaleiksi tulkitut alistavat rakenteet aiheuttavat ihmiselle tunnustuksen menettämistä ja puuttumista ja tätä kautta nöyryytyksen, pettymyksen ja mielihahan kokemuksia.

Frost ja Hoggett (2008) ovat käyttäneet Bourdieun sosiaalisen kärsimyksen käsitettä suuntaamaan huomion sekä materiaalisen hyvän epätasa-arvoiseen jakautumiseen, että ihmisten kokemaan alistamiseen ja sortoon. Heidän mukaansa kärsimys sisältää tuntemista, reagoimista ja toimintaa. He käsittävät kärsimyksen sekä refleksiiviseksi että ei-refleksiiviseksi. Toisinaan sosiaalista kipua on mahdollista pohtia kriittisesti ja luovasti, mutta kun se ei onnistu, kärsimystä projisoidaan, muunnetaan toiminnaksi tai se kehollistuu. (Frost & Hoggett 2008.)

Suomalaisen kulttuurintutkimuksen piirissä erityisesti Marja-Liisa Honkasalo tutkimusryhmineen on käyttänyt Ernesto DeMartinolta peräisin olevaa ajatusta kärsimyksestä läsnäolon kriisinä. Siinä ihminen on menettänyt toimijuutensa ja on vaarassa pudota maailmassa olemisen ulkopuolelle ”ei-mihinkään”. Kärsimys määritellään ei-mikyyden uhaksi, tyhjyydeksi, merkityksettömyydeksi ja anomiksi. DeMartinoa seuraten kärsimyksen käsitteeseen on rakennettavissa yhteiskunnallisen ja historiallisen toimijuuden mahdollisuus, sillä oleminen maailmassa on

maailmassa yhdessä toimimista sekä maailman yhteiskunnallista muuttamista. Ihminen käyttää erilaisia sosiaalisia tekniikoita, joilla hän pyrkii saamaan otteen läsnäoloon siinäkin maailmassa, jossa vallitsee ei-olemiseen putoamisen vaara. (Utriainen & Honkasalo 2004.)

Pohjois-Karjalaan yhteiskunnallisissa muutoksissa paikoilleen jääneitä tutkineen Honkasalon mukaan rationaalisen ja päämäärätietoisien toimijuuden käsite on liian kapea kuvaamaan prekaarissa ja marginaalissa ilmeneviä toimijuuden muotoja. Hän käyttää minimaalisen, pienen ja toistavan toimijuuden käsitettä kuvatakseen toimijuutta, joka poikkeaa selvästi rationaalisesta, sosiaaliin muutoksiin tähtäävästä toimijuudesta. Honkasalo selvittää, miten ihmiset rakentavat otettaan maailmasta, kun maailma ei pidä kunnolla kiinni, eli yhteiskunta on siirtänyt maailmasta kiinni pitämisen tehtävää yhä enemmän yksilöille. Tällöin kärsimys määrittynyt kokemukseksi otteen herpaantumisen, ja itsen ja maailman välisten keskeisten turvallisuutta ja jatkuvuutta ylläpitävien suhteiden kyseenalaistumiseksi. Tilanteessa syntyy kiinnipitävää toimijuutta, jolla rakennetaan sidoksia kulttuurisessa, yhteiskunnallisessa ja intersubjektiiivisessä vuorovaikutuksessa. (Honkasalo 2004; 2009.)

Honkasalon mukaan minimaalinen toimijuus tähtää maailman pitämiseen paikallaan ja itsen ja lähipiirin pysyttämiseen maailmassa. Tämä tapahtuu merkityksenantotekoina tilanteessa, jossa elämä oli tutkimukseen osallistuneiden mielestä ”ahasta” eli oli menetetty paljon, esimerkiksi elinkeinon edellytyksiä. Toisinaan ”ahtaisiin tiloihin” jääneet ihmiset kamppailevat pitääkseen kärsimyksen etäällä, mutta toisinaan kärsimystä ei yritetäkään välttää. Sen sijaan epävarmuutta jäädään sietämään, jopa syleilemään. Honkasalon mukaan Pohjois-Karjalassa ei niinkään kärsitty epävarmuuden vuoksi, vaan suurimmaksi uhaksi nousi pelko otteen menettämisestä maailmasta eli läsnäolon ja subjektiivisen kokemuksen menettäminen. Monet eri syyt voivat uhata ihmisen kykyä toimijuuteen, mutta kulttuurinen konteksti ja sosiaaliset suhteet tarjoavat samalla tapoja pitää kiinni maailmasta. Pohjois-Karjalan naisten keskuudessa kärsimyksen sietäminen oli kulttuurisesti arvostettua, eettistä toimijuutta, joka rakensi kuvaa kunnollisesta pohjoiskarjalaisesta naisesta. (Honkasalo 2004; Honkasalo 2009.)

Hyödynnän tutkimuksessani edellä esitettyjä ajatuksia kärsimyksestä sosiaalisissa rakenteissa ei-oikeutetun ohella legitimiä kehkeytyvänä,

kuristavana, projisoituvana ja kehollistuvana, mutta myös otteen irtaantumisena, kulttuurisesti merkityksellistyvänä ja toimijuutta sisältävänä. Näin voin tarkastella työelämän kärsimysten moninaisuutta, muuntumista ja kärsimykseen paikalleen pysähtymistä, ”epävarmuuden syleilemistä” sekä kärsimykseen kietoutuvaa pieneltä vaikuttavaa toimijuutta ja merkityksenantoa. Työelämän kärsimys on harvoin tutkimusten kohteena enkä ole havainnut muuttuvan työelämän pientä toimijuutta käsittelevää kirjallisuutta (Järvensivu 2020). Vaikka toimijuutta työelämässä on tutkittu vuosikymmeniä, viimeaikainen johtamistieteellinen ja organisaatiotutkimuksellinen kirjallisuus jättää muutokset kohtaville passiivisen roolin lukuun ottamatta muutosagentteihin kohdistuvaa kiinnostusta. Vastarinnan käsitekin on kirjallisuudessa muuttunut reaktiiviseksi passiiviseksi asenteeksi, muutosvastarinnaksi, ja muutostilanteisiin sisältyvän toimijuuden moninaisuus ja eriateisuus on jätetty huomioimatta. (Oreg ym. 2016.) Vastaavasti tutkittaessa organisatoristen muutosten vaikutuksia ihmisten kokemusten ja reaktioiden ymmärtäminen on jäänyt vajaaksi, koska ihmisten merkityksenantoon ei ole kiinnitetty huomiota. (Rafferty & Jimmieson, 2017.) Tutkimukseni tuo lisävalaistusta näihin katvealueisiin.

Odotetaan työn loppumista – kärsimään jääminen osana yhteisöllisesti arvostettua toimintatapaa

Kärsimyksen keskelle jääminen tuli eteeni tutkiessani sopeuttamistilanteita (Järvensivu & Valkama 2005; Järvensivu 2006). Sopeuttamisen kaunistellulta vaikuttava käsite viittaa tilanteisiin, joissa työpaikalla on meneillään todennäköisiin irtisanomisiin päättyvät yt-neuvottelut. Osallistuin vuosituhannen alussa tutkijana työvoimapolitiittisten koulutusten kehittämistyöhön, joten kuljin vuosien ajan monenlaisilla työpaikoilla koulutuksentarjoajien ja työhallinnon edustajien kanssa. Lisäksi tein haastatteluja, joissa tapasin irtisanomisuhan alla olevia eri alojen työntekijöitä. Näin tilanteita, joissa irtisanomisuhan alla oleville tarjottiin koulutuksia ja avoimia tehtäviä sekä reaktioita näihin tarjouksiin. Lisäksi minulla oli mahdollisuus keskustella tapahtumista luottamuksellisesti.

Mietin, miksi työntekijät eivät tarttuneet heille esiteltyihin samalla alueella oleviin saman alan töihin, kun minusta se olisi ollut hyvinkin rationaalista toimintaa. Sen sijaan työntekijät jäivät paikoilleen ”katsomaan pelin loppuun”, kuten työpaikoilla paljon käytetty ilmaus kuului. Vaikka tilanteet saattoivat venyä kuukausien, jopa vuosien mittaisiksi jatkuviksi väen vähentämisen tai tuotannon loppumisen uhan näytöksi, työntekijät jäivät keskelle sitä kärsimystä, jonka voi tuntea irtisanomisuhan alla olevien työpaikoilla. Miksi työntekijät eivät toimineet? Sen sijaan he odottivat rutiineihinsa tarttuen irtisanomisten henkilöitymistä. Kukaan ei kertonut odottavansa irtisanomisen kohdistuvan itseensä, vaikka kollektiivinen uhka tiedostettiin jopa sen tasoiseksi, ettei kenellekään enää tulevaisuudessa olisi töitä tuotannon siirtyessä muualle. Työntekijät totesivat lähtevänsä hetken tullen porukkana.

Tulkitsin tuolloin, etteivät työntekijät tehneet ratkaisujaan rationaalisesti harkiten, vaan muilla perusteilla. Paikoilleen jäämisessä oli kyse kulttuurisesti arvostetusta toimintatavasta sekä työnantajan ja työntekijän välisestä moraalista sopimuksesta, joka edellytti lojaalia sitoutumista. Työporukkaa ei jätetty eikä työnantajan esittämää avunpyyntöä ohitettu työnantajan ollessa kiristyvän kilpailun vuoksi ”polvillaan” toivomassa työntekijöiden jäävän niin pitkäksi ajaksi kuin töitä riittäisi (katso myös Kortteinen 1992). Kyse oli yhtä aikaa kulttuurisesti arvokkaan toimintatavan valitsemisesta ja palkkatyörakenteelle tavanomaisesta työnantajan ja työntekijän välisessä valtapelissä ”näyttämisestä”. Vaikka paikoilleen jääminen oli minimaalista, toistavaa toimijuutta, sitä pidettiin tärkeämpänä kuin henkilökohtaisen muutoksen toteuttamista. Hinta oli sinnittelemään jääminen ja epävarmuudessa kärsiminen sekä tarjottujen mahdollisuuksien ohi lipuminen. Kärsimään jäämisellä oli kuitenkin mieli ja merkitys, joka muistutti Honkasalon tutkimien Pohjois-Karjalan ”kunnon” naisten ”sietämistä”.

Irtisanomisuhatilanteita käsittelevässä tutkimuksessani viittaa 90-luvun laman aalloissa konkurssin läpikäyneitä yrittäjiä koskeneeseen tutkielmaani, jossa olin havainnut, miten vahva loppuun asti yrittämisen arvo ohjasi yrittäjiä. Omaa yritystä ei lopetettu, vaikka se vaihtoehto olisi ollut rationaalisesti tarkasteltuna huomattavasti helpompi ja järkevämpi valinta kuin sinnitellä siihen asti, kun firman avaimet haettiin taskusta. ”Leikin kesken jättäneitä” yrittäjät arvostelivat kovin sanoin

rikastumaan pyrkiviksi ”koihareiksi”. Tästä syystä puhuin tutkielmasani ”konkurssin kokeneista” tyyppillisen ”konkurssin tehneet” -ilmauksen sijasta. Rehellinen yrittäjä ei ”tehnyt konkurssia”. Hän ei toiminut aktiivisesti konkurssin suuntaan, vaikka se usein olisi ollut järkevää. Konkurssia odotettiin paikallaan pysyen, sinnitellen ja kärsien, toteuttaen arvokkaaksi miellettyä toimintatapaa. (Järvensivu 2006.)

Tulkitsin, että havainnoillani oli yhteys Matti Kortteisen väitöskirjassaan (1992) tekemiin tulkintoihin, vaikka Kortteisen tutkimukset kohdistuivatkin pelkästään palkkatyöhön ja palkkatyöntekijöihin ja pohjasivat tulkintakehyksensä palkkatyön kulttuurisen muodon ohella sen rakenteellisiin ehtoihin. Omien tutkimusteni perusteella suomalaisessa työelämässä oli kovaa ja oli pakko pärjätä niin irtisanomisuhan alla olevien työntekijöiden kuin konkurssia odottavien yrittäjienkin. Eetos jaettiin ja kaikki jäivät kunniallisesti paikoilleen, vaikka kärsimys oli todellista niin työtä viimeiseen asti tekevien kuin heidän lähipiiriensä kohdallakin.

Kortteisen tutkimuksesta poiketen moni tutkimusten osallistujista ei kärsimisestä huolimatta selvinnyt, ei ainakaan kunnialla – mikäli irtisanotuksi tuleminen tai konkurssi tulkitaan huonoksi pärjäämiseksi, kuten usein tehdään. Mutta ajat olivat sellaiset, kuten haastattelemanani metallimies totesi (Järvensivu 2006, 129). Niin 1990-luvun lamassa konkurssin kokeneet kuin 2000-luvun alun irtisanomisissa työpaikkansa menettäneetkin olivat osa yhteiskunnallista ajankuvaa. He tiesivät, etteivät kärsineet yksin, vaan osallistuivat suomalaisessa työelämässä arvokkaaksi tunnustetun työn eetoksen ja kärsimyksessä sinnittelyn perinteiden jatkamiseen oman aikansa kehityksessä. Työn loppumista odottaessa koettu kärsimys oli osa yhteisöllisesti arvostettua toimintatapaa.

Sinnitellään organisatorisissa muutoksissa – kärsimys sairaudeksi kehollistuvana tunnustuksen tuottajana

Seuraavan kerran kohtasin paikoilleen jäämisen, sinnittelyn ja kärsimyksen yhdistelmän lukiessani kirjoituspyyntöaineistoa, jossa ihmiset kirjoittivat kohtaamistaan työelämän muutostilanteista. Vuosikymmen ja yhteiskunnallinen konteksti olivat jälleen vaihtuneet, mutta aloillaan

odottava kärsiminen jatkui. Suomi oli kunnostautunut nousemalla kansainväliseen kärkeen organisatoristen muutosten toteuttamisen määrässä (Parent-Thirion ym. 2012) eivätkä jatkuvat muutokset tuntuneet työntekijöistä mukavilta. Jälleen oli kovaa, kärsittiin ja sinniteltiin. Pois lähteminen oli vaikeaa, ja jos lähdettiin, muutoksen toteuttaminen näytti olevan vuosien prosessi.

Organisatoristen muutosten ja työntekijöiden keskinäisen kilpailuttamisen lisääntyessä jaetun arvoperustan kehyksen muodostaneet työyhteisöt kuitenkin haurastuivat. Ne irrottivat otteensa ihmisestä, joka jäi yhä enemmän yksin sinnittelemään ja etsimään tunnustusta. Yksinäisyydestä kehkeytyi kärsimyksen osatekijä, kun kärsimyksen jakamisen mahdollisuudet vähenivät. Kuten kärsimys, myös toimijuus oli perinteisessä muodossaan ollut palkkatyössä kollektiivista ja yksinäisyyden kokemukset olivat kuuluneet yrittäjille. Uudessa tilanteessa yhteisöjen hajautuessa kärsimys kehollistui yksinäisen nahan alle ja alkoi häiritä mieltä. Uuvuttiin, ahdistuttiin ja masennuttiin, minkä jälkeen haettiin apua työterveyshuollosta. Sieltä haettiin tulkintani mukaan myös työelämän kovuuden, oman pärjäämisen ja hyvän työntekijyyden tunnustamista. Työuupumus-masennus -diagnoosit tarjosivat uuden kulttuurisen konstruktion kärsimyksen merkityksellistämiseksi ja työssä pärjäämisen tunnustamiseksi. (Järvensivu 2014; Järvensivu 2016.)

Työstä sairastuminen ei toki ole uutta. Myös Kortteinen (1992) kirjoitti metallimiesten taipumuksesta uhrata terveytensä kovan työn alttarille. Töitä puskettiin, vaikka terveys menisi, jotta selvittäisiin kunnialla. Samoin Jussi Turtiainen (2014) on todennut metallityöntekijöille ominaiseen kovaan maskuliinisuuteen kuuluvan välinpitämättömyyden omasta terveydestä. Toisaalta oletan kuitenkin, että esimerkiksi 20 vuotta sitten tutkimissani syrjäseutujen metallitehtaissa mielenterveysdiagnoosi olisi ollut stigma eikä suinkaan osa työn eetoksen kulttuurista tuottamista. Olennainen ero syntyy siitä, että metallimiesten menettäessä fyysisen terveytensä ruumiiseen jää konkreettiset, havaittavissa ja diagnosoitavissa olevat jäljet. Mielialan järkkymistä taas ei tavanomaisesti voi biomedikaalisesti todentaa, vaan on turvauduttava oirediagnoosiin, joka taas saa huomattavasti helpommin kulttuurisia merkityksiä (Horowitz 2002). Nämä merkitykset ovat ajassa ja konteksteissa muuttuvia. Diagnoosi voi olla stigma tai tunnustus ja tässä on mielenterveysongelmien osalta tapahtunut muutoksia työelämän muuttuessa.

Työuupumus ja työn mieltä haavoittava luonne olivat suomalaisessa yhteiskunnassa 2000-luvun alkuvuosina nousevia teemoja (Wainwright & Calnan 2002; Julkunen 2008), mutta vasta 2010-luvun tarinoissa työelämän kärsimys subjektivoitui ja projisoitui psykopaattisiksi ja narsistisiksi, eli sairaisiksi johtajiksi, ja kehollistui mielenhäiriöiksi ja masennusepidemiaksi. Tutkimuskäyttöön muutostilanteiden muutoskokemustarinoita lähettäneiden (enimmäkseen) palvelu- ja asiantuntija-aloilla työskentelevien naisten terveys ei mennyt sivuvaikutuksena kunniaa puolustaessa, vaan ennemminkin terveyden menettäminen oli tarvittava todistus, jolla kunnia oli saavutettavissa. Kun muutostilanteiden aiheuttaman vaikeasti hahmottuvan rakenteellisen alistuksen puristuksessa jäätiin miettimään, oliko pahan olon syy sittenkin omassa huonossa pärjäämisessä, työterveyshuollosta saatu diagnoosi oli tunnustus siitä, että oli yrittänyt kaikkensa ja lopulta pärjännyt ihan hyvin, vaikka työelämä oli muuttunut kovasta kohtuuttomaksi (Järvensivu 2016). Mielenterveyden menettämisestä oli tullut todiste; normaali reaktio epänormaaleihin olosuhteisiin, kuten työterveyshuollossa tavanomainen fraasi kuuluu.

Tulkitsen siis mielenterveyshäiriöt suomalaisen työelämän kärsimykertomuksen yhdeksi luvuksi. Ne nousevat siitä kokemusmaailmasta ja kärsimysperinteestä, jossa on jääty paikoilleen mahdottomalta tuntuvaan työhön. Kuten ennenkin, oli kovaa ja oli pakko pärjätä. Mutta nyt sinniteltiin, kunnes masennuttiin (Rikala 2013). Tuttua näissä sairastumiskertomuksissa on toimijuuden pieneltä vaikuttava luonne. Näkyviin piirtyy lähinnä uhrisubjektiutta (Julkunen 2008). Sinnittelyssä oli yhä osin kyse arvojen mukaisen käyttäytymisen valitsemisesta sen sijaan, että pyrittäisiin tilanteen muuttamiseen (Rikala 2013, 115). On kuitenkin huomioitava, että muutosten toteuttaminen olisi ollut vaikeaa, sillä toistuvien uudistusten ja kiristyvien tulostavoitteiden puristuksessa toiminnan tila oli ahdas. Organisaattoriset muutokset ja irtisanomistilanteet löivät aaltoina työtä tekevien yli. Rakenteet alistivat aiheuttaen sosiaalista kärsimystä. Toisaalla psykopaattiset ja narsistiset johtajat pitivät otteessaan. Työpaikoille muodostunut organisaattorinen ”tahma” tahtoi paradoksaalisesti estää työn teon ytimeksi mielletyn toiminnan ja joskus jopa ajattelemisen.

Ahtaasta tilasta ja nahan alle kaivautuneesta kärsimyksestä huolimatta syntyi myös toisenlaista toimijuutta. Kollektiivisten sidosten höltyessä

osa sai tarpeekseen ja lähti tukahduttavan kireäksi ja toisaalta rajattoman väljäksi käyneestä mielen päälle käyvästä palkkatyöstä. Itse itseään työllistämään ryhtyneet kirjoittivat ”onnellisten yrittäjien tarinoita”, joissa kaikki näyttikin yhtäkkiä olevan hyvin ja palkkatyön ongelmat olivat poissa. (Järvensivu 2014.)

2020-luku on nähnyt ensi hetkensä. On aika jatkaa työelämän kärsimyshistorian tarkastelua uudella tutkimusaineistolla. Aineisto on kerätty 2019–2020 teemahaastatteluin monimuotoista ansiotyötä tekeviltä, eli monista lähteistä ansaintaansa yhdistäviltä ja näin itseään eri tavoin työllistäviltä. Tutkimus jatkaa kertomusta siitä, mihin edellinen kirjoituspyyntöihin perustunut päättyi. Haluan tietää, loppuiko kärsimys ja kärsimykseen paikoilleen jääminen palkkatyöpaikan alistavista rakenteista ja organisatorisesta tahmasta pakenemisen jälkeen. Mikäli kärsiminen ei loppunut, olen kiinnostunut siitä, mihin ansaintaa yhdistävät kiinnittävät kärsimyksensä ja sen ”järjen”, kun niin palkkatyön kulttuurinen muoto ja sitä kantavat yhteisöt kuin sen rakenteellinen perustakin näyttäisivät menettäneen entisen relevanssinsa (katso Suoranta & Leinikki 2018).

Itseään työllistävillä ei ole palkkatyöntekijöiden vakiintuneita pitkäkestoisia työyhteisöjä tarjoamassa kiinnittävää arvoperustaa eikä myöskään yhtä pitkäkestoista työntekijä-työnantaja -suhdetta, joka toimisi niin suostumusta kysyvänä alistavana rakenteena kuin moraalisen sopimuksen perustanakin. Eikö työ enää ole Kortteisen (1992) sanoin kovaa, sellaista, jossa on pakko pärjätä, vaikka terveys menisi? Tai eivätkö työn kovuus ja kohtuuttomuus enää paikannu mielen häiriöiksi? Onko vapaus nyt saavutettu ja työelämän kärsimyskertomus loppunut?

Haastatteluaineisto, analyysi ja eettiset kysymykset

Haastatteluaineisto koostuu Tampereen yliopistossa toteutetun ”Monimuotoinen ansiotyö – käytännöt ja yhteiskunnallinen kehys” -tutkimushankkeen 45 teemahaastattelusta. Tutkimuksen kohderyhmänä ovat ansaintaansa monista lähteistä yhdistävät korkeakoulutetut. Osallistujien työt sijoittuvat lähinnä yhteiskuntatieteiden, kauppatieteiden, kasvatustieteiden, kulttuurin ja teatterin, teknisten tieteiden sekä median aloille, mutta ansainnan yhdistäjälle on tavanomaista toimia monissa amma-

teissa tai jopa useilla toimialoilla. Vaikka olisi rohkeaa väittää ansainnan yhdistelijöitä tyypillisiksi tälle ajalle, jonkinlainen työelämän muutoksen ilmentymä tämä noin 8 % suomalaisista työllisistä (Järvensivu ym. 2021) kattava ryhmä kuitenkin on.

Tutkimushankkeelle haettiin puoltava lausunto Tampereen alueen ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta keväällä 2019. Tämän kirjoituksen osalta koen eettisessä mielessä keskeisiksi erityisesti kolme seikkaa. Ensimmäinen liittyy kohderyhmän työ- ja työmarkkinapoliittiseen herkkyyteen, minkä olen kirjoittaessani pyrkinyt pitämään mielessäni. Yksi keskeisimmistä kiistoista liittyy nimeämiseen ja kategorisointiin (Järvensivu 2021), jolloin kohderyhmästä käytetyn käsitteen valinta ei ole poliittisesti neutraali teko. Kohderyhmään on viitattu esimerkiksi kevytyrittäjinä, itsensätyöllistäjinä, toimeksisaajina, prekaareina ja monityösuhteisina. Haastatellut itse käyttivät viiteryhmästään useita käsitteitä hybridityöntekijästä kombotyöntekijään tai sekatyöntekijään. Käytän pääasiassa käsitettä *ansainnan yhdistäjä*, koska mielestäni se kuvaa kohderyhmää melko neutraalisti ja osuvasti eikä tee oletuksia työsuhdemuodon tai työllistäjän subjektin osalta. Tutkimuksen osallistujat yhdistävät niin tehtäviä, ammatteja, asemia kuin työnteon sopimusmuotojakin. Englanniksi lähimmäksi tulee käsite *multiple jobholder* (Bamberry & Campbell 2012). Tutkimushaastatteluissa oman yrityksensä kautta enimmäkseen toimiva kuvasi ammatillista kirjoaan seuraavasti:

Se voi olla vaikka kuvatoimittajana toimimista jossain mediassa tai sitten kuvaajana tai luennoitsijana tai opettajana tai tuottajanakin oon tehnyt paljon hommia erilaisissa valokuvahankkeissa tai projekteissa tai seminaareissa tai kuraattorina myös.

Toinen eettinen vaikeus liittyy haastateltujen henkilöllisyyden suojaamiseen. Käytän suoria lainauksia haastateltavien puheesta. Tyypillisesti lainauksiin viitataan ilmaisemalla esimerkiksi ammatti, sukupuoli tai ikä. Usein pyrkimyksenä on myös tuoda lukijan näkyville, milloin kyse on jo aiemmin siteeratusta henkilöstä. Ansainnan yhdistäjien kohdalla harvinaisten koulutusten ja ammattien yhdistelmien esittäminen lisää tunnistamisen riskiä, joten vältän sitä. Tunnistamisen riskiä lisää myös sitaattien yhdistelyn mahdollistavien koodien tai pseudonyymien

käyttö. Tästä syystä en käytä koodeja. Olen ylipäänsä etsinyt ilmauksiini kompromisseja, jotta voisin haastatellun anonymiteetin turvaten luonnehtia hänen työtään. Samalla olen menettänyt eksaktiutta ja viittaustavan samankaltaisuutta sekä sitaatin jäljitettävyyttä. Ikään tai uravaiheeseen viittaa vain väljästi. Sukupuolta en kommentoi.

Kolmas eettis-metodologinen haaste nousee siitä, että olen itsekin ollut lähes koko työurani ansainnan yhdistäjä monina erilaisina versioina. Olenkin tietoisesti käyttänyt omaa kokemustani tulosten arviointiin ja tulkintojen tarkistukseen. Tehtyäni aineistosta huomion tai tulkinnan olen miettinyt: Tuntuuko tutulta? Olenko ajatellut, kokenut tai puhunut muiden ansainnan yhdistäjien kanssa samoin kuin nämä haastatellut?

Analysoin aineistoa tutkimuskysymysten näkökulmasta siten, että poimin erityistarkasteluun haastattelujen kohdat, joissa käsiteltiin työn huonoja puolia tai ilmaistiin kärsimystä. Sen jälkeen analysoin, millaisia merkityksenantoja haastateltavat liittivät kärsimyksiinsä, miten he kärsimystä kuvasivat ja millainen rakenteellinen kehys kärsimykselle muodostui. Näistä koostin kärsimyksen tyyppejä vastaavasti kuin tein edellä sekundäärianalyysissä. Kärsimysfokuksesta johtuen ansainnan yhdistäjien työn negatiiviset puolet korostuvat tässä kirjoituksessa. Työnteon tavassa on myös paljon hyvää niin ansainnan yhdistäjien kuin laajemmin työelämän ja yhteiskunnan kannalta. Hyviä puolia on kuvattu toisaalla (esim. Järvensivu ym. 2021). Esitystavallisesti jatkan kirjoitukseni aiempaa tyyliä, eli nostan kaksiosaiseen otsikkoon sekä kärsimyksen toimintaa ja rakennetta ilmaisevan kehyksen, että kärsimykselle kehyksessä annetun kulttuurisen merkityksen.

Nautitaan uudesta työnteon tavasta – kärsimys hyväksytynä hintana vapaudesta

Ansainnan yhdistäjiä koskeva aineisto jatkuu luontevasti siitä, mihin organisaatiomuutoksista sairastuneiden kärsimyksiä käsittelevä tutkimus jäi. Ensivaikutelman perusteella vapaus oli koittanut. Yrittäjäyys, monityösuhteisuus ja ansainnan yhdistely olivat ratkaisseet palkkatyön ongelmat. Rutiinit, jämyttäneisyys, työyhteisöjen sisäiset konfliktit, organi-

satoriseen tahmaan ja byrokraatiaan hukkuva aika sekä organisatoriset muutokset ja irtisanomistilanteet olivat jääneet ansainnan yhdistäjillä historiaan. Noin viisikymmentävuotias yhteiskuntatieteilijä kuvasi kokemuksiaan jatkuvista muutoksista seuraavasti:

*Kun taas itse koen tuolla oppilaitosmaailmassa, että jok’iäinen organisaa-
tion muutos työllisti aivan valtavasti. Ja piti olla koko ajan ikään kuin
uudelleen organisoitumassa ja uudelleen tiimiytymässä ja uudelleen... Ja
tilat vaihtu koko ajan. Ja oon sisäilma-altistunut myös.*

Ennestään tuttua haastatteluissa oli, että palkkatyöelämä voi koetella kokemusta oman työn merkityksellisyydestä ja rajata mahdollisuutta keskittyä ammatillisiin ydintehtäviin. Aikuiskoulutuksen parissa työs-
kentelevä puhui tuskastuttavasta ”organisaatiotyöstä”:

*Nakersi motivaatiota tehdä sitä organisaatiotyötä, kun oli intohimo niihin
sisältöihin.*

Taide- ja media-alojen töitä yhdistävän mielestä koko palkkatyölo-
giikka oli outo:

*En vaihtais semmoseen ns. perinteiseen, kaheksast neljään tai mikä se sit
ikinä onkaan, kuukausipalkkaseen työhön. Koska mä huomasin, että se
latisti kaiken ilon mun elämästä. Sen takii, et se oli niin monotonista. Et siin
samassa paikassa samojen asioiden tekeminen. Ja riippumatta siitä, miten
tehokas sä oot, ni sä oot siel aina sen saman ajan. Et se ei oo yhtään moti-
voivaa mun mielestä. Se on outo tapa järjestää työnteke.*

Vastaavasti nykyisen työnteon tavan hyvissä puolissa korostuivat eri-
laiset vapaudet, kuten viestinnän alalla toimiva viisikymppinen kuvasi:

*Niin kliseinen kun onkin, niin tää yrittäjän vapaus, ettei kukaan sano,
monelta mun pitää aloittaa työt, monelta lopettaa tai milloin tehdä työt tai
kukaan ei sano, että sun pitää hoitaa nämä hommat. Jotain tämmöstä hel-
vetin kankeeta järjestelmää käyttäen tai sun pitää budjetoida monta tuntia
päivässä näitä sun asioita tämmösiin Exceleihin jonnekin tuolla konsernin
uumenissa.*

Tarkemmassa katsannossa esiin nousi kuitenkin säröjä, kuten huomautuksia vapauden illusorisesta luonteesta ja mainintoja ahdistuksen tai kauhun kokemuksista. Kärsimys jatkui organisatorisesta tahmasta vapautumisen jälkeenkin eikä perinteisen palkkatyön loppu tarkoittanut täydellistä vapautta. Haastatteluissa puhuttiin vapauden hinnasta.

Jotta voidaan ymmärtää ansainnan yhdistäjien kärsimystä, onkin tar kennettava kuvaa vapauden luonteesta. Soili Vento (2018) on tutkinut hoivayrittäjien vapautta käyttäen hegeliläistä praktisen vapauden käsi tettä, jossa vapaus eritellään negatiiviseen, moraaliseen ja sosiaaliseen. Myös Venton tutkimuksessa yrittäjäksi ryhtymistä kuvattiin vapautumi seksi palkkatyöstä. Negatiivinen vapaus toteutui mahdollisuutena käyt tää omia kykyjä elannon hankkimiseksi ja toimia tahtonsa mukaisesti yrittäjyydessä. Kun negatiivisessa vapaudessa oli keskeistä yrittäjyyden esteiden puuttuminen, positiivinen vapaus perustui yrittäjän mahdol lisuuteen olla oman itsensä herra, mikä ilmeni itsensä toteuttamisena ja oman osaamisen hyödyntämisenä. Positiivinen vapaus toimii edel lytyksenä moraaliselle vapaudelle, joka ilmeni yrittäjien omien arvojen toteuttamisena ja moraalisina valintoina erilaisten vaihtoehtojen tilan teissa. Sosiaalinen vapaus taas perustuu vapauden mahdollistaviin yhteis kunnan instituutioihin, mikä tarkoitti yritystoiminnan yhteiskunnallista tunnustamista. (Vento 2018.) Sosiaalinen vapaus siis edellyttää institu tionaalista rakennetta, joka ei ole liian tiukka eikä toisaalta irti päästävän väljä sekä tunnustaa työnteon tavan ja muodon. Niin liiallinen raken teellinen ahtaus kuin väljyyskin aiheuttaisivat kärsimystä. Samoin kärsi mystä aiheuttaisi yhteiskunnan tunnustuksen puuttuminen.

Ansainnan yhdistäjien työ sisälsi tärkeäksi koettua vapautta niin negatiivisen kuin positiivisenkin vapauden määritelmän mukaan. Työstä puuttui palkkatyölle tyypillisiä vapauden esteitä ja oli mahdollista olla oman työnsä herra. Myös moraalinen vapaus oli kasvanut. Oli mah dollista käyttää ja kehittää omaa osaamistaan merkitykselliseksi koetun työn tekemiseen ja tehdä omien arvojen mukaista työtä. Samalla tuli vastuita. Ajanhallinta ja työtehtäväpalapelin rakentaminen koettiin haas teiksi. Toisinaan työtä oli liikaa. Oli ryntäiltävä työnteon paikalta toi sille. Toisinaan työtä taas oli liian vähän. Kärsittiin vajaatyöllisyydestä ja kaduttiin, ettei oltu markkinoitu aktiivisemmin tai kirjoitettu useampia rahoitushakemuksia. Oli kovaa.

Niin kiireessä kuin väljyydessäkin moni piti ansiotasoaan matalampana kuin mihin olisi päässyt palkkatyössä. Valmiina annettun työyhteisön puuttuessa uhkana väijyivät myös yksinäisyyden kokemukset, mikäli unohti rakentaa ja ylläpitää omia työnteon yhteisöjään ja verkostojaan. Tämänkaltaisista tekijöistä rakentui kärsimys, joka merkityksellistyi vapauden hinnaksi. Hintaa maksettiin negatiivisesta, positiivisesta ja moraalisesta vapaudesta, jotka oli saavutettu palkkatyöorganisaation rakenteista lähdettäessä. Kärsimys vapauden hintana oli luonteeltaan yrittäjämäiseen työskentelyyn kuuluvaa, työnteon luonteen sisäistä, hyväksytyä kärsimystä. Se ei ollut turhaa.

Epäroidään työn ehtojen ja mahdollisuuksien heiketessä – kärsimys halvaannuttavana aaltoilevana epävarmuutena oikeasta polusta

Vaikka vapauden hintana oleva kärsimys oli aiemmista työelämän kärsimyskuvauksista tuttua ”kovaa ja kiirettä”, kärsimys uusissa työnteon muodoissa ja niiden uudessa vapaudessa myös poikkesi aiemmista. Mylertävissä organisaatioissa tavanomainen sairauksiksi kehollistuva kärsimys puuttui. Joskus sairastuminen mainittiin, mutta lähinnä pelottavana uhkakuvana, kun sosiaaliturvasta ei ollut varmuutta, tai käänteentekeväenä tapahtumana, joka aikoinaan sai hakeutumaan pois kuluttavasta palkkatyöstä. Kovan työn ja hyvän työntekijyyden tunnustavaa sairastumista, työuupumusta ja masennusta, ei haastatteluissa esiintynyt.

Tulos on looginen, koska kehollistuvaa sosiaalista kärsimystä tuottanut palkkatyörakenne ja työnantajan direktiovaltakin olivat lieventyneet. Myös jatkuvat organisatoriset muutokset ja yt-tilanteet puuttuivat. Samoin poissa oli tunnustuksen ja helpotuksen diagnooseilla, hoidoilla ja sairaalomilla tuottava työterveyshuolto. Ei ollut ”ekologista lokeroa”, jossa mielen häiriö olisi ilmaantunut (Hacking 1998). Toisin sanoen mielenhäiriödiagnoosi ei ansainnan yhdistäjillä muodostunut kulttuuriseksi perustaksi, johon kärsimys olisi ollut kiinnitettävissä. Jää nähtäväksi, tarkoittaako tämä diagnoosien vähenemistä tulevaisuudessa, mikäli uudet työnteon muodot lisääntyvät.

Kapitalistinen kärsimystä aiheuttava alistava rakenne ei kuitenkaan

ollut tyystin kadonnut. Se oli muuntunut yksinkertaisesta työsuhteesta moninaisiksi sopimussuhteiksi, joissa luottamus ja kilpailu vuorottelivat. Haastatteluissa kuvattiin, miten tietyillä aloilla isot toimijat olivat saaneet aikaan pelätyn dystopian, jossa ihmiset kilpailivat toisiaan vastaan palkkioiden kaiken aikaa laskiessa. Media- ja kulttuurialoilla liikuttiin lähellä työssäkävien köyhyyttä (Jakonen 2019). Lähelle tätä tulivat myös jotkin kuvaukset konsulttien, aikuiskouluttajien ja tutkijoiden arkitodellisuudesta. Kollektiivisten suojien puuttumisen aiheuttama kaikkien sota kaikkia vastaan häälly horisontissa. Yhdistettynä yhteiskunnan turvaverkkojen heikkouteen nimenomaan väliinputoajakategorian työtä tekevien kohdalla uudenlaisen rakenteellisen alistuksen ja sosiaalisen kärsimyksen näkymä lähenee jo lohdutonta.

Tämä kärsimys ei ollut vapaudesta maksettavaa hintaa, vaan se syntyi ahtaaksi käyneestä toiminnan tilasta yhdistettynä yhteiskunnan irti päästävään otteeseen. Se oli sosiaalista kärsimystä, jossa sinänsä legitimit rakenteet aiheuttivat häviämisen ja alistuksen tunteita, kun oli jouduttu tappiolle oikeutetuksi mielletyissä vapaiden toimijoiden välisessä kilpailussa. Pärjääminen kyseenalaistui ja sosiaalisen vapauden kokemus mureni, kun yhteiskunnan instituutiot eivät tunnustaneet uutta työnteon tapaa eivätkä tarjonneet turvaa ja suojaa. Oheinen media-alan moniosajaan sitaatti kuvaa muutoksista syntyneen tilanteen monien tekijöiden summana, kompleksisesti kehkeytyneenä: ajan henki on nyt erityyppinen kuin ennen.

Päivät on pitkiä, että työtähän on. Työtähän on, et kyse ei oo siitä. Se on ongelma, et siitä työstä ei makseta enää. Mäkin oon kokenut ne vuodet, jolloin työstä maksettiin tosi hyvin ja oli semmoset vuodet, jollonka ei ois tullu mieleenkään, että tästä tarttis lähteä ikinä mihinkään työsuhteiseksi tai mitään muuta tehdäkään. Sua arvostettiin kuvaajana, ja sun työajasta maksettiin. Henki oli ihan erilainen. Että tää aika on hyvin erityyppinen. Mutta se johtuu niin monista, monista syistä. Niin monista, monista syistä, et 19 vuodessa sinne mahtuu niin monenlaisia eri murroksia. Ei vaan työelämän murros, vaan median murrokset ja vaikka vaan pelkästään se, et yhtäkkiä kaikki on valokuvaajia ja sit sen kuvan voi ottaa kuka vaan.

Työn arvostuksen ja hinnan jatkuva aleneminen on uudenlainen työelämän kärsimyksen osa, jonka kohtaavat monet eri ammattiryh-

mät. Kärsimykseen pysähdyttiin haastateltujen kuvauksissa silti tutulla tapaa, vaikka vaihtoehtoja oli. Edellä siteerattukin viittasi mahdollisuuteen siirtyä toisen alan palkkatöihin. Hän ei kuvannut vaihtoehtoa houkuttelevaksi, vaan asetelma rakentuu lähes päinvastaiseksi suhteessa keskusteluun, jota käydään pakkoyrittäjyydestä. Pakkona näyttäytyi tässä kohtaa palkkatyö, joka olisi etsittävä joltain muulta kuin omalta ammattialalta. Siteeraan kokonaiskertomuksen hahmottamiseksi myöhäisuralla olevaa, joka oli siirtynyt isosta organisaatiosta, it- ja liiketoiminta-alalta, opetusalan itsensätyöllistäjäksi. Sitaatti alkaa työnteon tavan hyvien puolien tutulla pohdinnalla:

No, tää on vaihtelevaa ja just se vapaus, mitä mainitsin. Mut semmonen, et tietysti hommat on tehtävä, mut silti mä tunnen olevani jotenkin vapaampi. Ja sit se monipuolisuus, että mä opin koko ajan eri asioita. Siitä mä tykkään.... Mulle maksetaan siitä tunnista ja en mä nyt mitään ylimääräistä tee.

Vaikka haastateltu ensin vaikutti varsin tyytyväiseltä, haastattelun edetessä hän tunnusti hakevansa ”normityötä”:

Ja sit toisaalta, kyllähän mä itse asias, koko ajanhan mä haen oikeestaan... niin sanottua vakituista normityötä.

Haastateltu kertoi menestyneensä työhaussa, vaikkei työtä ole saanutkaan:

Mikä on hyväkin, niin mä oon tänä keväänä päässy kolmeen haastatteluun. Ei oo kyllä nyt tärpännyt, mutta kuitenkin, että on ees päässy haastatteluun ja ihan loppusuoralla ollu. Että sekin on semmonen mukava merkki. Et mä oon oikeilla jäljillä.

Huomattavan uramuutoksen palkkatyöstä ansainnan yhdistäjäksi jo kertaalleen läpikäynyt haastateltu mielsi olevansa työnhauissaan ”oikeilla jäljillä” kelvattuaan työpaikka-haastatteluihin asti. Vaikuttaa siltä kuin hän olisi antamassa periksi itsensä työllistämisen kovuuden edessä hakieensa palkkatöitä, kenties oman alansa ulkoreunoilta, ja tunnustaa tämän

hieman empien. Vastaava kertomus ja kertomisen tapa toistui muissakin haastatteluisa. Kertomuksen mukaan menee varsin mukavasti, mutta toisaalta on epävarmaa. Oikeastaan epäilyttää niin paljon, että yritetään jo hakea ”normaalia työsuhdetta”, mikä sekkin epäilyttää. On ainakin peilattava itseään suhteessa palkkatyön rekrytointeihin. Itsellisyydestä ei haluttaisi luopua, mutta samanaikaisen eri aloilla toimimisen pelätään kuluttavan kuvaa itsestä ammattilaisena. Kunnia uhkaa mennä. Koetaan epäselvyyttä oikeasta suunnasta ja ulkopuolelle jäämisen uhkaa. Häilyttään kahden vaiheilla, mutta käytännössä jäädään paikoilleen.

Pysähtyminen ei ole pelkkää kärsimystä, vaan olotila ailahtelee kärsimyksen ja suoranaisten nautinnon välillä. Moni haastateltavahan kertoi nauttivansa työstään johtuen sen sisältämistä vapauksista. Ihannetyön ja ihanteellisen työnteon tavan sekä toisaalta riipivän epävarmuuden ja tulevaisuuden pelon välissä syntyi ristiriitaisia tunteita ja aaltoilevaa kipua. Myöhäisuraansa elävä yhteiskuntatieteilijä tunnisti ristiriitaisen aaltoilun kuvaten sitä seuraavasti:

Välillä semmonen tosi, jotenkin henkisesti tulee. En mä tiää, oonks mä muutenkin tässä iässä, ku varmaan kaikenmaailman vaihdevuosioireet, mutta tulee siis semmosia tosi masentavia jaksoja, että täst ei tuu mitään. Et kun ne on lyhyitä pätkiä kuitenkin nää työt, et sitten tietää, että joo, että kuukausi tai kaks eteenpäin, niin ei oo tiedossa yhtään mitään. Onhan sitä monilla varmaan palkkatyössäkkin, et eihän sitä tiedä tietenkään mitä nykypäivänä tapahtuu. Mut se jotenkin semmonen ulkopuolinen olo välillä, tosi paljon ja voimakkaasti. Ja sit sellanen, et on vaikee. Että pääseekö enää ikinä. Välillä tulee tuntemuksia, et pääsenkö mä enää ikinä mihinkään töihin. Se on sellasta vähän aaltoilevaa.

Tulevaisuuspelkoa lisäsi ikääntymisen mukanaan tuoma syrjinnän uhka. Seuraavien pätkien jälkeisissä medioissa oltaisiin vanhempia ja sitä myöten yhä enemmän ulkopuolisia ja yhä tiukemmassa raossa, kuten viisissäkymmenissä oleva ekonomi pohti:

Vaikka mulla on tässä puoltoista, pari vuotta jäljellä, niin nyt jo mä huomaan, et mulle tulee semmosia kauhun hetkiä, että apua, että mitä mä. Ja sitte mä oon vielä pari vuotta vanhempi, niin ei näytä valoisalta.

Ansainnan yhdistelijätkin kokivat siis rakenteellista alistusta ja sosiaalista kärsimystä. Toiminnan tila kävi ahtaaksi työmahdollisuuksista käytävän kilpailun kiristyessä ja työn hinnan ollessa vapaassa pudotuksessa. Vaikka työ oli ihannetyötä ja sisälsi paljon vapausasteita, kielteisten ikästereotyyppien vaikutus tuntui vuosi vuodelta enemmän ainakin naisilla lisäten pelkoa ulkopuoliseksi jäämisestä. Sairastuminen ei olisi ratkaisu, päinvastoin, se pudottaisi turvaverkkojen väliin. Paluu ”normaaliin palkkatyöhön” houkutti, mutta vaikutti samalla lähes mahdollottomalta. Kärsimys aaltoili ja ilmeni epävarmuutena oikeasta polusta. Se konkretisoitui ahtaammaksi käyväksi tilaksi, jossa työn teon ehdot ihannetyön ympärillä kiristyivät ja samalla huonommatkin vaihtoehdot uhkasivat vähentyä. Kärsimys oli lähes halvaannuttavaa. Siihen jäätiin paikoilleen, kun ei tiedetty, minne mennä. Oliko kärsimykseen pysähtymiseltä nyt kadonnut yhteisöllinen ja kulttuurinen merkitys ja mieli?

Häilytään itsellisyyden, yhteiskuntaan kiinnittymisen ja irrallisuuden välissä – kärsimys edelläkävijän tuskana

Vaikka ansainnan yhdistelyn kärsimykseen pysähtymistä selittivät kiehtova vapaus, toiminnantilan ahtaus ja epävarmuus oikeasta polusta, paikoilleen jäämiselle annettiin myös laajoja yhteiskunnallisia merkityksiä. Ensinnäkin ansainnan yhdistelijänä oli mahdollista tehdä itselle mielekästä ja muille merkityksellistä (kutsumus)työtä. Taiteilijat, tutkijat, kouluttajat, konsultit ja toimittajat uskoivat työnsä tarpeellisuuteen hyvän ja toimivan yhteiskunnan osina, jolloin kannatti kärsiäkin.

Toiseksi haastatellut antoivat työnsä sisältöjä laajemman työn teon muotoon liittyvän merkityksen. He näkivät yhteiskunnan ja työelämän olevan muuttumassa siten, että heidän tapansa tehdä työtä yleistyisi. Oma rooli oli näyttää tietä, panna muutos täytäntöön. Sinniteltiin, vaikka usko oli koetuksella. Viisissäkymmenissä oleva yhteiskuntatieteilijä kertoi:

Olin kuuntelema tulevaisuudentutkijaa tossa reilu vuosi sitten. Se sano, että 30-luvulla jopa 60 % työntekijöistä on itsensätyöllistäjiä. Et mennään alustatalouteen. Niin mä aattelin, et kyl tää on jotenkin tätä päivää.

Tulevaisuudessa oma työ on luotava itse, todistivat puolestaan isoista byrokraattisista organisaatioista kimpPAYRITTÄJYYTEEN siirtyneet:

Kyllähän yhteiskunta nyt muuttuu siihen suuntaan, että varmasti tulevaisuudessa just tämmönen oma yrittäjyys. Et mä uskoisin, että ihmiset joutuu yhä enemmän tällasiin tilanteisiin. Kun työpaikat vähenee, niin täytyy itse aktiivisesti luoda sitä työtä.

Aikuiskoulutusosalalla toimiva korotti ansainnan yhdistelyn jopa uudeksi normaaliksi:

Et mikä varmaan autto, mikä ei ollu niin tietoista, mut et onhan tää aika tavallista nykyään myös, tavallisempaa kuin kymmenen vuotta sitten tai sitä ennen. Että en mäkään varmaan ois voinu kuvitella jossain vaiheessa, et tekee työtä tällä tavalla. Nythän se on aika normaalia, et kauheen paljon on näitä tarinoita ehkä julkisuudessakin, että tää on muuttunut kauheen nopeesti tää ajattelumaailma tässä.

Toisaalta, vaikka (ajattelu)maailma oli muuttunut, yhteiskunnalliset instituutiot eivät olleet pysyneet perässä. Tämä aiheutti kärsimystä, joka ei ollut hyväksyttyä eikä hintaa vapaudesta vaan turhaa ja käsittämättöntä haittaa tiennäyttäjille. Uusi työnteon tapa ei nauttinut tunnustusta. Vapauden sosiaalinen aspekti jäi puuttumaan. Yhteiskunta ja erityisesti sen turvaverkot uhkasivat päästää irti, jolloin ihminen jäisi työpaletin koostamisessa epäonnistuessaan oman onnensa nojaan ja ulkopuoliseksi. Moni haastateltu oletti olevansa hyvää vauhtia jäämässä työttömyys-, eläke- ja sosiaaliturvan ulkopuolelle. Palkkatyön ja yrittäjyyden rajapinnassa häilyvät pelkäsivät erityisesti yrittäjäksi kategorisoitumista, vaikka monilla y-tunnus olikin.

Viranomaisten toimintaa pidettiin ennakoimattomana eikä TE-toimistoon turvauduttu, vaikka töistä ja rahasta oli pulaa. Ansaintalogiikat olivat vaikeita, kun osaa välttämättömästä työstä ei tunnustettu mistään suunnasta korvauksenarvoiseksi. Harmiteltiin esimerkiksi, ettei työn luonteeseen olennaisesti kuuluvaa hanke- tai apurahahakemusten työstämistä ollut mahdollista määritellä sen paremmin korvaukselliseksi työkse kuin työttömyystilanteeseen liittyväksi työnhauksikaan. Lisäon-

gelmia tuotti aikuiskoulutuskentällä se, että tiettyjä tarjouksia julkiselle sektorille saattoivat tehdä vain isot organisaatiot.

Kun yhteiskunta ei pitänyt etujoukoistaan kiinni, oli varmistettava oma ote muutoksesta, syleiltävä epävarmuutta ja rakennettava turvaa itse. Haastatellut pyrkivät muodostamaan kuvaa omalla kohdalla hyvästä työurakehityksestä ja yhteiskunnassa todennäköisestä tulevaisuudesta ja suhteuttivat näitä toisiinsa. Media-alan moniosaaja kuvasi otteen rakentamista:

Et pitää vaan olla tosi sillai, hereillä, ja miettii sitä suuntaa uudestaan ja uudestaan.

Haastatellut kehittivät omiin kiinnostuksen kohteisiin ja työmarkkinoiden muutoksiin osuvaa osaamista sekä tarttumalla oppimisen ja kehittymisen kannalta tärkeiksi arvioimiinsa työmahdollisuuksiin, että kouluttautumalla. Myös verkostoja hallittiin tavoitteellisesti. Oli tärkeää tehdä työ hyvin ja kerätä referenssejä ja mainetta.

Kuvaukset muistuttivat sijoittamista. Jos osakesijoittaja pyrkii voittamaan markkinat, uuden työnteen muodoilla ansaitsevat pyrkivät voittamaan työmarkkinat tekemällä itseensä sijoituksia, joilla he olisivat askeleen edellä työvoiman kysyntää. Mallia ei ollut. Oli aurattava muillekin tie, kuten yksi haastatelluista vertasi. Kiehtovuus ja pelko häviämisestä yhdistyivät. Häviämisen seuraus olisi taloudellisten vaikeuksien ohella työn menettämisen häpeä ja tilanne, jossa ei voisi kokea olevansa merkityksellinen yhteiskunnalle.

Samalla edelläkävijän tehtävään suostunut olisi pettänyt omat ja yhteiskunnan odotukset. Oikean polun löytämisessä panoksena oli yhteiskunnassa kiinni pysyminen, mutta myös sopivan etäisyyden säilyttäminen: vapaus eri lajeissaan mukaan lukien vapaus kokea osallistuvansa tulevaisuuden määrittelyyn. Edelläkävijän kärsimys oli pelkoa itsellisyyden ja yhteiskuntaan kiinnittymisen yhtäaikaista menettämisestä. Nuorehko monenlaisia koulutuksia ja osaamisia kerryttänyt haastateltu kertoi, miten vahva merkitys hänen opiskelijana kohtaamallaan irtisanomistilanteella oli ollut. Se oli saanut pelkäämään työn menetystä:

Haluan varmistaa sen, että mulla ei tulis työttömyysjaksoa, et se olis se,

mil mä haluisin vähintäänkin minimoida. En nyt oo mitenkään kauhuis-, niinku sillai kauhuissani-kauhuissani, mut vähän. Koska kuitenkin on elämää nähnyt ja kokenu, niin ei oo ihan sillai pystymetsästä. Et ymmärtää vähän tiettyjä realiteetteja. On opiskellut ja on ollut työelämässä ja sit taas peilaten tähän, mitä tällä hetkellä tapahtuu työelämässä. Se on vähän semmonen jännä symbioosi, että välillä mä koen, että mä oon menossa aika pelottavaan suuntaan ja välillä mä jotenkin sit taas ajattelen. No se ei varmaan ehkä kosketa mua. ... Sä joudut koko aika vähän sillai haistamaan, et mitä sun pitää tietää ens vuonna.

Seuraavassa sitaatissa noin viisikymmentävuotias apurahoja, palkkatyötä ja yrittäjyyttä yhdistävä tuo esiin kärsimystä aiheuttavan ristiriitaisen tilan, joka syntyy muuttuvan työelämän ja muuttumattomien yhteiskunnan instituutioiden välille. Sitaatti kuvaa myös, miten erilaisia ansainnan yhdistäjien työnteon rytmit, ansainnan ja tuottavuuden logiikat ja niiden edellyttämät yhteiskunnalliset turvat ja tunnustukset ovat verrattuna perinteisen palkkatyön malliin. Siinä konkretisoituu myös edelläkävijän tuskaksi nimeämäni kärsimyksen mieli ja merkitys, joten siihen on hyvä päättää uuden aineiston tulosten esittely.

Ihan ylpeänä itseänikin tässä nostan, että annetaan tälle yhteiskunnalle. Moni antaa tosi isoja panoksia, pistää itsensä likoon monessa asiassa ja kun se työn tekemisen muoto on tommonen, ni mä pidän just tätä ansiosidonnaista ihan hirveen tärkeenä asiana. Että on edes joku semmonen tieto siitä, että jos ei nyt näiden viiden projektin jälkeen oo heti alkamassa uutta, niin mulla on se ansiosidonnainen siellä. Et jos mä päädyn jonnekin vessoja siivoamaan ja se ei oo mun ala eikä työ, niin mä en enää pysty miettimään sitä seuraavaa siirtoa. Et ku tää on muutenkin niin hektinen tapa tehdä töitä, niin se, et jos sitä yhteiskunnan puolella lähetään rankasemaan ja raippaamaan ja jotenkin moittimaan. Et ikään ku se tulee semmonen sieltä, että sä oot jotenkin vähän huonompi ihminen, jos sä nyt nostat sitä ansiosidonnaista jossakin kohtaa. Ni se semmonen asenneasia, et se pitäis nähdä myös, että voi olla, että joku elää yhteiskunnan tuilla, mutta meitä on tosi paljon semmosia, joille se on se varmistus sitten, että me annetaan nyt se 160 % itsestämme tässä kohtaa, kun me tiedetään, ettei me jouduta ihan tyhjään päälle sen jälkeen. Et se myös mahdollistaa sellasen ajatte-

lun. Se on mun mielestä ihan hirveen tärkeä asia, ku aattelee, et vuosikausia tekee sillä tavalla töitä ja antaa isoja panoksia välillä melkeen olemattomalla rahalla. Mä en tiedä, saanks mä tästä kesästä mitään palkkaa itselleni. Niin se on ikävä sitten, jos siitä tulee semmonen, et sä oot joku yhteiskunnan hylkiö. Kuulut semmoseen sakkiiin. Ni se on mun mielestä, kun mä tiedän, et työelämä on vielä enemmän muuttumassa semmoseksi, ni pitäis myös arvostaa yhteiskunnan taholta. Ei ketään mun mielestä hyödytä semmonen, et samaan aikaan kuin tällaisen työn tekemisen kulttuuri, ni samaan aikaan sitä lähetään hankaloittamaan.

Lopuksi

Tavoitteeni oli ymmärtää, mikä järki on kärsiä työssä ja pysähtyä keskelle kärsimystä. Tarkastelin työelämän kärsimyksiä eri tilanteissa hahmotellen kärsimysten moninaisuutta, muuntumista ja kärsimykseen paikoilleen pysähtymistä, eli ”epävarmuuden syleilemistä” (Honkasalo 2009) sekä kärsimykseen kietoutuvaa pieneltä vaikuttavaa toimijuutta ja merkityksenantoa. Lähtökohtani oli, että työelämän kärsimyksen selittämiseen tarvitaan niin rakenteellista kuin merkityksenantoon ja kulttuuriinkin liittyvää näkökulmaa. Hyödynsin tarkastelussani ajatuksia kärsimyksestä sosiaalisissa rakenteissa ei-oikeutetun ohella legitimiiksi mielletysti kehkeytyvänä, kuristavana, projisoituvana ja kehollistuvana, mutta myös otteen irtaantumisenä, kulttuurisesti merkityksellistyvänä ja toimijuutta sisältävänä. Tällä viitekehyksellä työelämän kärsimysten tarkastelu eri tilanteissa tuotti kuvaa ”pysäyttävän kärsimyksen” moninaisuudesta ja tilanteittaisesta muuntumisesta. Kuvasin nämä erilaisista kärsimystilanteista ja niihin liittyvistä merkityksenannoista koostuvat kokonaisuudet seuraavina työelämän kärsimyksen tyypeinä:

- Odotetaan työn loppumista – kärsimään jääminen osana yhteisöllisesti arvostettua toimintatapaa
- Sinnitellään organisatorisissa muutoksissa – kärsimys sairaudeksi kehollistuvana tunnustuksen tuottajana
- Nautitaan uudesta työnteon tavasta – kärsimys hyväksyttynä hintana vapaudesta

- Epäroidään työn ehtojen ja mahdollisuuksien heiketessä – kärsimys halvaannuttavana aaltoilevana epävarmuutena oikeasta polusta
- Häilytään itsellisyyden, yhteiskuntaan kiinnittymisen ja irrallisuuden välissä – kärsimys edelläkävijän tuskana

Kaksi ensimmäistä kärsimystyyppiä perustuvat aiempiin tutkimuksiini. Loput nostin esiin ansainnan yhdistäjiä koskevasta haastatteluaineistosta. Aineistossa puhuttiin myös luettelossa toisena olevasta kärsimystyyppistä, jonka moni haastatelluista oli kohdannut aiemmin urallaan. Jatkuvat muutokset ja ”organisaatiotyö” olivat muodostaneet korkeakoulutetuille asiantuntijoille vastenmielisen organisatorisen tahman, jossa työltä oli kadonnut mieli. Siksi oli siirrytty ansainnan yhdistäjiksi. Myös työn loppumisen pelosta puhuttiin edelleen ja ehkä yhä enemmänkin. Sen sijaan en havainnut aineistossa merkkejä aiemmasta eetoksesta, jossa työtä ja ”porukkaa ei jätetty”. Se on ymmärrettävää, koska ansainnan yhdistäjien työnteon yhteisöt ja ansaintasuhteiden mallit olivat erilaisia. Ne olivat muokkaantuvia verkostosuhteita, jotka eivät olleet riippuvaisia yhdestä työsuhteesta. Paikoilleen jäätäessä ei jääty sinnittelemään vanhalle työpaikalle tai tuttuun työyhteisöön. Pysähdyttäessä ei noudatettu työnantajan ja työntekijän välistä moraalista sopimusta tai saavutettu kunniaakasta voittoa työnantajasta. Näiden sijasta pysähdyttiin ansainnan yhdistäjän työnteon tapaan. Sekin oli kovaa ja oli pakko pärjätä, kuten Kortteinen (1992) työn eetosta linjaili.

Ansainnan yhdistäjien kärsimysten osalta ehkä mietityttää, miten kaksi viimeistä kärsimystyyppiä on yhdistettävissä samaan tarinaan. Ensin mainittu kuvaa epävarmuutta oikeasta polusta toiminnan tilan käydessä yhä ahtaammaksi. Toisessa taas asetutaan suunnannäyttäjiksi muillekin. Vastaavasti ambivalenssia muodostuu ansainnan yhdistäjien yhtäaikaisestä toiminnan tilan ahtaudesta ja liiasta väljyydestä. Ajattelun seuraavasti: Ahtautuva toiminnan tila on kapitalistisen markkinatalouden rakenteellinen realiteetti, joka pysäyttää kärsimykseen ja epävarmuuden olotilaan. Se on rakenteellisen alistuksen muotoa ja sosiaalista kärsimystä. Samalla uusia työnteon muotoja, kuten ansainnan yhdistämistä, ymmärtämätön yhteiskunta uhkaa päästää irti. Edelläkävijän tuska on merkitys, jolla rakennetaan mieli ahtautuvaan tilaan jäämiselle

ja oman työnteon tavan jatkamiselle. Se on epävarmuuden syleilemistä (Honkasalo 2004; Honkasalo 2009), jossa avautuu tilaa toiminnalle ja subjektiudelle, sillä kärsimykseen jääminen mahdollistaa työn merkityksellisyyttä, oman työn ja työuran rakentamista ja hallinnan tunnetta. Siinä voi kokea vapauksia ja itsellisyyttä, joka edelleen näyttää olevan tärkeää (katso Kortteinen 1992).

Lisäksi merkityksenannolla perspektiivi vaihtuu yksilön kärsimyksestä osallisuudeksi yhteiskunnan trendiin, jolloin avautuu mahdollisuus päästä muutoksen etujoukkoihin. Tässä syntyy ero Honkasalon tutkimukseen, sillä Pohjois-Karjalaan jääneet naiset ovat rakennemuutoksen jälkijoukkoa, jonka tehtäväksi on jäänyt huolehtia muutoksen häntäpäästä. Vastaavalla tavalla yhteiskunnan on tulkittu jättäneen maanviljelijät toteuttamaan rakennemuutosta arjessaan, mikä on ollut monin tavoin vaikea tehtävä (Silvasti 2014; Ådahl 2004). Tällaisessa tilanteessa myös he ovat toisinaan päätyneet käyttämään pärjäämisstrategianaan ansainnan yhdistämistä ja kokeneet sen varsin myönteisesti (Robertson et al., 2008). Maa- ja metsätaloutta harjoittavia ansainnan yhdistäjiä koskevassa tutkimuksessa olemme Jutta Pulkin kanssa myös esittäneet, että mahdollisuus liittää oman työuran kehkeytyminen ja tehtäväyhdistelmä myötäsukaisesti suhteessa yhteiskunnan muutokseen auttaa näkemään ansainnan yhdistämisen positiivisessa valossa (Järvensivu & Pulkki 2020).

Työelämän kärsimyksiä näyttäisi kehkeytyvän kiinnipitämisen ja irtaantumisen dynamiikassa. Siinä työtä tekevän toivomia vapauksia uhkaavat rajata niin kapitalistisen markkinatalouden ja palkkatyösuhteen kiristyvät rakenteet kuin yhteiskunnan instituutiotkin, mutta toisaalta vaarana on otteen irtaantuminen yhteisöistä, yhteiskunnasta ja merkityksellisestä työstä ja tätä myöten merkityksettömyyteen, ”ei-mikyyteen”, putoaminen. Dynamiikka ei sinänsä näyttäisi edellyttävän palkkatyörakennetta, vaan se säilyy ainakin kapitalistisen yhteiskunnan piirissä niin yrittäjyydessä kuin ansainnan yhdistelyssäkin muuntaen vain muotoaan. Jos perinteisen palkkatyön tapauksessa yhteiskunnan tunnustus eli sosiaalinen vapaus on jokseenkin taattu ja muut vapauden osa-alueet toteutuvat vaihtelevasti, niin ansainnan yhdistelijöillä vapautta on kyllä positiivisessa, negatiivisessa ja moraalisisessa mielessä, mutta sosiaalinen vapaus on heikkoa. Sosiaalisen vapauden puute eli yhteiskunnan

tunnustuksen puuttuminen ja instituutioiden kyvyttömyys huomioida tämän ryhmän erityispiirteitä, muodostavat kärsimystä, jota on vaikea hyväksyä.

Vapaus onkin ajateltavissa irtiottoja ja omia valintoja mahdollistavan itsellisyyden ohella tunnustettuna osallisuutena yhteisöihin ja yhteiskuntaan, millä vältetään ei-mikyyteen putoaminen. Tässä voisi nähdä Kortteisen (1992) esiin nostaman kulttuurisen yksilöitymisen ja itsellisyyden kollektiivisen tarinan jatkumisen. Ansainnan yhdistäjät kantavat itsellisen pärjäämisen eetosta ja raivaavat sille uutta tilaa ja muotoa työelämän muutoksessa. Myös ansainnan yhdistäjien merkityksenannon voi tulkita pohjaavan pyrkimykseen selviytyä kunnialla ahtaassa tilassa. Kunnialla selviytyminen edellyttää tulevaisuuden ”oikein haistamista” ja itseen sijoittamisessa ja edelläkäviytydessä onnistumista. Pärjääminen ja oman tilan voittaminen voi tapahtua vain yhteisöllisesti tunnustettuna, muuten aiheutuu kärsimystä. Palkkatyösuhteen kehyksen rapautuessa (Suoranta & Leinikki 2018) turvaa ja yhteiskuntaan kiinnittymistä rakennetaan itsellisesti omilla verkostoilla ja työmarkkinoiden voittamiseen tähtäävällä itseen sijoittamisen strategialla.

Honkasalon (2004) mukaan yhteiskunnalle merkityksettömäksi putoamisen uhasta seuraa kärsimyksen kokemus, mutta samalla kärsimys on yhdistettävissä yhteiskunnallisen ja historiallisen toimijuuden mahdollisuuteen. Taipumus liittää itsensä ajanhenkeen ja etsiä kärsimykselle merkitystä sen kautta näkyi kaikissa tutkimuksen kohderyhmissä. Kerrottiin, että ”ajat olivat sellaiset, että irtisanottiin” tai ”tämä aika on sellainen, että monen pitää käydä masennus läpi” tai ”aika oli muuttunut” ja ”aika oli erilainen”. Kuitenkin vain ansainnan yhdistäjät nostivat keskusteluun tulevaisuuden. Kärsiessään he syleilivät epävarmaa tulevaisuutta ja logiikkaan kuului, ettei yhteiskunta ollut vielä mukana. Oltiin edellä aikaa. Tuli tärkeäksi hahmottaa nykyhetken ohella tulevaisuutta ja raivata sinne tietä. Ero paikoillaan sinnittelevän pienen toimijuuden ja muutospotentiaalia sisältävän toimijuuden välillä hämärtyy eivätkä nämä kaksi näytäkään enää niin vastakkaisilta kuin Honkasalo (2004) esittää. Sinnittelemällä paikallaan ansainnan yhdistäjänä saattoi osallistua tulevaisuuden työelämän rakentamiseen.

Jäämällä sinnittelemään kärsimyksiinsä työtä tekevät ovat osallistuneet kulloisenkin ajankuvan rakentamiseen. Kärsitään, koska ajanhenki

sitä edellyttää. Kärsimys nähdään väijäämättömäksi, ajassa aina olevaksi, joskin ajan myötä muuttuvaksi. Siltä ei uskota päästävän pakoon, joten siksi siihen pysähdytään. Tässä on ehkä paras vastaus, jonka pystyn rakentamaan kysymykseen työn kärsimyksiin pysähtymisen järjestä. Se ei ole hyvä vastaus. Kärsimys ei poistu, vaikka se merkityksellistettäisiin ajassa mukana olemiseksi, kulttuuriseksi, yhteisöihin ja yhteiskuntaan kiinnittymiseksi. Ehkä sen sietäminen helpottuu. Myös toimijuus muuttuu, kun kärsimään jäämiselle annetaan yhteiskuntaan ja sen muutokseen osallistumisen merkitys. Yksilön kohdalla pieneltä näyttänyt kasvaa yhteiskunnan tasolla suureksi. Suuria murroksia ei olisi ilman ajassa olevia pieniä toimijuuksia. Työelämä ei muuttuisi, kuten se muuttuu. Ehkä ansainnan yhdistäjät ovat havainneet tässä mahdollisuuden osallistua hyvän tulevaisuuden suunnan määrittelyyn pyrkimällä kohti suurempaa työn merkityksellisyyttä. He ovat nähneet moraalisen vapauden mahdollisuuden.

Toisaalta tutkimuksessa paljastunut työmarkkinoiden voittamiseen tähtäävä pärjäämisstrategia on juuri se, johon työtä tekeviä on viime vuodet kannustettu: kunniallisen kapitalistisen markkinatalouden toimijan tulisi rakentaa itsestään työmarkkinoiden menestyjä haistelemalla tulevaisuuksia ja oppimalla määrätietoisesti ja jatkuvasti uutta työssä ja koulutuksissa. Kapitalismin rakenteellinen ristiriita suhteessa itsellisyyttä korostavaan kulttuuriseen eetokseen ei noin vain katoa näkyvistä (Kortteinen 1992). Jotain uutta kuitenkin näkyy. Aiemmissa työnteon muodoissa riitti, että oli osa yhteiskuntakehitystä ja ajanhenkeä eli ”pysyi ajan tasalla” muutuskuluissa. Kärsi sen, minkä muutkin. Nyt ihmisen pitäisi kehittää itsestään edelläkävijä. Se tarkoittaa yhtä lailla uudenlaisia mahdollisuuksia ja vapauksia kuin uudenlaisia uhkia, pelkoja ja kärsimyksiäkin. Se näyttäisi tarkoittavan myös rakenteellisen ahtauden ja itsellisen vapauden voimakasta aaltoilua, jossa kivusta nautintoon on matkaa pelottavan vähän.

2.3 Ruudun valossa ja varjossa – kuka kukoistaa ja kenelle kellot soivat?

**Tuomo Alasoini, Arja Ala-Laurinaho, Eveliina Saari,
Laura Seppänen, Seppo Tuomivaara**

Teknologisen kehityksen avulla on muokattu työtä läpi ihmiskunnan historian. 1700-luvulla käynnistynyt maatalous- ja teollisuustuotannon koneistuminen johti teolliseen vallankumoukseen ja yhdessä siihen liittyneiden liiketoiminnallisten, institutionaalisten, organisatoristen ja muiden sosiaalisten innovaatioiden kanssa huimaan työn tuotavuuden ja talouden kasvuun. Kasvu on jatkunut meidän päiviimme asti synnyttäen niin utooppisia visioita ihmisten vapautumisesta (palkka) työstä kuin dystopioita kroonistuvasta joukkotyöttömyydestä. Kumpikaan kehityskulku ei ole kuitenkaan toteutunut yhdessäkään kehittyneessä teollisuusmaassa. Kehittyneet teollisuusmaat ovat rakenteiltaan ja ideologioiltaan edelleen korostetusti *työyhteiskuntia*.

Keskustelu työn riittävydestä ja työyhteiskunnan tulevaisuudesta on kuitenkin vilkastunut (jälleen kerran) viime vuosina. Keskustelua on vauhdittanut uuden älykkäänä pidetyn digitaalitekniikan läpimurto. Uuden teknologian kutsuminen ”älykkääksi” (*smart*) perustuu siihen, että koneilla kuten roboteilla on nyt uusia tärkeitä toiminnallisia ominaisuuksia, jotka koskevat muun muassa näkökykyä, luonnollisen kielen

ymmärtämistä, tekstin ja puheen tuottamista, mobiiliutta sekä ennen kaikkea lisääntyntä kykyä oppia ja optimoida tämän pohjalta toimintaansa. Myös koneiden keskinäinen toiminnallinen integroitavuus on kasvanut. Kehityksen taustalla on tietokoneiden lisääntynyt laskenta-teho, tietoliikenneyhteyksien nopeutuminen, digitaalisessa muodossa olevan datan määrän kasvu ja tähän dataan perustuvat entistä kehittyneemmät koneoppimisalgoritmit. Koneoppivat tekoälyratkaisut ja niihin perustava robotiikka lisäävät merkittävästi mahdollisuuksia automatisoida toistuvien rutiinitehtävien ohella myös kognitiivisesti vaativia ja monimutkaisia tehtäviä. Kehityksen uutta vaihetta on kuvattu sellaisilla käsitteisellä kuten ”toinen koneaika” (Brynjolfsson & McAfee 2014), ”neljäs teollinen vallankumous” (Schwab 2016) tai ”jälkiprofessionaalinen yhteiskunta” (Susskind & Susskind 2015).

Tämänkaltaisia teknologiavetoisia työelämän muutosta koskevia näkemyksiä kohtaan voidaan kohdistaa myös kritiikkiä. Ne tarkastelevat muutoksia työelämässä lähtemällä liikkeelle siitä, mikä teknologian kehityksen valossa voi *ylipäättään* olla mahdollista. Samalla ne ovat ylimalkaisia käsitellessään muutosten erilaisia *ei*-teknologisia (taloudellisia, sosiaalisia, kulttuurisia tai institutionaalisia) edellytyksiä. Ne eivät perustu varsinaisiin empiirisiin analyysiin työelämän muuttumisesta. Ne eivät myöskään problematisoi ihmisten tai ihmisyyhteisöjen toimijuuden merkitystä muutoksissa. Kuitenkin teknologiset muutokset muokatessaan itse työtä muokkaavat myös ihmisten ammatillisia identiteettejä toimien tärkeinä laukaisualustoina ihmisten ja heidän muodostamiensa yhteisöjen uudentalaisille toimijuuksille (Ajslev ym. 2019; Halford ym. 2010). *Toimijuudella* viitataan tässä yleisesti ihmisten tai heidän muodostamiensa yhteisöjen kapasiteettiin tehdä (vähintäänkin) itseään koskevia päätöksiä ja toteuttaa niitä (Eteläpelto ym. 2011). Juuri toimijuuden käsite teknologialähtöisissä työelämän muutoksissa on tämän kirjoituksen kiinnostuksen kohteena. Toimijuus muodostaa sillan siihen, että älykäs teknologia voi näyttäytyä ihmisten kannalta myös työhön järkeä tuovana teknologiana, joka tukee ihmisen työn tuloksellisuutta ja hyvinvointia työssä. Kyse on pohjimmiltaan siitä, missä määrin ihminen on teknologisissa muutoksissa teknologiasta hyötyvä toimija ja missä määrin vain enemmän tai vähemmän voimaton sopeutuja.

Analysoimme robotiikan ja muun älykkään teknologian mahdollistamaa työn ja työmarkkinoiden muutosta, jonka yhteydessä (työ)elämän

valttikortit jaetaan uudelleen. Sellaiset ihmistyön ominaisuudet, jotka ovat perinteisesti suojanneet ihmisiä teknologisten muutosten kielteisimmiltä vaikutuksilta, eivät älyteknologian edelleen kehittyessä enää välttämättä tarjoa entisenlaista suojaa. Yritämme jäljittää logiikkaa ja prosesseja, joilla älykkään teknologian avulla muutetaan ihmisten elämänmahdollisuuksia, näin syntyviä uudenlaisia yhteiskunnallisia jakoja ja ihmisten rakennuspuita tulevaisuuden mielekkäälle työlle. Jäljityksessä käytämme hyväksi kirjallisuusanalyysin ohella kolmessa hiljattain toteutetussa tutkimusprojektissamme tekemiämme havaintoja.

Kuinka uudella teknologialla hävitetään, muutetaan ja luodaan työtä?

Jotta voisimme ymmärtää paremmin älykkääseen teknologiaan kytkeytyvää työn muutosta, on selvennettävä mekanismeja, joilla teknologian avulla ylipäätään hävitetään, muutetaan ja luodaan työtä. Seuraavassa on lyhyt katsaus tähän problematiikkaan.

Teknologisen kehityksen avulla voidaan ensinnäkin hävittää kokonaisia työtehtäviä korvaamalla ihmisen työpanos niissä kokonaan. Vaikka tämä näyttäytyy julkisessa keskustelussa usein uhkakuvana esimerkiksi roboteista puhuttaessa, on työtehtävien *kokonais*automatisointi nykypäivänkin teknologian avulla suhteellisen harvinaista. Tekoälyn viime vuosien nopeasta kehityksestä huolimatta olemassa olevia sovellutuksia kutsutaan edelleen esimerkeiksi ”heikosta tekoälystä”. Tällaisille sovellutuksille on ominaista, että niillä voidaan suorittaa vain ennalta määrättyjä ja usein suhteellisen kapeita tehtäviä niihin ohjelmoidun logiikan perusteella. McKinseyn konsultit (Manyika ym. 2017) ovat arvioineet, että Yhdysvalloissa vain alle viisi prosenttia maan nykyistä työpaikoista olisi kokonaan automatisoitavissa nykyteknologialla.

Saman arvion mukaan nykyteknologialla olisi teollisissa maissa kuitenkin mahdollista automatisoida jo nyt lähes puolet työtehtäviin sisältyvistä yksittäisistä *työtoiminnoista*. Tähän liittyy teknologisen kehityksen toinen työtehtäviä hävittävä mekanismi. Mikäli työtehtävään sisältyy useita automatisoitavissa olevia työtoimintoja, on mahdollista liittää ihmiselle jäävät työtoiminnot osaksi joitain muita työtehtäviä. Tällöin

välittävänä mekanismina teknologian ja työtehtävän häviämisen välillä toimii työn uudelleenorganisointi.

Edellisen vastapainoksi teknologisen kehityksen avulla voidaan synnyttää uutta työtä. Uusia työtehtäviä voi ensiksikin syntyä suoraan aloille, jotka kehittävät uuteen teknologiaan perustuvia uusia tuotteita ja palveluja. Hyviä esimerkkejä tästä ovat tänä päivänä ohjelmistojen ja tietokoneohjattujen koneiden ja laitteiden kehittäminen, suunnittelu, tuotanto ja myynti. Älykkään teknologian kehittämisen edellyttämiä uusia ydinosaamia ovat erityisesti data-analytiikka, data-arkkitehtuuri ja datan louhinta.

Toiseksi, uutta työtä voi syntyä uuden teknologian aikaansaaman työn tuottavuuskasvun myötä. Vaikutus riippuu kuitenkin kahdesta tekijästä. Näistä ensimmäinen on kohteena olevien tuotteiden ja palvelujen kysynnän elastisuus eli se, onko näiden hinnan laskusta aiheutunut kysynnän kasvu niin suurta, että se riittää kompensoimaan teknologian työtä syrjäyttävän vaikutuksen kyseisten tuotteiden ja palvelujen tuotannossa. Toinen tekijä on se, missä määrin työn tuottavuuskasvu heijastuu palkkojen nousuna kohteena olevien tuotteiden ja palvelujen tuotannossa. Palkkojen nousulla on positiivisia, tyypillisesti muiden alojen tuotteiden ja palvelujen kysyntään – ja tätä kautta työllisyyteen – kohdistuvia ”läikkymisvaikutuksia” (*spillover effects*).

Kolmas tapa, jota kautta uudella teknologialla voi olla positiivisia työllisyysvaikutuksia, liittyy tilanteisiin, joissa teknologian kehittyminen luo aivan uudenlaisia tapoja ratkaista asiakkaiden tai laajempia yhteiskunnallisia ongelmia synnyttämällä sellaisia työtehtäviä, jotka eivät ole olleet aiemmin tarpeellisia, mahdollisia tai edes ajateltavissa. Näitä voi olla hyvin monenlaisia. Eräitä julkisuudessa esillä olleita tunnetuimpia esimerkkejä ovat tubettajat ja muut influensserit, striimaajat, bottikuiskaajat ja datatalkkarit.

Tällaisen yleisen tarkastelun pohjalta voisi ajatella, että älykkäänkin teknologian kehittyminen olisi ”business as usual”. Työtä häviää ja uutta syntyy – niin kuin on tapahtunut kaikissa aiemmissakin teknologisissa murroksissa. Älykkään teknologian kehitykseen sisältyy kuitenkin myös laadullisesti uudenlaisia piirteitä, joilla voi olla merkittäviä työyhteiskunnan perusteita horjuttavia vaikutuksia. Tarkastelemme kolmea tällaista piirrettä seuraavassa jaksossa tarkemmin. Näistä ensimmäinen

liitty siihen, kuinka työtehtäviä katoaa, kaksi jälkimmäistä taas siihen, kuinka uusia työtehtäviä syntyy.

Älykkään teknologian aika – voiko työyhteiskunta romahtaa?

Kynnys ammattien automatisoitavuudelle alenee

Älykkään teknologian työllisyysvaikutuksista puhuttaessa ollaan yleensä yksimielisiä siitä, että yksinkertaiset toistotyöt, joiden suorittaminen ei vaadi erityistä päättelykykyä ja vuorovaikutteisuutta, ovat alttiimpia automatisoinnille kuin monimutkaisemmat näitä piirteitä sisältävät työtehtävät. Älykäs teknologia kykenee korvaamaan erityisesti toteutustavaltaan tai lopputuloksiltaan suhteellisen hyvin ennustettavissa olevia fyysisiä tai datan keräämiseen tai käsittelyyn liittyviä työtehtäviä. Sen sijaan työtehtävän edellyttämä luova tai sosiaalinen älykkyys tai vaativa havainnointi- tai objektien käsittelykyky ovat suurimmat esteet työtehtävän automatisoitavuudelle (Frey & Osborne 2017; Manyika ym. 2017). Tämän seurauksena rutiininomaista työtä sisältävät ammatit ovat vähentyneet ja sosiaalista vuorovaikutusta sisältävät lisääntyneet viime vuosina.

Samanaikainen mutta huomaamattomampi muutos on ollut, että rutiininomaiset työtoiminnot ovat lisääntyneet monissa jäljelle jääneissä ammateissa ja vastaavasti sosiaalista vuorovaikutusta sisältävät vähentyneet. Toistuvuus ja erilaiset ulkoapäin asetetut tavoitteet ja standardit ohjaavat tänä päivänä entistä enemmän myös monia korkeaakin osaamista vaativien työtehtävien suorittamista. Monissa ammateissa myös perinteinen kasvokkain tapahtuva vuorovaikutus on muuttunut virtuaalisesti välittyväksi. Muutokset kertovat siitä, että samalla kun monien vaikeasti automatisoitavissa olevissa ammateissa työskentelevien määrä on kasvanut, on näidenkin ammattien automatisoitavuus lisääntynyt (Bisello ym. 2019). Yhä suurempi osa monien korkeaa osaamista vaativien asiantuntija-ammattien sisällöstä on näin muuttunut entistä alttiimmaksi automatisoinnille. Ihmisen ja koneen välinen raja piiryy älykkään ja oppivan teknologian kehittyessä koko ajan dynaamisella

tavalla uudelleen, mikä tekee entistä vaikeammaksi ennakoida teknologian ihmistyötä korvaavan vaikutuksen nopeutta ja laajuutta.

Tuottavuusvaikutus ei tahdo riittää

Totesimme edellisessä luvussa, että uuden teknologian aikaansaaman työn tuottavuuden kasvun kokonaisvaikutus työllisyyteen riippuu kahdesta tekijästä: tuotteiden ja palvelujen kysynnän elastisuudesta ja ”lääkymisvaikutuksista”. Jälkimmäisen merkityksen on arvioitu olevan uusien työpaikkojen syntyminen kannalta edellistä tärkeämpi (McKinsey & Company 2017). Toisin kuin julkisuudessa usein ajatellaan, suurempi uhka työpaikoille koko kansantalouden tasolla ei ole se, että uusi teknologia lisää työn tuottavuutta merkittävästi, vaan se, ettei se onnistu sitä tekemään (Acemoglu & Restrepo 2019). Mitä pienemmäksi tuottavuuskasvu jää, sitä keskimäärin vähäisemmäksi jää myös uuden teknologian aikaansaama välillinen uutta työtä synnyttävä vaikutus suhteessa uuden teknologian suoraan työtä korvaavaan vaikutukseen.

Kehittyneiden teollisuusmaiden tuottavuustilastot osoittavat, että tuottavuuden kasvu on hidastunut 1970-luvulta lähtien. 2000-luvulla tuottavuuskasvu on ollut digitaalitekniikan nopeasta kehityksestä huolimatta erityisen hidasta. Syyt tähän voivat olla moninaiset eikä tutkijoilla ole yksimielistä näkemystä eri tekijöiden suhteellisesta merkityksestä (Alasoini 2018, 14–15). Acemoglu ja Restrepo (2019, 25–26) viittaavat kuitenkin siihen, että älykästä teknologiaa kehittelevien suurten teknologiayritysten oma tekoälyratkaisujen nopeaan läpilyöntiin perustuva automatisointiuskoisuus yhdistettynä julkisen vallan pienentyneeseen rooliin t&k-toiminnan rahoittajana ovat myötävaikuttaneet eräänlaisen negatiivisen kierteen syntymiseen tuottavuuden, työllisyyden ja reaali-palkkojen yleisessä kehityksessä. Tämän seurauksena myös eriarvoisuus kehityksestä hyötynneen suhteellisen kapean teknoeliitin ja muiden väestönosien kesken on kasvanut, eikä hidastunut tuottavuuskasvu välttämättä enää riitä luomaan riittävää määrää uusia laadultaan korkeatasoisia työpaikkoja automatisoitujen tilalle.

Suuri modernisointitarina on päättymässä

Suuri modernisointitarina viittaa tässä pitkään kehityskaareen, jossa kehittyvien teollisuusmaiden elinkeinorakenne muuttuu alkutuotannosta teollisuusvaltaiseksi ja edelleen palveluvaltaiseksi. Elinkeinorakenteen muutokseen liittyy ammatti- ja koulutusrakenteen muutos. Alkutuotanto- ja teollisuusvaltaisille yhteiskunnille on tyypillistä työntekijäammateissa työskentelevien suuri osuus, joka kuitenkin elinkeinorakenteen muuttuessa vähitellen laskee ja yhä useampi siirtyy korkeampaa koulutusta vaativiin tieto- tai palveluvaltaisiin asiantuntija-ammatteihin.

Älykkään teknologian työtä automatisoiva vaikutus ulottuu kuitenkin jatkossa yhä enemmän myös moniin tällaisiin korkeaakin koulutusta vaativiin työtehtäviin. Suureen modernisointitarinaan ei sisälly selvää juonta siitä, mitä tapahtuu siinä vaiheessa, kun jo hyvin suuri osa yhteiskunnan toiminnoista ja niihin kytkeytyvistä työtehtävistä on palvelu- ja tietovaltaisia. Konsulttiyhtiö PwC:n (2018) raportissa ennakoidaan, että koulutus- sekä terveys- ja muiden hyvinvointipalvelujen työtehtävät ovat keskimäärin parhaiten suojassa automatisoinnilta seuraavan lähimmän 20 vuoden aikana. Silti on epävarmaa, riittääkö yksin näillekään aloille syntyvien uusien työpaikkojen määrä kompensoimaan monien muiden vielä työvaltaisten alojen kuten teollisuuden, liikenteen, logistiikan, rakentamisen ja vähittäiskaupan jatkossa kohtaamaa älykkääseen teknologiaan perustuvaa automatisointiaaltoa. Todennäköisempää voikin olla, että senkaltaisia edellisessä luvussa viitattuja uusia työtehtäviä, joissa teknologian kehittyminen luo uudenlaisia tapoja ratkaista asiakkaiden tai laajempia yhteiskunnallisia ongelmia, syntyy satunnaisemmin eri toimialoille esimerkiksi ilmastomuutokseen vastaamisen seurauksena. Suuren modernisointitarinan päättymisen merkitsee joka tapauksessa elinkeino-, koulutus- ja työvoimapolitiittisen ennakoinnin ja suunnittelun vaikeutumista ja uudenlaisten toimijuuksien tarvetta.

Kohti uudenlaisia toimijuuksia ja teknologian työhön järkeä tuovaa käyttöä

Älykkään teknologian kehittymisen ei tarvitse romuttaa työyhteiskunnan rakenteellista ja ideologista perustaa, mutta se voi muuttaa sen luonnetta merkittävästi. Älykkään teknologian avulla voidaan automatisoida yhä useammanlaisia toimintoja. Pelkkä automatisointi ilman työn uudelleenajattelua ja uusia teknologisia mahdollisuuksia hyödyntäviä ja täydentäviä ei-teknologisia innovaatioita ei riitä pitämään yllä samankaltaista riittävän tuottavuuskasvun, työllisyyden ja reaali-palkkojen välistä hyvää kehää, johon aikoinaan perustui läntisten hyvinvointivaltioiden laajeneminen toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Jämätäminen suuren modernisointitarinan aikaisiin uskomuksiin ja toimintamalleihin voi uudessa tilanteessa pikemminkin sokeuttaa uusilta ratkaisuilta kuin auttaa löytämään niitä.

Esitämme seuraavassa kolme aiemmista tutkimusprojekteistamme koottua kuvausta, jotka toimivat esimerkkeinä peräänkuuluttamastamme uudenlaisten toimijuuksien tarpeesta älykkääseen teknologiaan perustuvassa murroksessa. Näistä ensimmäinen, kirjanpityötä koskeva esimerkki, kuvaa perinteisen professionaalisen ammatin uudelleenmuotoutumista. Toinen kuvauksemme käsittelee palveluohjaajan työtä. Palveluohjaaja on esimerkki edellä viitatusu uudenlaisesta ammatista, jonka taustalla on teknologian kehittymisen luoma uudenlainen asiakkaan palvelutarve. Kolmas kuvauksemme koskee digitaalisten alustojen välityksellä tehtävää asiantuntijatyötä. Tällainen työ edustaa edellisiä radikaalimpaa uudenlaista toimijuutta, johon sisältyy myös merkittäviä yksilökohtaisia riskejä.

Kirjanpitäjä – kohti moniosaamista ja kehittämisverkostoja

Tilitoimistojen toiminta ja kirjanpitäjän työ ovat muuttuneet radikaalisti digitalisaation myötä. Digitalisaatio on muuttanut alan kilpailutilannetta siten, etteivät pelkkä kirjanpito ja palkanlaskenta tuota enää riittävästi arvoa tilitoimistoille, vaan niiltä vaaditaan uudenlaisia palveluja liiketoimintakonsepteja. Tilitoimistojen tyypillisiä keinoja vastata toimintaympäristön muutokseen ovat olleet tuotevalikoiman lisääminen,

markkinoinnin tehostaminen, joustavuus ja moniosaaminen. Tämä on merkkinnyt tilitoimistojen, niiden asiakkaiden ja tietojärjestelmien toimittajien roolien ja tehtävien entistä tiiviimpää lomittumista toisiinsa taloushallinnon prosesseissa. Tilitoimistot ja järjestelmätoimittajat ovat pyrkinet luomaan yhteisiä palvelu- ja liiketoimintakonsepteja, joissa yhdistyy asiakkaalle, tilitoimistolle ja järjestelmätoimittajalle koituva lisäarvo (Tuomivaara ym. 2020).

Tilitoimisto tuottaa asiakkaalle tyypillisesti kirjanpito palveluita ja mahdollisesti myös palkanlaskentapalveluita. Perinteisesti kirjanpitäjän roolissa tilikirjan pitäjänä ovat korostuneet tapahtumien kirjaaminen, tiliointi, täsmäminen, taseen muodostaminen ja tilinpäätöksen tekeminen. Ensimmäinen vaihe kohti kiinteämpää yhteistyötä ja yhteiskäyttöisiä järjestelmiä oli, kun tilitoimistot alkoivat ottaa vastuuta asiakkaan kirjanpidon sähköistämisestä (Tuomivaara ym. 2019). Tämä muutti kirjanpitäjän työtehtävää ja roolia siten, että kirjanpitäjä otti vastatakseen erilaisten paperiaineistojen tallennuksen ja arkistoinnin lisäksi myös osto- ja myyntilaskujen syötön erilaisiin sähköisiin järjestelmiin sekä kirjanpito- ja taloustietojen siirron järjestelmien välillä. Näin kirjanpitäjä toteutti erilaisilla järjestelmillä niin reskontran ylläpidon, erilaiset maksatukset kuin tilinpäätökset. Tämänkaltainen työnjako kuvaa edelleenkin tilitoimistojen ja monien, varsinkin pienten asiakasyritysten yhteistyötä.

Monet tilitoimistot ovat kehittäneet palvelutarjontaansa pidemmälle, yhä enemmän automaation ja järjestelmäintegraation varaan, ja näin sujuvoittaneet työtä tiedonsiirron sähköistymisen ja erilaisten palveluportaalien avulla. Kirjanpitäjän työn kohde on muuttunut käsityömäisestä osto- ja myyntilaskujen kirjaamisesta sekä reskontran, maksatuksen, kauden avauksen ja päätöksen hoitamisesta entistä enemmän automaattisesti muodostuvan aineiston tarkistamiseksi ja täydentämiseksi. Asiakkaan materiaalit ja luvut välittyvät kirjanpitojärjestelmään rajapintojen kautta, ja asiakas operoi yhteisessä järjestelmässä. Kirjanpitäjä ja hänen asiakkaansa neuvottelevat ja jakavat kirjanpidon tehtävät haluamallaan tavalla muun muassa osto- ja myyntilaskusovellusten sekä kuittisovellusten toiminnallisuuksien mukaan. Asiakas itse suorittaa usein niitä tehtäviä, joita kirjanpitäjä teki aiemmin, muun muassa hyödyntämällä kuittitietojen tallennuksen automaatiota. Kirjanpitäjän teh-

täväksi jää huolehtia kirjanpito-prosessin ja järjestelmien käytön sujumisesta ja ohjauksesta.

Kirjanpitäjän työvälineiden näkökulmasta muutos on tarkoittanut siirtymistä paperiaineistoista ja erillisistä sähköisistä järjestelmistä tehtäväkohtaisen automaation ja järjestelmien osittaisen integraation kautta kohti kehittyneitä integroituneita ja automaattisia prosesseja sekä järjestelmävälitteistä toiminnanohjausta (Tuomivaara ym. 2019). Yhteiskäyttöiset järjestelmät ja erilaiset palveluportaalit ovat pitkälti korvanneet kasvotusten tapahtuvan kommunikaation ja palvelun. Järjestelmien yhteiskäyttöisyys ja erilaisten järjestelmien välisten rajapintojen aukaiseminen on samalla tuonut myös tietojärjestelmien toimittajat kiinteämmin mukaan tilitoimistojen asiakaslähtöisten palvelujen ja tilitoimistojen asiakkaiden taloushallinnon prosessien kehittämiseen.

Lisääntyvä automaatio ja voimistuva integraatio, pilvipalvelut, uudenlaiset mobiilit välineet ja liittymät sekä erilaisten analyysityökalujen kehittyminen ovat edelleen muuttamassa kirjanpitäjän työtä. Tulevaisuudessa hyödynnetään yhä systemaattisemmin automaation tuottamaa sekä algoritmien analysoimaa ja raportoimaa tietoa, jota on saatavissa verkossa räätälöidysti ja reaaliaikaisesti. Kirjanpitäjän rooli muuttuu tämän myötä yhä enemmän talouskonsultiksi ja neuvonantajaksi. Hän voi toimia jopa eräänlaisena pienasiakkaan ”talousjohtajana”. Hän myös markkinoi ja suosittelee asiakkaalle tilinpidon ja taloushallinnon välineitä (järjestelmiä), tukee niiden käyttöönottoa ja ohjaa niiden käyttöä.

Prosessien automatisointi on vähentänyt kirjanpitoon aiemmin liittyneitä rutiinimaisimpia töitä. Järjestelmien, prosessien ja toiminnan lisääntynyt integraatio ja tähän liittyvä verkottuminen ovat puolestaan tuoneet kirjanpitäjän työhön uusia osaamisvaatimuksia. Kirjanpitäjistä on tullut yhä enemmän järjestelmissä liikkuvan tiedon valvoja ja monitoroija, asiakasyritysten liiketoiminnan seuraaja ja talousneuvoja sekä tietojärjestelmien neuvonta- ja ohjauspalvelujen tarjoaja asiakkaiden suuntaan. Uusi rooli vaatii kirjanpitäjältä aiempaa enemmän asiakkaan liiketoiminnan ymmärrystä, järjestelmien tuntemusta ja niiden käytön hallintaa sekä prosessien yhteiskehittämisen osaamista (Tuomivaara ym. 2019).

Kirjanpitäjän kanssa yhteydessä oleva verkosto on laajentunut ja sen sisäinen työnjako on saanut uusia muotoja. Järjestelmien uusien toimin-

nallisuuksien kehittäminen edellyttää kykyä yhteistyöhön ja kaikkien toimijoiden näkökulmien ja tarpeiden huomioon ottamista ja ymmärtämistä. Aiemmasta selväpiirteisestä työnjaosta asiakkaan ja tilitoimiston/kirjanpitäjän välillä ollaan siirtymässä yhä enemmän verkostomaiseen yhteiskehittämiseen (Tuomivaara ym. 2020). Sujuvan kirjanpito-proses-sin ohella kirjanpitäjän tulisi tuottaa tulevaisuudessa asiakasyritykselle sen liiketoimintaa ja prosesseihin integroitunutta ajantasaista ja ennustavaa taloustietoa. Lisääntyvä teknologiavälitteinen työskentely verkostossa muokkaa myös kirjanpitäjän ja tämän asiakkaan välistä luottamus-suhdetta vaatien entistä kattavampia keskinäisiä muodollisia sopimuksia, joilla pyritään takaamaan palvelun laadukkuus sekä järjestelmien toimivuus ja tietoturvallisuus.

Digitalisaation myötä organisaatioiden rajat asiakkaan, palveluntuot-tajan ja järjestelmätoimittajan kesken ovat osittain hämärtyneet toimin-nan ja tehtävien kietoutuessa yhä tiiviimmin toisiinsa. Verkostoissa työskentely on lisännyt tietojärjestelmien avulla tapahtuvaa koordinoitua itsenäistä työskentelyä ja itsensä johtamisen vaatimuksia. Jatkuva uusien työvälineiden haltuunotto ja toiminnan muutokset ovat samalla tuoneet työtoiminnan ja -välineiden kehittämisen entistä tärkeämmäksi osaksi kirjanpitäjien päivittäistä työtä (Tuomivaara ym. 2020).

Kirjanpitäjän työn uudelleenmuotoutuminen on sisältänyt ristiriitai-sia kehityssuuntia työhyvinvoinnin ja työn laadullisten piirteiden näkö-kulmasta. Osa työntekijöistä on kokenut menettäneensä merkityksellisiä ja mielekkäitä elementtejä työstään. Jotkut uusista elementeistä koe-taan tylsiksi tai sirpaleisiksi tai niiden nähdään heikentävän omia mah-dollisuuksia organisoida ja aikatauluttaa työtä. Monet uusista elemen-teistä kuitenkin vaativat myös uusia taitoja ja uuden oppimista. Toiset ovat kokeneet muutokset ja niihin sisältyvät vaatimukset epävarmuutta herättäviksi, jopa pelottaviksi, toiset taas inspiroiviksi ja kehittäviksi. Kir-janpitäjät joutuvat joka tapauksessa digitalisaation myötä miettimään uudestaan työnsä tarkoituksen sekä rakentamaan uuden henkilökohtai-sen suhteen siihen.

Palveluohjaaja – uusi tehtävä asiakkaiden ja digitaalisten palvelualustojen välimaastossa

Suomen sosiaali- ja terveystalvueluissa valmistellaan palvelujärjestelmän uudistamista väestön ikääntyessä voimakkaasti lähivuosina. Digitalisatiosta odotetaan uudistuksen yhteydessä merkittävää toiminnan tehostajaa sekä jopa hoito- ja hoivatyön osittaista korvaajaa. Digitaalisten alustojen odotetaan julkisissa strategioissa muuttavan palvelut paperittomiksi ja kustannustehokkaammiksi sekä tuovan eri palvelut asiakkaalle helpommin saataviksi. Digitaalinen käyttöympäristö – olipa kyseessä netissä tapahtuva ajanvaraus, tukihakemusten täyttö, etähoivan käyttö tai robottiavusteinen lääkkeenjarkelu – vaatii palvelutarpeessa olevilta kansalaisilta uudenlaista aktiivisuutta ja oppimiskykyä. Palveluiden siirtymisen osaksi tai kokonaan verkkoon nostaa esiin uhan digisyrjäytymisestä, varsinkin työelämän ulkopuolella olevien kohdalla. Osa kansalaisista ei selviä yksin, vaan tarvitsee uudenlaista tukea ammattilaisilta pystyäkseen asioimaan monimutkaistuvassa ja digitalisoituvassa palvelujärjestelmässä.

Digitaaliset palvelualustat muuttavat sosiaali- ja terveystalvueluissa asiakkaan ja ammattilaisen välistä suhdetta. Kun digitaaliset alustat tekevät mahdolliseksi palvelun käyttäjien itsepalvelun verkossa, siirtyy osa palvelutyöntekijöistä ikään kuin takahuoneeseen, esimerkiksi virtuaalisten chattien resurssiksi, ja kasvotusten tapahtuva asiointi vähenee. Toisaalta syntyy uudenlaisia ammattirooleja, joihin liittyy osana joko toimiminen asiakkaan puolesta verkkoalustoilla tai asiakkaan opastaminen niiden käyttöön. Siirtymävaiheessa kohti yhä digitalisoidumpia palveluja moni palveluroolissa oleva kuormittuu, kun rooliin on tullut uutena tehtävänä kasvotusten tapahtuvan palvelun lisäksi asiakkaiden opastaminen käyttämään digitaalisia välineitä ja palveluja (Berger ym. 2016). Sosiaali- ja terveystalvueluiden yhteyteen on syntynyt tästä tarpeesta uusi ammattirooli: palveluohjaaja. Palveluohjaajan tarkoituksena on tukea asiakkaita digipalveluiden käyttäjinä ja toisaalta huolehtia sellaisten kansalaisten palvelutarpeen ymmärtämisestä, joilla ei ole pääsyä tai osaamista digipalvelujen käyttöön (Saari ym. 2018).

Palveluohjaus on myös esimerkki työstä, johon ei ole valmista yhte-näistä määriteltä työmenkuvaa, vaan se muotoutuu sen mukaan, kuinka toimintakykyisiä asiakkaita sattuu kohdalle tai millaisten asiakkaiden

pariin palveluohjaaja aktiivisesti itse pyrkii (katso myös Määttä & Keskitalo 2014). Ammatillaisen omalla toimijuudella on siis suuri merkitys uuden tehtävän rakentumisessa. Tutkimuksessamme (Saari ym. 2018) selvitimme, millaista palveluohjaajan työ ja ammatillinen rooli on erään sosiaali- ja terveystieteiden hyvinvointiasemilla. Haastatteluihin ja havainnointeihin perustuvassa tutkimuksessamme jäsenimme kolme erilaista palveluohjaajan tyyppiä.

Proaktiivisesti huolehtiva palveluohjaaja ottaa eniten vastuuta asiakkaan hyvinvoinnista. Hän huolehtii henkilökohtaisesti siitä, että asiakas pääsee sisälle seuraavaan palveluun, esimerkiksi varaa lääkäriajan vastaanototiskiltä asiakkaan puolesta tai taistelee palvelulupauksen kotihoidosta, vaikka ensimmäinen vastaus olisi ollut kielteinen. Tämä palveluohjaajan tyyppi myös hakeutuu itse aktiivisesti sinne, missä tunnistaa avuntarpeessa olevien asiakkaiden olevan, ja on valmis hakemaan asiakkaan palvelujen piiriin, tarvittaessa vaikka kotoa. Proaktiivisella palveluohjaajalla on arvostava ja ihmisläheinen tapa luoda kontakti asiakkaaseen ja tehdä samalla havaintoja ja johtopäätöksiä asiakkaan toimintakyvystä ja elämän tilanteesta.

Toista palveluohjaajan tyyppiä kutsumme *herkäksi palveluiden yhdistelijäksi ja keskustelijäksi*. Hän tekee kiinteää yhteistyötä muiden ammattilaisten kanssa. Suurin osa asiakkaista tulee muiden ammattilaisten, kuten lääkäreiden tai hoitajien ohjaamana palveluohjaajalle. Tällaisella ohjaajalla on osaamista käydä sellaista keskustelua asiakkaiden kanssa, jossa joskus pelkkä keskustelu tuo asiakkaille avun, jolloin tätä ei tarvitse ohjata eteenpäin kuormittamaan muuta palvelujärjestelmää. Hänellä on myös näkemystä ja kokemusta kehittää palveluohjausta ennaltaehkäisevän toiminnan suuntaan. Monet asiakkaat ovat hänelle tuttuja ja hän tukee heitä useamman kerran ajan kuluessa ja asiakkaan tilanteen kehityksessä.

Kolmatta palveluohjaajan tyyppiä kutsumme *digineuvojaksi ja pulmien ratkojaksi*. Hän työskentelee haja-asutusalueella niin sanotussa palvelujen kontaktipisteessä. Tällä tyyppillä on parhaat tietotekniset valmiudet ja osaaminen. Hänen työtapansa on ennemminkin reagoiva kuin aktiivisesti asiakkaita etsivä. Kun vastaanotolle tulee asiakas, hänet ohjataan nopeasti tarvitsemansa palvelun äärelle ja kannustetaan itsenäiseen verkkopalveluiden hyödyntämiseen. Yhteydenpitoa jatketaan asi-

akkaan kanssa usein sähköisesti. Tällainen palveluohjaajan tyyppi antaa myös kädestä pitäen ohjausta digipalvelun käyttämisessä, kuten erilaisen tukihakemusten täyttämässä. Digineuvojalle hakeutuvat ovat siinä mielessä aktiivisia, että he hakeutuvat itse palveluohjaajan luo.

Kaikille palveluohjaajan tyypeille on ominaista, että niissä työskentelevät ovat luoneet tehtäväkuvansa itsenäisesti ja vaikuttavat olevan tietoisia tekemistään valinnoista. Toisaalta työn fyysisellä ja organisatorisella ympäristöllä ja ammattilaisen suhteilla teknologiaan (osaava tai ei-osaava) sekä muihin ammattilaisiin on suuri vaikutus siihen, millaiseksi oma tehtäväkuva kullakin ammattilaisella muotoutuu. Esimerkiksi ympäröivä hyvinvointiasema luo palveluohjaajalle ammatillisen yhteisön, joka ohjaa asiakkaiden virtaa eri tavalla päivittäisiin kohtaamiin kuin palvelupiste, jossa asiakkaat hakeutuvat suoraan palveluohjaajalle. Näyttääkin siltä, ettei digitalisaatio merkitse ihmiskeskeisissä sosiaali- ja terveyspalveluissa vain sitä, että kohtaamiset siirtyvät sen myötä verkkoon. Digitalisaatio luo myös uudenlaista painetta ammatillisuudelle, jossa asiakas kohdataan kasvotusten ja ymmärretään tämän omaa elämäntilannetta kokonaisuudessaan. Digiosaamisen opastus on vain yksi puoli palveluohjaajan tehtäväkuvaa ja sen omaksuminen päärooliksi edellyttäisi myös ammattilaiselta hyviä digitaatioita. Suuri osa palveluohjaajista näkee missiokseen ennemminkin sellaisten asiakkaiden saamisen palveluiden piiriin, joiden toimintakyky tai resurssit eivät mahdollista verkkopalveluiden itsenäistä käyttöä.

Alustatalouden tietotyöläinen – vapauksien ja riskien tasapainottelija

Digitaaliset alustat toimivat tänä päivänä kohtaamisen ja vuorovaikutuksen virtuaalisina areenoina ja välineinä, joilla tuotetaan erilaisia palveluja lukemattomin eri tavoin. Suorimmin työn tekemiseen tapoihin vaikuttaa niin sanottu digitaalisilla työmarkkinoilla tehtävä alustavälitteinen työ, joka perustuu kolmen osapuolen – välittävän alustayrityksen, toimeksiantajan (asiakkaan) ja työn tekijän – väliseen suhteeseen. Tällainen työ disruptoi periaatteessa kaikkia perinteiseen palkkatyösuhteeseen työhön liittyviä osa-alueita – työn johtamista ja organisointia, tekijän työmarkkinastatusta, palkitsemista, osaamisen kehittämistä sekä työter-

veyden ja -turvallisuuden järjestelmiä. Alustatyön on ennustettu yleistyvän voimakkaasti niin kehittyneissä, kehittyvissä kuin kehityksissa (Pajarinen ym. 2018).

Alustatyötä on hyvin monenlaista, ja esimerkiksi Eurofound (2018) on erottanut kymmenen erilaista työtä välittävää alustayrityksen tyyppiä muun muassa sen mukaan, onko työ virtuaalisesti vai fyysisesti suoritettavaa, mikä on työssä vaadittava taitotaso ja kuka tekee päätöksen tekijän valinnasta – alusta, asiakas vai tekijä itse. Tilanteissa, joissa työsuoritus toteutetaan täysin virtuaalisesti, se ei ole sidottu paikkaan. Tämä lisää alustatyöhön sisältyvää joustavuuden ja vapauden tunnetta.

Käytämme seuraavassa yhdysvaltalaisista Upwork-alustaa koskevaa tutkimustamme havainnollistamaan toimijuutta virtuaalisessa asiantuntijatyössä. Upwork on eräs maailman suurimmista työnvälitysalustoista. Se välittää globaalisti tuhansien ammattinimikkeiden alaista työtä freelancereiden ja asiakkaiden välillä siten, että asiakas valitsee tekijän tarvitsemalleen työsuoritukselle. Kysymme, kuinka alustatyön uusi järjestys muokkaa freelancereiden toimintamahdollisuuksia.

Keskinäinen luottamus on edellytys projektien onnistumiselle. Globaalilla alustalla luottamuksen rakentamisen välineenä on toisen osapuolen arviointi eli ”reittaus”, mikä tarkoittaa sitä, että sekä asiakas että freelancer antavat arvosanoja projektista sen päätyttyä. Juuri digitaalinen arviointi ja maineenrakentaminen ovat alustatoiminnan historiallinen uutuus (Sundararajan 2016). Reittaukset eivät ole kuitenkaan ainoa väline tähän, vaan alusta yhdistää ne algoritmisesti myös muihin asioihin, kuten freelancerin aktiivisuuteen alustalla. Freelancereiden profiileissa Upwork-alustalla julkisesti näkyvä ”job success score” on merkittävä, jollei jopa ratkaisevan tärkeä, asiantuntijoiden alustauran kehittymisen mahdollisuuksia kuvaava mittari. Tämän johdosta aloittelevat freelancerit saattavat jopa myydä työtään alihintaan tai ostaa reittauksia saadakseen työkeikkoja. Jotkut freelancerit käyttävät alustalla näkyviä arviointeja CV:n tapaan. Upwork palkitsee parhaiten menestyvät freelancerit erityisellä ”Top Rated” -statuksella.

Toimijuus ilmenee freelancereiden halussa tehdä työnsä ja projektinsa hyvin. Alustoilla toimiminen on vapaaehtoista ja Suomessa useille vain keino lisäansioiden hankkimiseen (Pajarinen ym. 2018). Suora kontakti asiakkaan kanssa on motivoivaa, ja hyvin tehdyt projektit tuottavat

hyviä arviointeja ja mainetta. Hyvä maine mahdollistaa työn paremman hinnoittelun. Puhtaaseen yrittäjyyteen verrattuna alustojen mekanismit kuitenkin rajoittavat työn tekijöiden toimintamahdollisuuksia ja toimijuutta. Esimerkiksi Upworkin kaltainen markkinalogiikkaan perustuva alustatyö ei kannusta freelancereita keskinäiseen verkottumiseen eikä yhteiseen innovointiin (Seppänen & Poutanen 2020; Seppänen ym. 2019). Vaikka alusta tarjoaa työtä tukevia palveluja, freelancereiden tulee maksaa 20 prosentin suuruinen palkkio alustalle kunkin asiakassuhteen alussa.

Upwork-alustalla toimivien freelancerien haastattelujen perusteella huomion kiinnittäminen maineeseen ja sen kertymiseen on edellytys menestymiselle tällaisessa työssä. Tähän ei riitä yksin se, että tekee projektit hyvin, sillä kaikki maineen kertymiseen liittyvät seikat eivät ole freelancerin omissa käsissä. Freelancer ei voi koskaan tietää, miten asiakas arvioi tehdyn työn, ja huonon arvion saaminen voi estää keikkojen saamisen kuukausien ajaksi. Lisäksi alustan mainetta muodostava algoritmi on yrityksen liikesalaisuus eivätkä freelancerit tiedä tarkkaan, kuinka se toimii. Alustatyössä vallitsee tyypillisesti korvattavuuden periaate (Van Doorn 2017) eli freelancereita on tehtäviin tarjolla huomattavasti enemmän kuin tehtäviä tarjoavia asiakkaita.

Järkevästi toimivat freelancerit kuitenkin oppivat ajan myötä maineen kerryttämisen periaatteita ja käyttävät niitä hyväkseen. Esimerkiksi omassa aineistossamme eräs nuori täysipäiväinen freelancer-kääntäjä oppi alustan asiakaspalvelusta erikseen tiedustelemalla, että avonaiset asiakassopimukset ilman toimintaa ja rahaliikennettä heikentävät arviointia, ja toimi heti asian korjaamiseksi. Järjestelmän sisään rakennettu logiikka ohjasi työn tekijää olemaan itse aktiivinen ja perumaan kaikki ei-aktiivisena olleet tuntipohjaiset sopimukset, jonka seurauksena hän saavutti vähitellen uudelleen menettämänsä Top Rated -statuksen.

Monet freelancerit kokevat epävarman projektien ja ansioiden saannin sekä uralla etenemisen edellyttämän jatkuvan maineen kasvattamisen tarpeen merkittävänä alustatyön haittapuolena. Tähän kytkeytyy myös algoritmisen toiminnan kasvottomuus. Freelancerit voivat toisaalta suhtautua saamiinsa huonoihin arviointeihin myös toisin. Huonon arvion voi tulkita tarkoittavan myös sitä, että työ pitää tehdä jatkossa paremmin ja nähdä perusteeksi ja mahdollisuudeksi kehittää osaamistaan. Tällöin

uusille asiakkaille täytyy myös pystyä selittämään, mistä aiempi huono arvio on johtunut.

Asiakaspalautteiden perusteella tehtävät arvioinnit voivat alustatyön ohella lisääntyä jatkossa myös perinteisessä palkkatyössä. Olennaista on nähdä algoritmien tuottama järjestys viime kädessä ihmisten tuottamana asiantilana, johon ja jonka tuottamiin merkityksiin työn tekijät voivat vaikuttaa omalla toimijuudellaan.

Lopuksi

Teollisen ajan suuret teknologiset murrokset, jotka ovat liittyneet erityisesti höyryvoiman, sähkövoiman sekä fossiilisiin polttoaineisiin perustuvan energiantuotannon ja liikenteen läpimurtoihin ja leviämiseen, ovat kaikki hävittäneet, muuttaneet ja luoneet työtä. Sama dynamiikka pätee älykkääseen digitaalitekniikkaan perustuvaan murrokseen. Työn sisältöihin, ammatteihin, työllisyyteen tai laajemmin yhteiskuntien sosiaaliseen rakenteisiin kohdistuvat vaikutukset eivät teknologisen kehityksen eri historiallisissa vaiheissa silti välttämättä noudata samanlaista kaavaa (Frey 2019).

Olemme kriittisiä monia älykkään teknologian vaikutuksista työhön ja työelämään esitettyjä näkemyksiä kohtaan, jotka lähtevät liikkeelle yksipuolisesti teknologian kehityksen ennakoidusta ”logiikasta” käsin, mutta eivät juuri kiinnitä huomioita muutosten erilaisiin *ei*-teknologisiin edellytyksiin. Ihmiset eivät historian saatossa ole olleet teknologisissa muutoksissa pelkkiä voimattomia pelinappuloita – passiivisia sopeutujia tai kehityksen uhreja – vaan aktiivisia yhteiskunnallisia toimijoita. Näin voi otaksua olevan tämänhetkisessäkin teknologisessa murroksessa. Sitä, millaisia uusia toimijuuksia näin syntyy ja miten ne jo sinänsä muokkaavat teknologista kehitystä tai sen ilmenemismuotoja työelämässä, on vaikeaa laajemmin ennakoida vielä tässä vaiheessa.

Yksi tapa tulkita tämänhetkistä vaihetta on ajatella, että älykkääseen digitaalitekniikkaan perustuva murros ja siihen liittyvä suuren modernisointitarinan päättymisen ovat synnyttämässä yhä syvempää yhteensopimattomuuden tilaa avautuvien uusien teknologisten mahdollisuuksien ja olemassa olevien institutionaalisten sääntelyjärjestel-

mien välille (Baldwin 2019; Perez 2002). Tästä aiheutuu kasvavia jännitteitä – niin työelämässä kuin yhteiskunnassa laajemmin – ja tarve uudenlaisen institutionaalisen järjestyksen löytämiseen, jossa älykkään teknologian luomat mahdollisuudet ja ihmisten pyrkimys järkipäiksi kokemaansa toimintaan niin työssä kuin sen ulkopuolella kohtaavat paremmin. Institutionaalinen uudelleenrakentuminen vie kuitenkin oman aikansa. Tilanteessa, jossa instituutioiden kyky tarjota suojaa ja tukea ihmisille heikkenee, korostuu ihmisten itsensä ja heidän muodostamiensa (usein epävirallisten) yhteisöjen ja verkostojen omaehtoisen toimijuuden merkitys.

Yhtä tärkeää kuin tukea älykkään teknologian kehittämistä ja tutkia sitä ja sen erilaisia soveltamismahdollisuuksia, olisi mielestämme tukea ja tutkia sellaisia toimijuuksia, jotka auttavat ihmisiä selviytymään työssä ja työelämässä älykkääseen teknologiaan perustuvassa murroksessa. Näin voidaan myös edistää sellaisten teknologisia innovaatioita täydentävien muiden innovaatioiden syntyä, joita tarvitaan ohjaamaan yhteiskunnallista muutosta sosiaalisesti ja ekologisesti kestävämpään suuntaan. Vaihtoehto, jossa hyväksytään ”luonnonlain omaisesti” käsitys työpaikkojen joukkotuhosta ja kroonistuvasta joukkotyöttömyydestä älykkään teknologian myötä, ei tähän kykene.

Esitimme edellä kolme erityyppistä esimerkkiä älykkään teknologian käytön synnyttämistä uudenlaisista toimijuuksista. Kirjanpitotyötä koskeva esimerkki kuvasi perinteisen professionaalisen ammatin uudelleenmuotoutumista ja sen edellyttämää lisääntyvää moniosaamista ja verkostoitumista. Palveluohjaaja on puolestaan esimerkki sosiaali- ja terveydenhuollon uudesta ammatista, jonka taustalla on teknologian kehittymisen luoma uudenlainen asiakkaan palvelutarve. Kolmas esimerkkimme, alustatalouden tietotyöläinen, edustaa edellisiä radikaalimpaa uudenlaista toimijuutta, jossa keskeistä on maineen rakentaminen palkkatyösuhteisen työn ulkopuolisessa virtuaalisessa, algoritmin ohjaamassa ympäristössä.

Esimerkkien tarkoituksena oli havainnollistaa, kuinka ihminen sekä työntekijänä että asiakkaana voi vaikuttaa omalla toiminnallaan teknologisen ympäristön muovautumiseen. Kyky ja mahdollisuus toimia oman työnsä muutoksen tekijänä voidaankin nähdä tulevaisuudessa ”järkevä toimijan” entistä tärkeämpänä osaamisen ja ammattitaidon elementtinä

(Saari ym. 2020). Tarvitsemme suomalaisessa yhteiskunnassa jatkossa tapoja, joilla tukea ihmisten – niin työntekijöiden kuin asiakkaiden – toimintamahdollisuuksia ja toimintaympäristöjä, jossa tällaisille toimituksille on tilaa kasvaa ja kehittyä.

2.4 Muuttuva työ ilmastonmuutoksen aikana – uhkakuvista mahdollisuuksiin

Taru Konst ja Minna Scheinin

Työn tekemisen tulisi olla tekijälleen merkityksellistä. Se voi tarkoittaa työn merkitystä paitsi tekijälle itselleen, myös merkityksellisyttä hänen läheisilleen, ympäristölleen, yhteiskunnalle, tai maapallolle. Merkityksellisyys liittyy työtä tekevän arvoihin ja tarpeisiin. Työssä tulisi pystyä toteuttamaan omia arvojaan ja toisaalta saamaan aikaan jotain sellaista, jossa on niin sanotusti järkeä. Järkeviä voisivat olla esimerkiksi sellaiset työt, jotka tuottavat toivottuja osaamisia, tuotteita tai palveluja.

Työelämä, työskentelytavat ja työtehtävät ovat suurten muutosten kourissa. Keskustelua työelämän muutoksesta ohjaavat yleensä aiheet kuten teknologian kehittyminen, tulevaisuuden osaamisvaateet, työssä jaksaminen tai väestön ikääntyminen. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2018; Valtioneuvoston kanslia 2018a, 2018b; OECD Forum 2018; World Economic Forum 2018.) Ilmastomuutoksen vaikutusta työhön on pohdittu harvemmin, ja vähäinen aiheesta käytävä keskustelu on yleensä täynnä uhkakuvia. Ilmastomuutos saattaa kuitenkin vaikuttaa työelämään monin tavoin ja lisätä niin hyvinvointia kuin työn mielekkyyttä.

Artikkelin tavoitteena on kuvata ilmastonmuutoksen mahdollisia vaikutuksia työhön ja avartaa aiheesta käytävää keskustelua tuomalla esiin muutoksen mahdollistamia positiivisia vaikutuksia työhön. Käytetty aineisto pohjautuu kirjallisuus- ja dokumenttianalyyysiin. Artikkelin viitekehys pohjautuu työntutkimukseen työn merkityksellisyydestä ja hyvästä työelämästä. Lähestymistapamme on posthumanistinen, jonka mukaan ihminen on laji muiden lajien joukossa, ja luonto tulee huomioida kaikissa toimissa. Posthumanismin mukaan ihmisellä ei ole oikeutta tuhota luontoa tai asettaa itseään muita lajeja ylempään asemaan (Wolfe 2009; Evans 2015; Konst & Kairisto-Mertanen 2018). Tarkastelussamme työn muutoksesta ilmastonmuutoksen aikaudella kuvaamme myös korkeakoulutuksen roolia. Nykyiset korkeakoulun opiskelijat ovat lähitulevaisuuden työelämätoimijoita ja tulevia yhteiskunnan päätöksentekijöitä, joten ilmastoymmärryksen roolia heidän koulutuksessaan ei tulisi aliarvioida.

Ilmastonmuutoksen hillitseminen muuttaa työtä

IPCC:n eli hallitustenvälisen ilmastopaneelin julkaisemat raportit ilmastonmuutoksen vaikutuksista maapalloon ovat synkkää luettavaa. Äärimmäiset sääilmiöt lisääntyvät, osa maapallosta muuttuu asuin- ja viljelykelvottomaksi, jäätiköt sulavat ja merenpinta nousee. Mikään ei kuitenkaan viittaa siihen, että ilmastonmuutoksen torjunta itsessään vähentää työtä tai työpaikkoja. Päinvastoin ilmastonmuutoksen hillitseminen näyttää lisäävän työtä, ja työssä tulee myös tapahtumaan monenlaisia muutoksia ilmastonmuutoksen seurauksena ja siihen varautumisena. Näihin uusiin ja uudenlaisiin töihin täytyy kouluttaa lisää ihmisiä, ja ilmastonmuutoksen takia muuttuva työ on myös haaste koulutukselle.

Kaiken kaikkiaan ilmastonmuutoksen hillitsemisen ja siihen sopeutumisen arvioidaan lisäävän työtä (Pantsar & Keronen 2019). Tämä muutos tulee tarkoittamaan sekä negatiivisia että positiivisia muutoksia työhön. Työ voi lisääntyä, mutta usein negatiivisten ilmiöiden kautta. Esimerkiksi Suomessa korkeiden sähkön siirtomaksujen yhteyttä ilmastonmuutoksen ei välttämättä tulla ajatelleeksi. Sähköverkon täytyy kestää äärimmäisiä sääilmiöitä kuten lisääntyviä myrskyjä, ja siksi verk-

koja rakennetaan paremmiksi ja lasku näkyy sähkön ostajille hinnan nousuna.

Ilmastonmuutos voi vaikuttaa työn murrokseen kuitenkin myös positiivisesti. Ilmastonmuutoksen hillitsemisessä pyritään muun muassa hiilineutraalisuuteen, mikä käytännössä tarkoittaa, että resursseja käytetään tehokkaammin joka toimialalla, mikä voi johtaa uusiin liiketoimintamalleihin ja uusiin työtehtäviin. Resurssien tehokkaampi käyttö, uudet teknologiat ja energiasektorin reformipyrkimykset kuten aurinkoenergian lisääntyvä käyttö voivat olla paitsi ilmastonmuutosta hillitseviä, myös taloudellisesti kannattavia ja työllisyyteen positiivisesti vaikuttavia ratkaisuja. Kasvava kiertotalous luo myös uusia työtehtäviä ja uudet energiaratkaisut vaativat tekijöitä suunnitteluun, valmistukseen, asennukseen ja huoltoon (Järvensivu & Toivanen 2018).

Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan raportin (Linturi & Kuusi 2018) mukaan ilmastonmuutoksen hillitsemisen myötä syntyy lukemattomia uudenlaisia työtehtäviä. Uusia ammatteja ovat esimerkiksi hiilijalanjäljen laskija, kaupunkiviljelijä, keinoliha- tai biomateriaalikasvat-taja, tuulivoimahuoltaja ja aurinkopaneelisiivoaja. Tämä ei tarkoita, että kaikki vanhat ammatit katoaisivat, mutta niissäkin niin menetelmät kuin tuotteet muuttuvat. Esimerkiksi rakennusalalla arvioidaan, että ilmas-tonmuutoksen hillitsemisen myötä korjausrakentamisen osuus kasvaa, samoin hiiltä sitovan puun käyttö rakennusmateriaalina lisääntyy. Tarvi-taan myös olemassa olevan rakennuskannan modifioimista uusiin käyt-tötarkoituksiin, esimerkkinä parkkihallien ja sikaloiden uusiokäyttö kas-vienkasvatustiloina (Dufva 2018). Ilmastonmuutos tulee muuttamaan myös tapoja tehdä työtä. Työn vuoksi liikkuminen tulee todennäköisesti vähentymään ja etätyöskentely lisääntymään.

Perinteisesti on ajateltu, että ostaminen ja kuluttaminen luovat työtä ja ostamatta jättäminen näivettää taloutta. Ilmastonmuutosta kiihdyt-tävät kannusteet pitäisi muuttaa suosimaan jotain muuta kuin kerta-käyttökulttuuria, ja tavaroiden tulisi muuttua yhä useammin palveluiksi. Kulutusta tehostamalla ja vähentämällä voimme vaikuttaa ilmaston-muutoksen hillintään. Tällöin tavaroiden myynti voi vähentyä, jolloin toisaalta niiden huolto ja korjaus sekä palvelujen myynti voivat lisääntyä. Monet toimialat voivat muuttua aiempaa työvoimavaltaisemmiksi. Esi-merkkinä mainittakoon tekstiiliala, jossa voi tapahtua siirtymistä pika-

tai kertakäyttömuodista vaatteiden huoltoon, korjaukseen ja lainaukseen. Tulevaisuuden töitä syntyynee myös elinkaaren häntäpäähän, siis kierrätykseen ja siihen, että hajonneen tavaran kelvolliset osat palautuvat uudestaan käyttöön.

Tiukentuvan ympäristölainsäädännön on pelätty vähentävän työtä. Toisin on kuitenkin käynyt, ja esimerkiksi Suomessa tiukentunut laki on luonut uusia kestäviä innovaatioita, esimerkkinä rikkidirektiivin myötä kehitellyt laivojen rikkipesurit. Suomessa ympäristötekniikka-alan liikevaihto on ohittanut jo muutama vuosi sitten perinteisen metsä- ja paperiteollisuuden (Niinistö & Hassi 2019). Yritykset ovat valmiita tiukkaankin regulaatioon ilmastonmuutoksen hillitsemisessä, jos säännöt ovat samat kaikille ja ne tiedetään ajoissa. Ilmastonmuutos on kaiken kaikkiaan valtava mahdollisuus yrityksille. (Pantsar & Keronen 2019).

Kansainvälisen työjärjestö ILO:n (International Labour Organization) mukaan ilmastonmuutos ja ympäristöongelmat asettavat merkittäviä haasteita sekä talouskasvulle että työllisyydelle, mutta saattavat kuitenkin hallittuina johtaa useampiin ja parempiin työtehtäviin. Kestävyysvaade ei ILO:n tutkimusten mukaan hävitä töitä, vaan kestävyysvaade on sovitettavissa yhteen työllisyystavoitteiden ja kunnollisten työolosuhteiden kanssa. Työn hyvä tulevaisuus edellyttää tervettä ja vakaata työympäristöä. (ILO 2018)

Ilmastonmuutoksen hillitseminen voi muuttaa työhön liittyviä arvoja

Keskustelua työn murroksesta leimaa usein huoli digitalisaation vaikutuksista. Automaatio korvaa jo useita aiemmin ihmistyöllä suoritettuja työtehtäviä. Robottien ja tekoälyn pelätään vievän yhä useampia työpaikkoja, mutta ne tuskin voivat korvata ihmisiä töissä, joissa tarvitaan luovuutta, inhimillistä kosketusta tai taitoa toimia monimutkaisissa, yllättävissä tai muuttuvissa tilanteissa. (Dufva 2018; Tommola, 2018.)

Pyrkimys ilmastonmuutoksen hillitsemiseen saattaa muuttaa työhön liittyviä arvoja. Ilmastonmuutoksen hillinnän myötä sellaisen työn arvostuksen, joka huolehtii ihmisistä ja luonnosta, tulisi nousta; vastaavasti

merkityksettömien ja jopa haitallisten töiden arvostuksen olisi vähennettävä (Dufva 2018, Järvensivu & Toivanen 2018). Nyky-yhteiskunnassa on paljon hyväpalkkaisia ja arvostettuja töitä, jotka ovat ilmaston tai luonnon näkökulmasta hyödyttäviä tai suorastaan haitallisia. Samaan aikaan ammatit, jotka tuottavat eniten hyvää ihmisille ja vähiten haittaa luonnolle, ovat vähiten arvostettuja ja matalapalkkaisia, kuten vanhus- tai lastenhoito. (Järvensivu & Toivanen 2018; Tommola 2018; Graeber 2018; Dufva 2018) Arvostus tai sen puute vaikuttaa myös rahoituksen suuntaamiseen. Nykyään ei ole harvinaista, että julkisella rahalla tuetaan ympäristöongelmia aiheuttavia aloja kuten esimerkiksi kaivosteollisuutta, turvetuotantoa ja tehoeläintuotantoa, kun samaan aikaan säästöjen ja leikkausten kourissa ovat esimerkiksi koulutus ja vanhus- tai lastenhoito.

'Työ 2040' -raportin mukaan Suomi voi toimia Euroopan eturintamassa edistämässä globaalia kestävyttä, ja sen seurauksena veropohja painottuu tuloverotuksen sijaan epäeettisen ja kestäättömän tuotannon ja kulutuksen verotukseen. Raportin mukaan työpaikkojen ekologinen vastuullisuus nousee työntekijöille yhä tärkeämmäksi, ja työntekijät toivovat verovaraja suunnattavan entistä enemmän muun muassa kiertotalouteen, uusiutuvaan energiaan ja julkiseen liikenteeseen. (Demos Helsinki 2017)

Aihe on ajankohtainen, sillä niin Suomessa kuin muualla Euroopassa on tavoitteena parantaa työllisyysastetta. Voidaan kysyä, ovatko kaikki työt yhtä tärkeitä, vai pitäisikö uudet työt synnyttää vain 'kestäville' aloille? Aihetta ovat pohtineet useat tutkijat. Kleinin (2014) mukaan ihmisiä ei saisi pakottaa työskentelemään tehtävissä, jotka vain lisäävät kulutusta. Ilmastonmuutosta hillitsevässä, toimivassa ja hyvinvointia lisäävässä yhteiskunnassa julkinen valta pyrkii rajoittamaan saastuttavia toimialoja sekä investoi julkisen liikenteeseen, uusiutuvaan energiaan ja hoivasektoriin (Klein 2014). Graeber (2018) näkee ratkaisuna perustulon, joka antaisi ihmisille mahdollisuuksia tehdä jotain merkityksellistä sen sijaan että ihmisiä pakotetaan tekemään töitä, jotka ovat luonnon, ympäristön ja hyvinvoinnin kannalta merkityksettömiä tai jopa haitallisia. Myös oppiminen voidaan nähdä tulevaisuudessa työnä. Kun rutiinityö vähenee, se voi nostaa esiin taidot, joissa ihminen on konetta parempi. Näiden taitojen edistäminen voi muodostua kilpailueduksi

maille, jotka panostavat koulutuksen uuteen suuntaan. (Huttula 2018.)

Ajatus ilmastoylpeydestä on kannustava. Tämä tarkoittaa asennetta siihen, että voimme saavuttaa asetettuja tavoitteita ilmastonmuutoksen hillinnässä, ja että pienetkin askeleet voivat olla merkityksellisiä (Sandberg ym. 2019). Vasta-argumenttina kuullaan usein, että Suomi on pieni toimija ja väestöltään suurien maiden vaikuttavuus ilmastonmuutoksessa on paljon merkittävämpi. Tilanne ei ole näin mustavalkoinen. Suomalaisien päästöt asukasta kohti ovat selvästi keskiarvoa suuremmat (Rosling 2018). Päästöiltään 5,5 miljoonaa suomalaista vastaa esimerkiksi yli 20 miljoonaa intialaista, 40 miljoonaa etiopialaista ja 180 miljoonaa burundilaista. Ilmakehä ei myöskään välitä siitä, mistä päästöt tulevat. Jokainen vähennetty päästötonni hidastaa ilmastonmuutosta riippumatta siitä, tapahtuuko vähennys Kiinassa vai Suomessa. Mikäli 5,5 miljoonan suomalaisen päästöillä ei olisi väliä, ei merkitystä olisi myöskään esimerkiksi slovakialaisten, norjalaisten tai eritrealaistenkaan päästöillä. Koko maailman väestön voi pilkkoa lukuisin eri tavoin 5,5 miljoonan suuruisiin siivuihin. Pienenä toimijana mutta suhteellisen suurena päästöjen aiheuttajana myös Suomella on vastuu ilmastonmuutoksesta. Pienuus ei ole este, ja toimiessaan edistyksellisesti ilmastonmuutoksen hillitsemisessä Suomi voi toimia esimerkkinä muulle maailmalle. Pienuus ei ole ollut este aiemminkaan, sillä tullaanhan suomalaisen peruskouluun tutustumaan kaikkialta maailmasta, ja suomalainen yritys myi aikanaan noin puolet maailman älypuhelimista (Tynkynen 2019).

Kevään 2020 koronapandemia saattaa vaikuttaa myös arvojen muutokseen, ja sitä kautta työelämään ja ilmastonmuutoksen hillintään liittyviin toimiin. Pandemia on vaikuttanut ihmisten arkeen kaikkialla maailmassa sekä myllertänyt talouden ja yritystoiminnan. Ennen tai myöhemmin pandemia on ohi, mutta mitä sen jälkeen? Osassa skenaarioita ennustetaan paluuta aiempaan ja nopeaa pyrkimystä elinkeinotoiminnan elpymiseen, tuotannon käynnistymiseen ja maailmantalouden uuteen kasvuun. Osassa pohditaan muutoksen mahdollisuutta, josko eettisempi ja kestävämpi elämäntapa olisi mahdollista nyt kun olemme huomanneet voivamme tulla toimeen vähemmälläkin kuluttamisella ja matkustamisella.

Selvää on, että ilmastonmuutoksen hillitsemiseksi muuttuva työ tulee edellyttämään talousjärjestelmien ja elintapojen uusiutumista. Mitä teemmekin, tulee sen perustua energiaa ja resursseja säästävään hyvinvointiin. Poliittisilla päätöksillä ja talousjärjestelmän muutoksilla on mahdollisuus vaikuttaa ilmastonmuutokseen ja kehittää työtä suuntaan, joka luo lisää hyvinvointia ja käyttää vähemmän resursseja. Varmaa on, että hillitsemätön ilmastonmuutos tulee äärimmäisen kalliiksi. Rahan olisi siirryttävä sijoituksista, jotka kiihdyttävät ilmastonmuutosta sijoituksiin, jotka hillitsevät sitä. Osa tutkijoista on sitä mieltä, että ilmastonmuutoksen hillintä luo suuren markkinan. Suomalainen ympäristöosaaminen voi hillitä ilmastonmuutosta jopa globaalisti, lisätä työpaikkoja ja vientiä, ja olla Suomelle taloudellisesti kannattavaa (Pantsar & Keronen 2019; Isomäki 2019).

Ilmastonmuutos muuttaa työtä myös positiiviseen suuntaan. Toki joudumme vähentämään kulutustamme, esimerkiksi lomalentoja, pikamuotia tai lihansyöntiä, mutta jos työhön liittyvät arvot muuttuvat, voimme saada tilalle paljon hyvää, kuten merkityksellisempää ja mielekkäämpää työtä, enemmän yhteisöllisyyttä ja terveellisemmän ruokavalion ja elin- ja työympäristön. (Max- Neef 2010; Salonen & Konkka 2015; Dufva 2018; Järvensivu & Toivanen 2018).

Koulutuksen haasteet

Ilmastotutkijat ja tiedeyhteisö ovat yksimielisiä, että aika ilmastonmuutoksen hillitsemiseksi alkaa olla vähissä. Ilmastonmuutos ei ole yhden toimijan, valtion, hallituksen, tai muun yhteisön ratkaistavissa. Vaaditaan laajaa sitoutumista yhteisiin tavoitteisiin sekä monenkeskistä yhteistyötä ja päätöksentekoa. Koulutuksella on keskeinen asema turvata tiedot ja taidot toimia tällaisessa ympäristössä.

Tutkimukset osoittavat tiedon luovan perustan paitsi ilmastoymmärrykselle myös ilmastovastuulle. Kasvava ymmärrys ilmastonmuutoksesta kannustaa ilmastotekoihin ja vahvistaa halua toimia ilmaston hyväksi. Koulutuksella on keskeinen rooli varmistaa ilmastoymmärryksen ja -vastuun edellyttämät tiedot ja taidot sekä kyky toimia ilmastonmuutoksen aiheuttamissa muuttuvissa työympäristöissä. (Vaasan yliopisto 2019.)

Keskustelu suomalaisen korkeakoulutuksen arvopohjasta on ollut vähäistä, eikä korkeakoulutuksen roolia ilmastoymmärryksen ja -vastuun välittäjänä ole merkittävämmiin huomioitu. Julkisuudessa huomio korkeakoulutukseen on kiinnittynyt lähinnä koulutuksen rahoituskysymyksiin sekä koulutusleikkauksiin, ja pohdintaa ihmisten hyvinvoinnista, paremmasta työstä tai sosiaalisesti ja ekologisesti kestävästä kehityksestä ei mainittavimmin ole ollut näkyvissä. Tulevaisuuden osaamisvaateista ja elinikäisestä oppimisesta käytävässä keskustelussa korkeakoulutuksen yhteydessä vain harvoin näyttäytyvät teemat kuten ilmastomuutos tai kestävä kehitys. Koulutuksen tulisi kuitenkin turvata osaaminen, jolla voidaan ratkaista näitäkin kysymyksiä. (Tervasmäki & Tomperi 2018; Konst et al. 2018).

Nykyiset korkeakouluopiskelijat, lähitulevaisuuden toimijat ja päättöksentekijät yhteiskunnassamme, ovat avainasemassa, kun teemme päätöksiä tarvittavista muutoksista koulutukseen. Hallitustenvälisen ilmastopaneelin IPCC:n raportin mukaan on toimittava nyt. Peruskoulu ja varhaiskasvatus muuttavat tulevan sukupolven ilmastoymmärrystä ja -vastuuta kestävämmän päätöksenteon varmistamiseksi tulevaisuudessa. Mutta tämä ei ole riittävä, ja ymmärrystä pitää kasvattaa myös niiden ryhmien kanssa, jotka vaikuttavat yhteiskunnassa nopeammalla aikavälillä. Siksi korkeakoulukentän reagointi nähdään tärkeäksi.

Arvokeskusteluun liittyy myös keskustelu hyvästä elämästä. Koulutuksen tehtävänä on tuottaa osajia, joilla on työelämän edellyttämät tiedot, taidot ja asenteet. Hyvä työelämä edesauttaa myös jokaisen yksilön hyvää elämää. OECD:n pääsihteeri Angel Gurría esitti toukokuussa 2019 OECD:n ministerikokouksen yhteydessä ajatuksia siitä, mitkä tekijät parantavat mahdollisuuksia hyvän elämän tavoitteiden saavuttamista. Hän korosti yhteisen tekemisen merkitystä ja sitä, että vihapuheen sijasta tulisi keskittyä positiiviseen ja edesauttaa myönteistä keskustelua. Yhteiskunnan ja sen järjestelmien on pyrittävä osallistamaan jäseniään ja luomaan luottamusta asioiden ratkaisemiseksi. Osaamista on edistettävä sekä kansallisesti että kansainvälisesti. Tunneäly ja empaattisuus nousevat tulevaisuuden keskeisiksi taidoiksi, esimerkkinä aiemmin mainittu hoitotyö. Tulevaisuuden työ ei ole tekninen vaan älyllinen ja sosiaalinen haaste (Gurría 2019). Hyvän elämän kilvoittelu koulutuksen tukemana edellyttää arvokeskustelua ja pohdintaa valinnoista ja niiden vaikuttavuudesta tulevaisuuteen.

Suuntia koulutuksen kehittämiseen

Nykyiset oppimiskäsitykset pohjautuvat paljolti konstruktivismiin ja sen eri suuntauksiin, jolloin uuden oppimisen nähdään rakentuvan oppijan aiemman oppimisen ja kokemuksen lähtökohdista. Jotta maailman hahmottaminen kokonaisvaltaisesti onnistuu, tarvitaan kykyä nähdä asiat toisin, niin sanotusti helikopterinäkökulmasta, jolloin on mahdollista havaita useampia näkökulmia ja uudelleen arvioida peruskäsityksiä ja ajattelumalleja. Tämä mahdollistaa maailman näkemisen uusin tavoin ja myös kykyä nähdä ja toteuttaa muutoksia aiempiin toimintatapoihin. Kyseessä on transformatiivinen oppiminen, joka kyseenalaistaa nykyiset elin- ja toimintatavat. Se voi aiheuttaa vastarintaa ja levottomuutta, ja edellyttää siitä syystä usein poisoppimista etenkin aikuisten oppijoiden keskuudessa. On tärkeää, että oppijoilla on mahdollisuus hahmottaa ja kokea tarvittavista muutoksista aiheutuvia hyötyjä. Transformatiivinen oppiminen haastaa kyseenalaistamaan totutut ajattelumallimme ja tapamme, koska nykyiset elin- ja kulutustavat ovat käymässä mahdollottomiksi maapallon kestokyvyn kannalta. Rohkaisuna muutoksiin voivat toimia lukuisat tutkimustulokset, jotka osoittavat kiistattomasti, etteivät onnellisuus ja tyytyväisyys ole riippuvaisia jatkuvasti kasvavasta kuluttamisesta. Transformatiivinen oppiminen edustaa reaalia maailmaa eikä kuvitteellista tulevaisuutta; nykyisiä totuttuja tapojamme horjuttavat jo nyt muiden muassa ilmaston lämpeneminen, terrorismi, terveys- ja energiasektorin kriisit. Tässä tilanteessa koulutuksen tulee toimia proaktiivisesti ja uudistaa toimintaansa kohti positiivista kehitystä niin henkilötasolla, yhteiskunnallisesti ja globaalisti. (Laininen 2018; Lehtonen ym. 2018)

Käytännön tasolla transformatiivinen oppiminen tarkoittaa joka-päiväisen toimijuuden vahvistamista. Oppiminen syvenee, kun oppijat voivat kyseenalaistaa nykyisiä käytäntöjä, analysoida niitä kriittisesti, ja pohtia uudenlaisia käytäntöjä ja ratkaisuja yhdessä muiden kanssa. Parhaassa tapauksessa tuloksena voi uudenlaisia toimintatapoja, ja oppiminen voi aikaansaada transformatiivisia muutoksia yhteisössä ja yhteiskunnassa. Transformatiivisen oppimisen tavoitteena ei ole vain se, että omaksuisimme kestävän elämäntavan, vaan kouluttaa oppijoita muutoksentehtäviksi. Kovin usein reaktiona ilmastonmuutokseen on olla

apaattinen tai välittämättä, tai luottaa että joku toinen korjaa tilanteen. Jotta tätä asennetta voidaan koulutuksella muuttaa, tarvitaan yhteistoi-
mintaa ja yhteisöllisyyttä, dialogisia ja osallistavia oppimistilanteita, aloja
ylittävää yhteistyötä ja ongelmanratkaisua. (Laininen 2018.)

Tutkimukset ekologisesta kasvatuksesta osoittavat, että siirrämme
lapsille ja nuorille tiedostamattamme haitallisia toimintatapoja kodeissa
ja koulutuksessa, ja tästä syystä kierre olisi katkaistava ja kehitettävä
koulutusjärjestelmää. Värrin (2019) mukaan koulutus keskittyy nyky-
ään talouden ja yksilön väliseen suhteeseen, eettisiä ratkaisuja pohdi-
taan markkinoiden näkökulmasta, ja koulutuksen tavoite on kouluttaa
kilpailukykyisiä työntekijöitä. Koulutuksen painopiste tulisi palaut-
taa ihmisen, yhteiskunnan ja luonnon väliseen suhteeseen, ja sen pitäisi
aikaansaada yhteistä ymmärrystä ekologisista peruseräkkeistä. (Värrin
2019; 2007.) Keskeisinä työkaluina ekokasvatuksessa nähdään koke-
muksellinen oppiminen, luottamus, motivointi, yhteinen toiminta sekä
ideoiden, pelkojen ja kokemusten jakaminen.

Ilmastonmuutoksen hillitsemisen tavoite asettaa suuren haasteen myös
opettajankoulutukselle. Keskeisiä kysymyksiä ovat, että miten otamme
opettajankoulutuksessa huomioon ekologisen, taloudellisen, sosiaali-
sen ja kulttuurisen kestävyys sisällöt. Entä millaisia osaamisia opetta-
jalta edellytetään kestävä tulevaisuuden rakentamiseen omassa työssä, ja
miten opettajankoulutus voi tuottaa näitä keskeisiä osaamisia? Opetta-
jan, joka tulevaisuudessa on yhä enemmän oppimisen ohjaaja, tukija ja
kannustaja, tulisi ymmärtää kestävyyskriisin ja ilmastonmuutoksen syitä
ja seurauksia ja niiden välisiä riippuvuussuhteita. Jotta transformatiivi-
nen oppiminen mahdollistuisi, tulee opettajan tunnistaa ilmastonmuu-
toksessa myös mahdollisuuksia ja tiedostaa pystyvänsä vaikuttamaan kes-
tävän tulevaisuuden luomiseen omalla ja yhteisellä toiminnallaan. Samaa
pystyvyysuskomusta on vahvistettava myös opiskelijoiden keskuudessa.

SITRAn tulevaisuuden koulutuksen käsikirjan (Luoma-aho & Sulopuisto, 2017) mukaan:

*kestävän tulevaisuuden rakentamisessa tarvitaan uudistavaa oppimista, joka
muuttaa olemassaolomme perusteita – ymmärrystämme ja käsityksiämme
ihmisen ja luonnon keskinäisestä riippuvuudesta, hyvinvoinnintekijöistä
sekä talouden roolista maailmassamme ja päivittäisessä elämässämme. Oppi-*

miseen sisältyy vahva yhteiskunnassamme vallitsevien arvojen ja käsitysten sekä maailmankuvamme kriittinen arviointi.

Oppiaineiden ja tieteenalojen sisältöjen lisäksi oppimisen lähtökohdiana on maailman ja elämän kokonaisuus sekä kestävien ratkaisujen etsiminen tulevaisuuden haasteisiin. Kestävä tulevaisuus edellyttää muutoksentekijöitä, joten ala- tai ammattikohtaisen osaamisen lisäksi opintojen tulee kehittää oppijoiden itsetuntemusta, uteliaisuutta, eettisiä taitoja, johtajuutta, empatiakykyjä ja vastuullisuutta. Tämä asettaa muutoshasteita koko koulutusorganisaation henkilöstölle. Tavoitteena on, että toiminnassa korostuu yhteinen hyvä, yhteisöllinen oppiminen ja usko muutokseen ja itseemme sen tekijöinä. Kaiken kaikkiaan koulutuksen rooli on keskeinen kestävän työelämän kehittäjänä.

Korkeakouluopiskelijat näyttävät tunnistavan kestävän tulevaisuuden haasteet koulutuksessa. Turun ammattikorkeakoulun opiskelijaryhmä laati kyselyn syksyllä 2019 muille ammattikorkeakoulun opiskelijoille selvittääkseen opiskelijoiden tietämystä ja kiinnostusta ilmastonmuutokseen. Vastauksia saatiin 245, josta 123 tekniikan alan, 70 kaupan ja hallinnon alan, ja 52 terveyden ja hyvinvoinnin alan opiskelijoilta. Vastaukset olivat melko yksiselitteisiä. Opiskelijat kokevat ilmastonmuutoksen tärkeänä aiheena, jota ei voida olla huomioimatta. Kuitenkin enemmistö opiskelijoista ilmaisi, että aihetta ei käsitellä opinnoissa, mutta sitä tulisi käsitellä enemmän. Tuloksia tukee myös opiskelijaryhmän tekemä lukusuunnitelmien analyysi, jossa opiskelijat kävivät läpi tekniikan ja kaupan alan lukusuunnitelmia. Ilmastonmuutosaihetta ei käsitellä kaikissa näiden alojen tutkinnoissa. Laajasti aiheeseen tutustuttiin lähinnä vain energia- ja ympäristöalan insinööriopinnoissa. (Konst & Scheinin 2020.)

Tulokset antavat pohdittavaa koulutuksen kehittämiseen. Kestävän tulevaisuuden ja työelämässä toimimisen kannalta on keskeistä, että kaikki ammattikorkeakoulun toimijat, niin henkilöstö kuin opiskelijat, omaavat ilmastokysymyksissä riittävät tiedot, taidot ja asenteet. Tämän takia kehityskohteita ovat muiden muassa ilmastonmuutosaiheen sisällyttäminen kaikkien alojen yhteisiin oppimistavoitteisiin, henkilöstön tukeminen muutoksessa koulutuksen ja ohjauksen keinoin, sekä aktiivinen vuoropuhelu ja viestintä ilmastokysymyksissä niin nykyisten kuin tulevien opiskelijoiden kanssa.

Lopuksi

Niin työelämän muutosta kuin ilmastonmuutoksenkaan hillintää ei pysty johtamaan mikään yksittäinen taho. Tarvitaan poliittista päätöksentekoa ja yhteisiä pelisääntöjä, jotta kehityssuunta olisi toivotun mukainen. Yritysten, muiden organisaatioiden ja sijoittajien laajamittainen toiminta on ratkaisevaa, ja niiden kaikkien kannattaa käydä systemaattisesti läpi sekä ilmastonmuutoksen aiheuttamia riskejä sekä niitä mahdollisuuksia, joita ilmastonmuutoksen hillintä voi tuottaa. Myös jokaisen yksilön oma rooli on ottaa vastuuta muutosten johtamisesta siinä määrin mitä omien resurssien ja vaikutusmahdollisuuksien mukaisesti on mahdollista. Medioiden asema on myös tärkeä. Niiden viestintä tulisi perustua tieteeseen, kertoa ilmastonmuutoksen monista ratkaisukeinoista ja aikaansaaduista positiivisista vaikutuksista. Näillä kaikilla toimilla voidaan luoda toivoa, innostusta ja motivaatiota toimia kestävämmän tulevaisuuden eteen.

Koulutuksella on tärkeä rooli ihmisten ajattelun kehittämisessä ja ohjaamisessa. Koulutuksella voidaan vaikuttaa siihen, miten nuoret aikuiset ja myös tulevat sukupolvet suhtautuvat ilmastonmuutokseen ja siihen vaikuttaviin tekijöihin sekä näkevät omat mahdollisuutensa vaikuttaa ilmaston tilaan. Transformatiivisen oppimisen tavoitteena on kouluttaa ja kannustaa oppijoita muutoksentehtäviksi kestäväen tulevaisuuden mahdollistamiseksi. Usko omiin vaikutusmahdollisuuksiin ja siten positiivisten muutosten tekemiseen vahvistuu, kun koulutuksessa pyritään kehittämään sellaisia taitoja kuten kriittinen ajattelu, ongelmanratkaisukyky, uteliaisuus ja yhteistoiminnallisuus. Sanonta 'koulutuksella voidaan muuttaa maailmaa' on totta, mutta ensin tarvitaan ihmisiä, jotka muuttavat koulutusta (Konst & Kairisto-Mertanen 2018, 6). Tässä ovat avainasemassa osaavat ja näkemykselliset opettajat, jotka osaavat tunnistaa ilmastonmuutoksessa myös mahdollisuuksia ja tiedostavat pystyvänsä vaikuttamaan kestäväen tulevaisuuden luomiseen omalla ja yhteisellä toiminnallaan opiskelijoiden ja koko oppimisyhteisön kanssa.

Yhteinen pystyvyysusko ja toiminta ilmastonmuutoksen hillitsemiseksi ei voi olla vaikuttamatta työelämään positiivisesti. Työntekijöiden odotukset työn merkityksellisyydestä ja sen ekologisesta kestävyydestä ovat tutkitusti kasvamassa. Kun ilmastonmuutos aiheuttaa yhä enem-

män niin globaaleja kuin paikallisia kriisejä, tulevat kestävät arvot olemaan työntekijälle yhä tärkeämpi valintakriteeri ja organisaatiolle erotautumistekijä kilpailussa parhaista työntekijöistä. Kun työssä voi toimia ilmastonmuutoksen hillitsemiseksi, se lisää työskentelyyn järkeä ja merkitystä. Työ on useimmille ihmisille keskeinen henkisen hyvinvoinnin lähde. Työn imusta ei puhuta turhaan, sillä motivaatio saa moninkertaisesti enemmän aikaan kuin turhaantuminen. Merkitykselliseen tekemiseen kannustaminen niin työssä kuin koulutuksessa on investointi koko yhteiskunnalle.

Kirjallisuus

Johdanto: Työn järki, järjettömyys ja tulevaisuus: Mikko Jakonen, Pia Houni, Arto Mutanen ja Ilpo Halonen

Arendt, Hannah (2002) *Vita Activa*. Suomentanut työryhmä. Vastapaino. Tampere.

Beck, Ulrich (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage: London.

Eronen, Eeva (2017) *Jättiläisen askeleet*. Matkalla Kiinan talouteen. Gaudeamus. Helsinki.

Flichy, Patrice (2017) *Les nouvelles frontières du travail à l'ère numérique*. Seuil. Paris.

Ford, Martin (2018) *Robottien kukoistus*. Suomentanut Kirsi Laitila. Sammakko. Turku.

Hirvilammi et al. (2016) *Kestävää siirtymää edistäviä työn ja toimeentulon muotoja*. Janus 4/2016

Huws, Ursula (2003) *The Making of a Cybertariat*. Monthly Review Press. New York.

Huws, Ursula (2014) *Labor in Global Digital Economy*. Monthly Review Press. New York.

IPCC 2021: *Climate Change (2021) Physical Science Base*. WMO. UNEP.

Jakonen, Mikko (2019) *Arki, hoiva ja kysymys yhteisresursseista*. Teoksessa Helena Hirvonen, Antero Puhakka & Pirjo Pöllänen (toim.): *Arjen rihmastot*. Publications of The University of Eastern Finland. Joensuu.

Järvensivu, Paavo & Toivanen, Tero (2018) *Miten järjestää työ ja työllisyys ekologisen jälleenrakennuksen aikakaudella?* Teoksessa Anu Suoranta ja Sikke Leinikki (toim.). *Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta*. Vastapaino. Tampere.

- Kainulainen, Ville (2020) Prekaari palvelutyö ja ammattiyhdistystoiminnan muutospainet. Teoksessa Johanna Kantola, Paula Koskinen-Sandberg & Hanna Ylöstalo (toim.) Tasa-arvopoliitiikan suunnanmuutoksia. Gaudeamus. Helsinki.
- Kasvio, Antti (2014) Kestävä työ ja hyvä elämä. Gaudeamus. Helsinki.
- Kim, Changwook & Lee, Sangkyu (2021) Politicising digital labour through the politics of body. *The Economic and Labour Relations Review* 2021, Vol. 32(3).
- Koivunen, Tuija (2021) Eläinten tekemän työn tunnustaminen. *Sociologia* 3/2021.
- Koivunen, Tuija & Ikonen, Hanna-Mari (2021) Kohti jälkifossiilista työtä. *Työelämän tutkimus* 3/2021.
- Kuusi, Pekka (1961) 60-luvun sosiaalipoliittikka. WSOY. Porvoo.
- Pena-Ruiz, Henri (2018) Karl Marx – penseur de l'écologie. Seuil. Paris.
- Marx, Karl (1979) Pääoma 1. Kustannusliike Edistys. Moskova.
- Mannevu, Mona (2015) Affektitehdas. Turun yliopisto. Turku.
- Mannevu, Mona (2020) Ihmiskone töissä. Gaudeamus. Helsinki.
- Mathlin, Veli Matti (2019) Marxin luontofilosofia ja ekologinen ajattelu. *AGON* 2/2019.
- Räikkönen, Timo (2013) Askelmerkkejä ekologisesti kestävään työn tulevaisuuteen. *Työelämän tutkimus* 2/2013.
- Saval, Nikil (2014) *Cubed. A Secret history of the workplace.* Doubleday. New York.
- Schön, Lennart (2013) Maailman taloushistoria. Teollinen aika. Suomentanut Paula Autio. Vastapaino. Tampere.
- Taipale, Tiina & Houtbeckers, Eeva (2021) Kestävyyssajattelu ILO:n vihreän työn raporteissa ja työelämän tutkimus kestävyys siirtymässä. *Työelämän tutkimus* 1/2021
- Toivanen, Tero & Peltari, Mikko (2017) Tämä ihmisen maailma? Planeetan hätätila, antroposeenikertomuksen kritiikki ja antroposeenin vaihtoehtoinen historia. *Tiede & Edistys* 1/2017.
- Vadén, Tere (2015) Talous fossiilikapitalismin jälkeen. Teoksessa Mikko Jakonen & Tiina Silvasti (toim.): *Talouden uudet muodot.* Into. Helsinki.
- Varhelahti, Mervi & Aali, Paula (2021) Rajaton viestintä kannustaa eettiseen keskusteluun. Teoksessa Jakonen et al. (toim.) *Työn järjestyksiä.* YFI-julkaisuja. Jyväskylän.
- Viren, Eetu & Vähämäki, Jussi (2015) Mitä on tietokykykapitalismi? Teoksessa Kristiina Brunila, Jussi Onnismaa & Heikki Pasanen (toim.): *Koko elämä töihin?* Vastapaino. Tampere.
- Williams, Steve, Bradley, Harriet, Devadason, Ranji ja Erickson, Mark (2013)

Järki Käteen! Järjen lyhyt historia: Ilkka Niiniluoto

- Adorno, Theodor, Horkheimer, Max & Marcuse, Herbert (1991) Järjen kritiikki. Gaudeamus. Helsinki.
- Aristoteles (2005) Nikomakhoksen etiikka. Gaudeamus. Helsinki.
- Descartes, René (2001) ”Järjen käyttöohjeet” ja ”Metodin esitys”. Teokset I. Gaudeamus. Helsinki. 39–168.
- Grahn-Wilder, Malin (toim.) (2016) Skeptisismi: Epäilyn ja etsimisen filosofia. Gaudeamus, Helsinki.
- Haaparanta, Leila & Niiniluoto, Ilkka (2016) Johdatus tieteelliseen ajatteluun. Gaudeamus. Helsinki.
- Habermas, Jürgen (1987) Järki ja kommunikaatio. Gaudeamus. Helsinki.
- Hegel, G. W. F. (1978) Järjen ääni. Gaudeamus. Helsinki.
- Kaila, Eino (1934) Persoonallisuus. Otava. Helsinki.
- Kant, Immanuel (2013) Puhtaan järjen kritiikki. Gaudeamus. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka (1990) Maaailma, minä ja kulttuuri. Otava. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka (1994) Järki, arvot ja välineet. Otava, Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka (2003) Totuuden rakastaminen. Otava. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka (2015) Hyvän elämän filosofiaa. SKS. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka (2019) ”Kuka hukkasi totuuden?” Tieteessä tapahtuu 37:2, 9–13.
- Niiniluoto, Ilkka (2020) Tekniikan filosofia. Gaudeamus. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka & Halonen, Ilpo (toim.) (1997) Järki. Suomen Filosofinen Yhdistys. Helsinki.
- Rescher, Nicholas (1988) Rationality. Oxford University Press. Oxford.
- Russell, Bertrand (1967) Älyllisen hölynpölyn pääpiirteet. Teoksessa Filosofiaa jokamiehelle. WSOY. Porvoo, 1967. 81–123.
- von Wright, G. H. (1987) Tiede ja ihmisjärki. Otava. Helsinki.

1.1 Työn oudosta rationaalisuudesta: Arto Mutanen & Ilpo Halonen

- Airaksinen, Timo & Kaalikoski, Katri (1997) Arvojen ja välineiden outo rationaliteetti. Teoksessa Niiniluoto ja Halonen (toim.) Järki. Yliopistopaino. Helsinki. 329–346.
- Aristoteles (1989) Nikomakhoksen etiikka, Teokset VII. Suomentanut ja selitykset laatinut Simo Knuutila. Gaudeamus. Helsinki.

- Bunge, Mario (2006) *Chasing Reality: Strive over Realism*. University of Toronto Press. Toronto.
- Cain, Susan (2012) *Hiljaiset: introverttien manifesti*. Avain. Helsinki.
- Engeström, Ritva (2014) The Interplay of Developmental and Dialogical Epistemologies. *Outlines* 15(2). 119–138.
- Ferre, Frederick (1988) *Philosophy of Technology*. Prentice Hall. New Jersey.
- Franssen, Maarten, Lokhorst, Gert-Jan & van de Poel, Ibo (2018) *Philosophy of Technology*. Teoksessa Edward N. Zalta (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2018 Edition). <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/technology/>. Luettu 20.1.2020.
- Galle, Per & Kroes, Peter (2014) “Science and Design: Identical Twins?”. *Design Studies* 35. 201–231.
- Haaparanta, Leila (2019) *Rajan taju: filosofisia esseitä*. Gaudeamus. Helsinki.
- Hendricks, Vincent Fella (2001) *The Convergence of Scientific Knowledge – a View from the Limit*. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht.
- Henttonen, Elina & Lapointe, Kirsi (2015) *Työelämän toisinajattelijat*. Gaudeamus. Helsinki.
- Himanka, Juha (2007) *Aristoteles, taito, tieto*. Teoksessa Kotila, Hannu, Mutanen, Arto ja Volanen, Matti Vesa (toim.): *Taidon tieto*. Edita. Helsinki.
- Hintikka, Jaakko (2007) *Socratic Epistemology: Explorations of Knowledge-Seeking by Questioning*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Jakonen, Mikko (2017) *Vastatieto: tulevaisuuden asiantuntijuutta etsimässä*. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu 1/2017. https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/julkaisut/Documents/tuvj_1+2017.pdf Luettu 1.5.2020.
- Jakonen, Mikko (2018) *Työn muutoksen suuret linjat*. Teoksessa Jouko Kajan-oja (toim.) 2018: *Työllisyyskysymys*. Into. Helsinki. 345–384
- Kahneman, Daniel (2012) *Ajattelu, nopeasti ja hitaasti*. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita. Helsinki.
- Kannisto, Heikki (1998) *Kant ja järjen itsekritiikki*. Teoksessa Korkman, Petter & Yrjönsuuri, Mikko (toim.): *Filosofian historian kehityslinjoja*. Gaudeamus. Helsinki.
- Koski, Leena (2019) *Totuudesta rahaan – yliopiston uusi moraalien järjestys* teoksessa Karin Filander, Maija Korhonen, Maija & Päivi Siivonen (toim.): *Huiputuksen moraalijärjestys: onnellisuuden ja sosiaalisen kivun kertomuksia*. Vastapaino. Tampere.
- Marx, Karl (1978) *Taloudelliset-filosofiset käsikirjoitukset 1844*. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels: *Valitut teokset 6 osaa, osa 1*. Suomentanut Antero Tiusanen. Kustannusliike Edistys. Moskova.
- Marx, Karl (1979) *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua, osa 1*. Suomenta-

- neet O. V. Louhivuori, T. Lehén & M. Ryömä. Kustannusliike Progress. Moskova.
- Mutanen, Arto (2014) Järki ja innovaatio. Teoksessa Tiina Rautkorpi, Arto Mutanen & Liisa Vanhanen-Nuutinen (toim.): Kestävä innovointi. Metro-polia –ammattikorkeakoulun julkaisuja. Helsinki. 23–38.
- Niiniluoto, Ilkka (1983) Tieteellinen päättely ja selittäminen. Otava. Keuruu.
- Niiniluoto, Ilkka (1984) Tekniikan filosofiasta. Teoksessa Tiede, filosofia ja maailmankatsomus. Otava. Helsinki. 264–293.
- Niiniluoto, Ilkka (1990a) Edgar Allan Poe ja geometrinen analyysi. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka 1990: Maailma, minä ja kulttuuri. Otava. Keuruu. 154–171.
- Niiniluoto, Ilkka (1990b) Luovuudessakin on järkeä. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka 1990: Maailma, minä ja kulttuuri. Otava. Helsinki. 140–153.
- Niiniluoto, Ilkka (1993) The Aim and Structure of Applied Research. *Erkenntnis* 38(1): 1–21. doi:10.1007/BF01129020
- Niiniluoto, Ilkka, (1994) Järki, arvot ja välineet. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka: Järki, arvot ja välineet. Otava. Helsinki. 40–66.
- Niiniluoto, Ilkka (1999) Ihminen tekniikan pauloissa. Teoksessa Timo Airaksinen (toim.): Minä vuonna 2000. Otava. Helsinki. 40–67.
- Niiniluoto, Ilkka (2000) Tekniikan filosofia. Teoksessa Tarmo Lemola (toim.): Näkökulmia teknologiaan. Gaudeamus. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka (2002) Avaussanat. Teoksessa Sami Pihlström, Kristina Rolin, & Floora Ruokonen (toim.): Käytäntö.Yliopistopaino. Helsinki. 8–13.
- Niiniluoto, Ilkka (2011) Yliopistokin uudistaa työelämää. Teoksessa Ilkka Niiniluoto: Dynaaminen sivistysyliopisto: sata puhetta ja kirjoitusta vuosilta 1987–2010. Gaudeamus. Helsinki. 142–143.
- Niiniluoto, Ilkka (2015a) Onko rationaalista olla rationaalinen? Teoksessa Ilkka Niiniluoto 2015: Hyvän elämän filosofiaa. SKS. Helsinki. 79–89.
- Niiniluoto, Ilkka (2015b) Uutuuden viehätyks. Teoksessa Ilkka Niiniluoto 2015: Hyvän elämän filosofiaa. SKS. Helsinki. 121–124.
- Niiniluoto, Ilkka (2015c) Työn ilo. Kirjassa Niiniluoto 2015: Hyvän elämän filosofiaa. SKS. Helsinki. 243–257.
- Niiniluoto, Ilkka (2020) Tekniikan filosofia. Gaudeamus. Helsinki.
- Platon (1999) Filebos. Teoksessa Platon V. Suomentanut Marianna Tyni. Otava. Helsinki.
- Poe, Edgar Allan (2006) Rue Morguen murhat. Teoksessa Edgar Allan Poe: Kootut kertomukset. Suomentanut Jaana Kapari. Teos. Helsinki.
- Rapp, Friedrich (1981) *Analytical Philosophy of Technology*. Reidel. Dordrecht.
- Rescher, Nicholas (1988) *Rationality*. Clarendon Press. Oxford.

- Saari, Antti (2019) *Sinä voit! – positiivinen psykologia ja onnellisuuden hallinta* teoksessa Karin Filander, Maija Korhonen, Maija & Päivi Siivonen (toim.): *Huiputuksen moraalijärjestys: onnellisuuden ja sosiaalisen kivun kertomuksia*. Tampere. Vastapaino.
- Siltala, Juha (2004) *Työelämän huonontumisen lyhyt historia*. Otava. Helsinki.
- Simon, Herbert A. (1981) *The Sciences of the Artificial*. The MIT Press. Cambridge.
- Tymoczko, Dimitri (2011) *A Geometry of Music: Harmony and Counterpoint in the Extended Common Practice*. Oxford University Press. Oxford.
- von Wright, Georg Henrik (1971) *Explanation and Understanding*. Routledge & Kegan Paul. London.
- von Wright, Georg Henrik (1985) *Tarpeesta*. Teoksessa von Wright, Georg Henrik: *Filosofisia tutkielmia*. Kirjayhtymä. Helsinki.
- von Wright, Georg Henrik (1987) *Tiede ja ihmisjärki*. Otava. Helsinki.
- Vähämäki, Jussi (2003) *Kuhnurien kerho*. Tutkijaliitto. Helsinki.

1.2 Työ, järki ja utopia – työn yhteiskunnallisen organisaation peruskysymykset: Mikko Jakonen

- Angier, Tom (2010) *Techne in Aristotle's Ethics: Crafting the Moral Life*. Continuum. New York.
- Arendt, Hannah (2002) *Vita activa*. Suomentanut työryhmä. Vastapaino. Tampere.
- Aristoteles (1990) *Metafysiikka*. Suomentaneet Tuija Jatakari, Kati Näätäsaari ja Petri Pohjanlehto. Gaudeamus. Helsinki
- Aristoteles (1991) *Politiikka*. Suomentanut Juha Sihvola. Gaudeamus. Helsinki.
- Aristoteles (1992) *Fysiikka*. Suomentaneet Tuija Jatakari & Kati Näätäsaari. Gaudeamus. Helsinki.
- Aristoteles (2008) *Nikomakhoksen etiikka*. Suomentanut Simo Knuutila. Gaudeamus. Helsinki.
- Bacon, Francis (2017) *Uusi Atlantis*. Suomentanut Topi Makkonen. Teoksessa Mikko Lahtinen (toim.) *Matkoja utopian*. 109–150
- Foley, Vernard (1974) *The Division of Labor in Plato and Smith*. *History of Political Economy* 6 (2). 220–242.
- Gobry, Ivan (2010) *Le vocabulaire grec de la philosophie*. Ellipses. Paris.
- Goodwin, Barbara (1980) *Utopia defended against the liberals*. *Political Studies* 28 / 3. 383–400.
- Greco, Anna (2009) *On the Economy of Specialization and Division of Labour in Plato's Republic*. *Polis: The Journal for Ancient Greek and Roman Political Thought*. Volume 16, Issue 1. 52–72.

- Hobbes, Thomas (1999) *Leviathan*. Suomentanut Tuomo Aho. Vastapaino. Tampere.
- Holloway, Mark (1966) *Heavens on Earth. Utopian Communities in America 1680-1880*. Dover Publications. New York.
- Itkonen-Kaila, Maria (1997) Thomas More ja hänen Utopiansa. Teoksessa *Thomas More: Utopia*. Suomentanut Maria Itkonen-Kaila. WSOY. Helsinki. 7–21.
- Jakonen, Mikko (2019) Arki, hoiva ja kysymys yhteisresursseista. Teoksessa Helena Hirvonen, Antero Puhakka & Pirjo Pöllänen (toim.): *Arjen rihtmastot – Eeva Jokisen juhlaKirja*. UEF Publications. Joensuu. 217–236.
- Jakonen, Mikko (2020) *Konflikti – talous ja politiikka*. Into. Helsinki.
- Karayiannis, Anastassios D. (1990) The Platonic Ethico-Economic Structure of Society. *Quaderni di storia dell'economia politica*. Vol. 8, No. 1 (1990), 3–45.
- Lahtinen, Mikko (2017) Utooppisen ajattelun vaiheita. Teoksessa Mikko Lahtinen (toim.): *Matkoja utopiaan*. Vastapaino. Tampere. 183–276.
- Locke, John (1995) *Tutkielma hallitusvallasta*. Suomentanut Mikko Yrjönsuuri. Gaudeamus. Helsinki.
- Marx, Karl (1979) *Pääoma I*. Kustannusliike Progress. Moskova.
- Méda, Dominique & Vendramin, Patricia (2013) *Réinventer le travail*. PUF Paris.
- Nemo, Philippe (2013) *Histoire des idées politiques aux Temps modernes et contemporaines*. PUF Paris.
- Okyere Asante, Michael (2017) An Outline of Labour in Plato's Thought. *Journal of Advocacy, Research and Education Online*.
- Platon (1999a) *Valtio*. Suomentanut Maria Itkonen-Kaila. Otava. Helsinki.
- Platon (1999b) *Sofisti*. Suomentanut Maria Itkonen-Kaila. Teoksessa *Platon Teokset V*. Otava. Helsinki.
- Rousseau, Jean-Jacques (2016) *Tutkimus ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista*. Suomentanut Ville Keynäs. Vastapaino. Tampere.
- Smith, Adam (2015) *Kansojen varallisuus*. Suomentanut Jaakko Kankaanpää. WSOY. Helsinki.
- Streng, Adolf V. (1975) *Latinalais-suomalainen sanakirja*. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.
- Thesleff, Holger (1989) *Platon*. Suomentanut Maria Itkonen-Kaila. Otava. Helsinki.
- Weber, Max (1980) *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Suomentanut Timo Kyntäjä. WSOY. Helsinki.

1.3 Työ ja sen järjestys – mihin meidän tulisi vedota työelämää ja työorganisaatioita uudistettaessa?: Onni Hirvonen

- Anderson, Elizabeth (2015) Equality and Freedom in the Workplace: Recovering Republican Insights. *Social Philosophy and Policy*, 31 (2), 48–69.
- Anderson, Elizabeth (2017) *Private Government: How Employers Rule our Lives (and Why We Don't Talk about It)*. Princeton University Press. Princeton.
- Anderson, Joel (2013) The Fragile Accomplishment of Social Freedom. *Krisis. Journal for contemporary philosophy*, Issue 1, 18–22.
- Boltanski, Luc & Chiapello, Ève (2007) *The New Spirit of Capitalism*. Verso. London.
- Breen, Keith (2015a) Freedom, Democracy, and Working Life. Teoksessa Albena Azmanova & Mihaela Mihai (toim.): *Reclaiming Democracy. Judgment, Responsibility and the Right to Politics*. Routledge. New York. 34–49.
- Breen, Keith (2015b) Freedom, republicanism, and workplace democracy. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 18 (4), 470–485.
- Breen, Keith (2019) Meaningful Work and Freedom: Self-realization, Autonomy, and Non-domination in Work. Teoksessa Ruth Yeoman, Catherine Bailey, Adrian Madden ja Marc Thompson (toim.): *The Oxford Handbook of Meaningful Work*. Oxford University Press. Oxford. 51–72.
- Dejours, Christophe & Deranty, Jean-Philippe (2010) The Centrality of Work. *Critical Horizons* 11 (2), 167–180.
- Dejours, Christophe, Deranty, Jean-Philippe, Renault, Emmanuel & Smith, Nicholas H (2018) *The Return of Work in Critical Theory*. Columbia University Press. New York.
- Deranty, Jean-Philippe (2012) Expression and Cooperation as Norms of Contemporary Work. Teoksessa Nicholas H. Smith ja Jean-Philippe Deranty (toim.): *New Philosophies of Labour*. Brill. Leiden/Boston. 151–179.
- Deranty, Jean-Philippe (2015) Historical Objections to the Centrality of Work. *Constellations* 22 (1), 105–121.
- Durkheim, Émile (2013) *The Division of Labour in Society*. Editoinut Steven Lukes. 2. muutettu painos. Palgrave Macmillan. Basingstoke.
- Elmgren, Heidi (2015) Huomioita ansaitsemisen ideologiasta. *Tiede & Edistys*, 40 (2), 123–140.
- Elmgren, Heidi (2020) *On the Problematic of Meritocracy*. University of Jyväskylä, JYU Dissertations 185. Jyväskylä.
- Forst, Rainer (2013) A Kantian republican conception of justice as nondomination. Teoksessa Andreas Niederberger & Philipp Schink (toim.): *Repub-*

- lican Democracy. Edinburgh University Press. Edinburgh. 154–168.
- Frega, Roberto, Herzog, Lisa & Neuhäuser, Chirstian (2019) Workplace Democracy—the recent debate. *Philosophy Compass*, vol.14 (e12574).
- Gilbert, Margaret (1992) *On Social Facts*. Princeton University Press. Princeton.
- Hirvonen, Onni & Breen, Keith (2020) Recognitive Arguments for Workplace Democracy. *Constellations*. 27 (4), 716–731. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12487>.
- Honneth, Axel (1995) *The Struggle for Recognition*. The MIT Press. Cambridge.
- Honneth, Axel (2003) Redistribution as Recognition: A Response to Nancy Fraser. *Teoksessa Nancy, Fraser & Axel, Honneth: Redistribution or Recognition?* Verso. London. 110–197.
- Honneth, Axel (2004) Recognition and Justice: Outline of a Plural Theory of Justice. *Acta Sociologica*, 47 (4), 351–364.
- Honneth, Axel (2010) *Work and Recognition. A Redefinition*. *Teoksessa H.-C. Schmidt am Busch & Christopher Zurn (toim.): The Philosophy of Recognition*. Lexington Books. Plymouth. 223–239.
- Honneth, Axel (2014) *Freedom’s Right*. Polity Press. Cambridge.
- Honneth, Axel (2018) *Sosialismin idea*. Suomentaneet Arto Kuusterä & Jussi Palmusaari. Gaudeamus. Helsinki.
- Jakonen, Mikko (2020) *Konflikti: talous ja politiikka*. Into. Helsinki.
- Jütten, Timo (2015) “Is the Market a Sphere of Social Freedom?”. *Critical Horizons* 16 (2), 187–203.
- Jütten, Timo (2017) Dignity, Esteem, and Social Contribution: A Recognition-Theoretical View. *The Journal of Political Philosophy*, 25 (3), 259–280.
- Kantola, Anu & Kuusela, Hanna (2019) *Huipputuloiset. Suomen rikkain promille*. Vastapaino. Tampere.
- Locke, John (1995) *Tutkielma hallitusvallasta*. Suomentanut Mikko Yrjönsuuri. Gaudeamus. Helsinki,
- Nozick, Robert (1974) *Anarchy, State and Utopia*. Basic Books. New York.
- Pettit, Philip (1996) *The Common Mind. An Essay on Psychology, Society and Politics*. Oxford University Press. Oxford.
- Platon (1981) *Valtio*. Suomennos Marja Itkonen-Kaila. Otava. Helsinki.
- Prix, Irene (2014) *Limits of Meritocracy. How Fields of Study and Gender Segregation Affect Social Stratification in Finland*. Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti 80. Turun Yliopisto. Turku.
- Searle, John (1995) *The Construction of Social Reality*. The Free Press. New York.

- Smith, Nicholas H. (2009) Work and the Struggle for Recognition. *European Journal of Political Theory* 8 (1), 46–60.
- Smith, Nicholas H. (2012) Work as a Sphere of Norms, Paradoxes, and Ideologies of Recognition. Teoksessa Shane O’Neill & Nicholas H. Smith (toim.): *Recognition Theory as Social Research*. Palgrave Macmillan. New York. 87–108.
- Smith, Nicholas H. & Deranty Jean-Philippe (2012) Work and the Politics of Misrecognition. *Res Publica* 18 (1), 53–64.
- Taylor, Charles (1994) The Politics of Recognition. Teoksessa Amy Gutmann (toim.): *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press. Princeton. 25–74.
- Voswinkel, Stephan (2012) Admiration without Appreciation? The Paradoxes of Recognition of Doubly Subjectivised Work. Teoksessa Nicholas H. Smith & Jean-Philippe Deranty (toim.): *New Philosophies of Labour*. Brill. Leiden/Boston. 273–299.

2.1 Uuden työn järjetön tunne – fragmentteja työn identiteettistä ja inhimillisyydestä: Pia Houni

- Aristoteles (2008) *Nikomakhoksen etiikka*. Suomentanut Simo Knuuttila. Gaudeamus. Helsinki.
- Castrén, Paavo., Pietilä-Castrén, Leena (2000) *Antiikin käsikirja*. Otava. Helsinki.
- Descombes, Vincent (2016) *Puzzling Identities*. Harvard University Press. Cambridge.
- Elliott, Anthony. & du Gay, Paul (2009) *Identity in question*. Sage Publication. London.
- Florida, Richard (2002) *The Rise of the Creative Class*. Routledge. New York.
- Fukuyama, Francis (2020) *Identiteetti. Arvostuksen vaatimus ja kaunan politiikka*. Suom. Antti Immonen. Docendo. Jyväskylä.
- Fuzi, Anita (2015) Co-working spaces for promoting entrepreneurship in sparse region: the case of South Wales. *Regional Studies, Regional Science* 2 (1), 462–469.
- Gleason, Philip (1983) Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, Vol 69 No.4. (Mar. 1983). Oxford University Press. Oxford.
- Jakonen, Mikko (2019) *Arki, hoiva ja kysymys yhteisresursseista*. Teoksessa Helena Hirvonen et al. (toim.) *Arjen rihmastot – Eeva Jokisen juhlakirja*. Itä-Suomen yliopiston julkaisuja 28. <https://erepo.uef.fi/>

- bitstream/handle/123456789/22181/urn_isbn_978-952-61-3206-8.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Jakonen, Mikko (2020) *Konflikti. Talous ja politiikka*. Into. Helsinki
- Jakonen, Mikki, Peltokoski, Jukka & Virtanen, Akseli (2006) *Uuden työn sanakirja*. Tutkijaliitto. Helsinki.
- Julkunen, Raija (2008) *Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista*. Vastapaino. Tampere.
- Karvonen, Erkki (1999) *Elämää mielikuvayhteiskunnassa*. Gaudeamus. Helsinki.
- Launis, Veikko (2018) *Ihmisarvo*. Vastapaino. Tampere.
- Margalit, Avishai (1998) *The Decent Society*. Trans. Naomi Goldblum. Harvard University Press. Cambridge.
- McAdams, Dan (2011) *Narrative Identity*. Teoksessa Schwartz, S.J. (ed.) *Handbook of Identity Theory and Research*. Springer. Bern.
- Mendelson, Daniel (2014) *Transformations of Working Identities. Labour and the Self*. Teoksessa Elliott, A. (ed.) *Routledge Handbook of Identity Studies*. Routledge. London.
- Murata, Sayaka (2020) *Lähikaupan nainen*. Suomentanut Raisa Porrasmaa. Gummerus, Helsinki.
- Pyykkönen, Miikka (2014) *Ylistetty yrittäjyys*. *Sophi-sarja* 127. SoPhi. Jyväskylä.
- Sennett, Richard (1974) *The Fall of Public Man*. W:W: Northon & Company. New York.
- Skeggs, Beverley (2014) *Elävä luokka*. Suomentaneet Lauri Lahikainen ja Mikko Jakonen. Vastapaino. Tampere.
- Takeyama Akiko (2018) *Selling dreams in a Tokyo Host Club*. University of Stanford. Stanford.
- Zuboff, Shoshana (2019) *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Profile Books. London.
- Viren, Eetu (2018) *Raha ja työvoima*. Tutkimus rahasta yhteiskunnallisena suhteena, sen voimasta ja vaikutuksista työvoiman luokkakokoonpanoon. Tutkijaliitto. Helsinki.
- Weil, Simone (2005) *An Anthology*. Edited and Introduced by Siân Miles. Penguin Books, Modern Classics. London.

2.2 Mitä järkeä on kärsiä työssä?: Anu Järvensivu

- Bamberry, Larissa & Campbell, Iain (2012) *Multiple job holders in Australia: Motives and personal impact*. *Australian Bulletin of Labour* 38 (4), 293–314.
- Frost, Liz & Hoggett, Paul (2008) *Human agency and social suffering*. *Critical*

- Social Policy 28 (4), 438–460.
- Hacking, Ian (1998) *Mad Travelers. Reflections on the Reality of Transient Mental Illnesses*. Harvard University Press. Cambridge.
- Honkasalo, Marja-Liisa (2004) ”Elämä on ahasta täällä”. *Otteita maailmasta, joka ei pidä kiinni*. Teoksessa Honkasalo, Marja-Liisa, Utriainen, Terhi & Leppo, Anna (toim.): *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Vastapaino. Tampere, 51–81.
- Honkasalo, Marja-Liisa (2009) Grips and ties: Agency, Uncertainty, and the Problem of Suffering in North Karelia. *Medical Anthropology Quarterly* 23 (1), 51–69.
- Horowitz, Allan V. (2002) *Creating Mental Illness*. Chicago: Chicago University Press.
- Jakonen, Mikko (2019) Työssäkäyvän köyhän elämä vaatii jokapäiväistä rohkeutta. Teoksessa Ilari Hetemäki, Hannu Koskinen, Tuija Pulkkinen & Esa Väliaverronen (toim.): *Kaikenlaista rohkeutta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Julkunen, Raija (2008) Uuden työn paradoksit. *Keskusteluja 2000-luvun työprosseista*. Tampere: Vastapaino.
- Järvensivu, Anu (2006) Oppiminen työnä ja työpaikkapelinä. *Acta Universitatis Tampensis* 1199. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Järvensivu, Anu (2014) *Tarinoita suomalaisesta työelämästä*. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Järvensivu, Anu (2016) Hiljaisuudesta kertomuksiksi: työelämän sosiaalisesta kärsimyksestä. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 53 (3), 178–188.
- Järvensivu, Anu (2020) Varieties of agencies during working life changes. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults (RELA)*, 11 (2), 151–165.
- Järvensivu, Anu (2021) ”Se on tapa tavallaan elää” - Tulevaisuuden työn tekijät yrittäjyyden ja palkkatyön kategorisoinnin kyseenalaistajina. *Työelämän tutkimus*, hyväksytty julkaistavaksi.
- Järvensivu, Anu, Haapakorpi, Arja, Kauhanen, Merja & Melin, Harri (2021) *Monimuotoinen ansiotyö – käytännöt ja yhteiskunnallinen kehys*.
- Järvensivu, Anu & Pulkki, Jutta (2020) Multiple job holding, societal change, and individual careers: Contributions to the chaos theory of careers. *Australian Journal of Career Development* 29 (1), 67–76.
- Järvensivu, Anu & Valkama, Päivi (2005) Proaktiivisen työvoimapolitiikan rajoja ja mahdollisuuksia. *Työpoliittinen tutkimus* 268. Helsinki: Työministeriö.
- Kortteinen, Martti (1992) *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Oreg, Shaul, Bartunek, Jean, Lee, Gayoung & Do, Boram (2016) *An Affect-Based Model of Recipients’ Responses to Organizational Change Events*.

- Academy of Management Review 43 (1), 65–86.
- Parent-Thirion, Agnès, Vermeylen, Greet, van Houten, Gijs, Lyly-Yrjänäinen, Maija, Biletta, Isabella & Carbita, Jorge (2012) Fifth Working Conditions Survey: Overview Report. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Rafferty, Alannah E. & Jimmieson, Nerina L. (2017) Subjective Perceptions of Organizational Change and Employee Resistance to Change: Direct and Mediated Relationships with Employee Well-being. *British Journal of Management* 28 (2), 248–264.
- Rikala, Sanna (2013) Työssä uupuvat naiset ja masennus. *Acta Universitatis Tamperensis* 1854. Tampere: Tampere University Press.
- Renault, Emmanuel (2010) A Critical Theory of Social Suffering. *Critical Horizons*, 11 (2), 221–241.
- Robertson, Nicola, Perkins, Harvey C., & Taylor, Nick (2008) Multiple job holding: Interpreting economic, labour market and social change in rural communities. *European Society for Rural Sociology* 48, 331–350.
- Silvasti, Tiina (2014) Maataloudesta luopuneet. Kirjassa Lempiäinen, Kirsti & Silvasti, Tiina (toim.) Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa. Tampere: Vastapaino, 126–158.
- Suoranta, Anu & Leinikki, Sikke (toim.) (2018) Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta. Mikä on työn ja toimeentulon tulevaisuus? Tampere: Vastapaino.
- Turtiainen, Jussi (2014) Metalliin kietoutuneet muistot: metallityöläisten maskuliinisuus toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Väinänen, Ari & Turtiainen, Jussi (toim.): Suomalainen työntekijäyys 1945–2013. Tampere: Vastapaino.
- Utriainen, Terhi & Honkasalo, Marja-Liisa (2004) Kärsimys, paha ja kulttuurintutkimus. Teoksessa Honkasalo, Marja-Liisa; Utriainen, Terhi & Leppo, Anna (2004, toim.): Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä. Tampere: Vastapaino, 13–48.
- Vento, Soili (2018) Yrittäjän vapaus hoivapalveluissa: Tutkimus hoivayrittäjien käytännöstä vapaudesta. *Jyväskylä Studies in Education, psychology and Social Research* 602. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Wainwright, David & Calnan, Michael (2002) *Work Stress. The making of modern epidemic*. Buckingham: Open University Press.
- Ådahl, Susanne (2004) “Enemmän kiinni maassa ei voi ollakaan”. Kärsimyksiä maisemassa. Teoksessa Honkasalo, Marja-Liisa; Utriainen, Terhi & Leppo, Anna (toim.): Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä. Tampere: Vastapaino, 82–110.

2.3 Ruudun valossa ja varjossa – kuka kukoistaa ja kenelle kellot soivat?: Tuomo Alasoini, Arja Ala-Laurinaho, Eveliina Saari, Laura Seppänen, Seppo Tuomivaara

- Acemoglu, Daron & Restrepo, Pascual (2019) Automation and new tasks: how technology displaces and reinstates labor. *Journal of Economic Perspectives* 33 (2), 3–30.
- Ajslev, Jeppe Zielinski Nguyen, Johansen, Helene Højbjerg, Andersen, Malene Friis, Poulsen, Otto Melchior & Andersen, Lars Louis (2019) Occupational identities and physical exertion in (re)configurations of new technology in eldercare. *Nordic Journal of Working Life Studies* 9 (4), 19–37. <https://tidsskrift.dk/njwls/article/view/117778/165796>. Luettu 18.12.2019
- Alasoini, Tuomo (2018) Digitalisaatiolla työn uudelleenajatteluun: millaista tutkimusta ja kehittämistä tarvitaan? Helsinki: Työterveyslaitos.
- Baldwin, Richard (2019) *The globotics upheaval: globalization, robotics, and the future of work*. New York: Oxford University Press.
- Berger, Jesper Bull, Hertzum, Morten & Schreiber, Trine (2016) Does local government staff perceive digital communication with citizens as improved service? *Government Information Quarterly* 33 (2), 258–269.
- Bisello, Martina, Peruffo, Eleonora, Fernández-Macías, Enrique & Rinaldi, Riccardo (2019) How computerisation is transforming jobs: evidence from Eurofound’s European Working Conditions Survey. JRC 117167. Seville: European Commission.
- Brynjolfsson, Erik & McAfee, Andrew (2014) *The second machine age: work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. New York: W.W. Norton.
- Eteläpelto, Anneli, Heiskanen, Tuula & Collin, Kaija (2011) Vallan ja toimijuiden monisäikeisyys. Teoksessa Anneli Eteläpelto, Tuula Heiskanen & Kaija Collin (toim.) *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa*. Vantaa: Kansanvalistusseura, 9–30.
- Eurofound (2018) *Employment and working conditions of selected types of platform work*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Frey, Carl Benedict (2019) *The technology trap: capital, labor, and power in the age of automation*. Princeton: Princeton University Press.
- Frey, Carl Benedict & Osborne, Michael A (2017) The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change* 114, 254–280.
- Halford, Susan, Obstfelder, Aun & Lotherington, Anne-Therese (2010) Changing the record: the inter-professional, subjective and embodied effects of electronic patient records. *New Technology, Work and Employment* 25

- (3), 210–222.
- Manyika, James, Chui, Michael, Miremadi, Mehdi, Bughin, J., George, Katy, Willmott, Paul & Dewhurst, Martin (2017) Future that works: automation, employment, and productivity. McKinsey Global Institute. https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Digital%20Disruption/Harnessing%20automation%20for%20a%20future%20that%20works/MGI-A-future-that-works_Full-report.ashx. Luettu 15.11.2019.
- McKinsey & Company (2017) Digital-enabled automation and artificial intelligence: shaping the future of work in Europe's digital front-runners. <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/Europe/Shaping%20the%20future%20of%20work%20in%20Europes%20nine%20digital%20front%20runner%20countries/Shaping-the-future-of-work-in-Europes-digital-front-runners.ashx>. Luettu 3.1.2020.
- Määttä, Anne & Keskitalo, Elsa (2014) Ulkoringiltä sisärinkiin: kumuloituneista ongelmista kärsivät nuoret aikuiset pirstaleisessa palvelujärjestelmässä. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (2), 197–207.
- Pajarinen, Mika, Rouvinen, Petri, Claussen, Jörg, Hakanen, Jari, Kovalainen, Anne, Kretschmer, Tobias, Poutanen, Seppo, Siefried, Mareike & Seppänen, Laura (2018) Upworkers in Finland: survey results. *ETLA Reports* 85. <https://www.etla.fi/wp-content/uploads/ETLA-Raportit-Reports-85.pdf>. Luettu 17.2.2020.
- Perez, Carlota (2002) *Technological revolutions and financial capital: the dynamics of bubbles and golden ages*. Cheltenham: Edward Elgar.
- PwC (2018) Will robots really steal our jobs? An international analysis of the potential long term impact of automation. https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/impact_of_automation_on_jobs.pdf. Luettu 17.12.2019.
- Saari, Eveliina, Hasu, Mervi & Käpykangas, Sari (2018) Ammatillaiset oman työnsä käsikirjoittajina: palveluohjaajat muuttuvien palveluiden navigaattoreina. *Ammattikasvatuksen aikakauskirja* 20 (1), 62–80.
- Saari, Eveliina, Hasu, Mervi, Käpykangas, Sari & Kovalainen, Anne (2020) Emergence of agentic professional competence in the digitalization of social services and health care. Teoksessa Seppo Poutanen, Anne Kovalainen & Petri Rouvinen (toim.) *Digital work and the platform economy: understanding tasks, skills and capabilities in the new era*. New York – London: Routledge, 161–181.
- Schwab, Klaus (2016) *The fourth industrial revolution*. Geneva: World Economic Forum.
- Seppänen, Laura & Poutanen, Seppo (2020) Cultural transition in the shar-

- ing economy: introducing platform work with activity concepts. Teoksessa Seppo Poutanen, Anne Kovalainen & Petri Rouvinen (toim.) *Digital work and the platform economy: understanding tasks, skills and capabilities in the new era*. New York – London: Routledge, 183–202.
- Seppänen, Laura, Poutanen, Seppo & Rouvinen, Petri (2019) Millaista yrittäjyyttä alustatyö edistää? Esimerkkinä Upwork Suomessa. *Työpoliittinen aikakauskirja* 62 (1), 20–28.
- Sundararajan, Arun (2016) *The sharing economy: the end of employment and the rise of crowd-based capitalism*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Susskind, Richard & Susskind, David (2015) *The future of professions: how technology will transform the work of human experts*. Oxford: Oxford University Press.
- Tuomivaara, Seppo, Ala-Laurinaho, Arja & Perttula, Pia (2019) Digitalisoituvat työprosessit – kohti uutta toimintamallia ja osaamista. *Diversityhankkeen loppuraportti*. Työterveyslaitos. Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:9789522618979>. Luettu 28.2.2020.
- Tuomivaara, Seppo, Ala-Laurinaho, Arja & Perttula, Pia (2020) Digitalization fosters continuous reinvention of IT-systems and work processes in network of organizations. Teoksessa Robert Helmrich & Michael Tiemann (toim.) *Defining work tools: studying effects of digitalising work Tools*. Bonn: Federal Institute for Vocational Education and Training, 53–77.
- Van Doorn, Niels (2017) Platform labor: on the gendered and racialized exploitation of low-income service work in the ‘on-demand’ economy. *Information, Communication and Society* 20 (6), 898–914.

2.4 Muuttuva työ ilmastonmuutoksen aikakaudella: Taru Konst & Minna Scheinin

- Demos Helsinki (2017) *Työ 2040 - Skenaarioita työn tulevaisuudesta*. Raportti. Helsinki.
- Dufva, Mikko (2018) *Megatrendit ja työn tulevaisuus*. Helsinki: SITRA.
- Evans, Woody (2015) *Posthuman Rights: Dimensions of Transhuman Worlds*. Madrid: Teknokultura.
- Graeber, David (2018) *Bullshit Jobs: A Theory*. New York: Simon & Schuster.
- Gurria, Angel (2019) Keynote-luento, OECD Forum. <https://oecd.streamakaci.com/052019/vod/day/1/room/1/hour/09:00/lang/en>. Luettu 12.1.2019.
- Huttula, Tapio (2018) Työn muuttuessa oppimisesta tulee työtä. Teoksessa A. Suoranta & S. Leinikki (toim.) *Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta – Mikä*

- on työn ja toimeentulon tulevaisuus? 62–73. Tampere: Vastapaino.
- ILO International Labour Organization (2018) The future of work in a changing natural environment: Climate change, degradation and sustainability. ILO Research Paper Series, 30 August 2018. https://www.ilo.org/global/topics/future-of-work/publications/research-papers/WCMS_644145/lang-en/index.htm 30.12.2018. Luettu 1.5.2020.
- Isomäki, Risto (2019) Miten Suomi pysäyttää ilmastonmuutoksen. Helsinki: Into.
- Järvensivu, Paavo & Toivanen, Tero (2018) Miten järjestää työ ja työllisyys ekologisen jälleenrakennuksen aikakaudella? Teoksessa A. Suoranta & S. Leinikki (toim.) Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta – Mikä on työn ja toimeentulon tulevaisuus? 44–61. Tampere: Vastapaino.
- Klein, Naomi (2014) This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate. New York: Simon & Schuster.
- Konst, Taru & Kairisto-Mertanen, Liisa (2018) Innovation Pedagogy: Preparing Higher Education Institutions for Future Challenges. Course materials of Turku University of Applied Sciences 115. Tampere: Juvenes Print.
- Konst, Taru & Scheinin, Minna (2020) Kestävä tulevaisuus Turun ammattikorkeakoulussa – opiskelijoiden havaintoja ja ehdotuksia. TALK-verkkolehti 27.1.2020. <https://talk.turkuamk.fi/puheenvuoroja/kestava-tulevaisuusturun-ammattikorkeakoulussa-opiskelijoiden-havaintoja-ja-ehdotuksia/>. Luettu 15.4.2020.
- Konst, Taru, Scheinin, Minna & Kairisto-Mertanen, Liisa (2018) Korkeakoulutuksen uudistuva koulutusrooli. Ammattikasvatuksen aikakauskirja, 20. vuosikerta, numero 5, digitaalinen erikoisnumero, 57–65 https://akakk.fi/wp-content/uploads/AKAKK-5.2018-DIGI_FINAL.pdf. Luettu 4.3.2020.
- Laininen, Erkki (2018) Transforming Our Worldview Towards a Sustainable Future. Teoksessa Sustainability, Human Well-Being & The Future of Education. 161–200. Helsinki: Sitra.
- Lehtonen, Anna, Salonen, Arto & Cantell, Hannele (2018) Climate change education: A new approach for a world of wicked problems. Teoksessa Sustainability, Human Well-Being & The Future of Education, 339–374. Helsinki: Sitra.
- Linturi, Risto & Kuusi, Osmo (2018) Suomen sata uutta mahdollisuutta 2018–2037: yhteiskunnan toimintamallit uudistava radikaali teknologia. Eduskunta, Tulevaisuusvaliokunta, 2018, 455. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu 1/2018.
- Luoma-aho, Veera & Sulopuisto, Olli (2017) Tulevaisuuden koulutuksen käsikirja. Sitran selvityksiä, 124, 2017. Helsinki: Sitra.
- Max-Neef, Manfred (2010) The World on a Collision Course and the Need

- for a New Economy. *Ambio* 39 (3), 200–210. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3357638/>. Luettu 27.12.2018.
- Niinistö, Ville & Hassi, Satu (2019) Kunnianhimoinen ilmastopolitiikka tuo Suomeen työtä. *Turun Sanomat* 29.1.2019
- OECD Forum (2018) OECD Forum Pariisi. <http://www.oecd.org/forum/>. Luettu 12.12.2018.
- Pantsar, Mari & Keronen, Jouni (2019) Tienhaarassa. Johtajuus ilmastonmuutoksen aikakaudella. Jyväskylä: Docendo.
- Rosling, Hans, Rosling, Ola & Rönnlund, Anna Rosling (2018) Faktojen maailma. Asiat ovat paremmin kuin luulet. Helsinki: Otava.
- Salonen, Arto & Konkka, Jyrki (2015) An Ecosocial Approach to Well-Being: A Solution to the Wicked Problems in the Era of Anthropocene. *Forum de Education*, 13(19), 19–34.
- Sandberg, Birgitta, Lyytimäki, Jari & Tuominen, Anu (2019) Ilmastohäpeästä on päästävä ilmastoyrpeyteen. Puheenvuoro. *Suomen kuvalehti* 50/2019.
- Tervasmäki, Tuomas & Tomperi Tuukka (2018) Koulutuspolitiikan arvovalinnat ja suunta satavuotiaassa Suomessa. *Niin & näin* 2/18. <https://www.netn.fi/artikkeli/koulutuspolitiikan-arvovalinnat-ja-suunta-satavuotiaassa-suomessa>. Luettu 16.8.2018.
- Tommola, Anna (2018) Työ ilmastonmuutoksen aikakaudella. *Huili* 2018/19, 22–31.
- Tynkkynen, Oras (2019) 10 vastausta kysymykseen mitä pienellä Suomella on väliä. <https://www.orastynkkynen.fi/10-vastausta-kysymykseen-mita-pienella-suomella-on-valia/>. Luettu 19.12.2019.
- Työ- ja elinkeinoministeriö (2018) Tekoälyajan työ. Neljä näkökulmaa talouden, työllisyyteen, osaamiseen ja etiikkaan. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja, 19/2018.
- Vaasan yliopisto (2019) Ilmassa ristivetoa – löytyykö yhteinen ymmärrys? -tutkimushanke. <https://www.univaasa.fi/fi/research/projects/ilmassaristivetoa/>. Luettu 31.10.2019.
- Valtioneuvoston kanslia (2018a) Tulevaisuusselonteon taustaselvitys. Pitkän aikavälin politiikalla läpi murroksen – tahtiloja työn tulevaisuudesta. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 34/2018
- Valtioneuvoston kanslia (2018b) Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon 1. osa. Jaettu ymmärrys työn murroksesta. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 13a/2017
- Wolfé, Cary (2009) *What is Posthumanism?* University of Minnesota Press. Minneapolis, Minnesota.
- World Economic Forum (2018) *The Future of Jobs Report 2018*.
- Väri, Veli-Matti (2007) Kasvatusfilosofian tärkein tehtävä. *Niin & näin*

1/07. <https://netn.fi/artikkeli/kasvatusfilosofian-tarkein-tehtava>. Luettu 13.2.2019.

Värri, Veli-Matti (2019) Kasvatus ekokriisin aikakaudella. Tampere: Vastapaino.

Kirjan kirjoittajat

Arja Ala-Laurinaho (Tekn. Lis.), vanhempi asiantuntija, Työterveyslaitos. Ala-Laurinaho on tutkinut digitalisoituvaa työtä ja työn muutosta sekä työn yhteisen kehittämisen mahdollisuuksia. Tässä kirjoituksessa hän on osallistunut artikkelin 2.3. kirjanpitäjän työn muutoksen kuvaamiseen.

Tuomo Alasoini (TkT, VTT, dosentti), tutkimusprofessori, Työterveyslaitos. Alasoini on tutkinut työn digitaalista murrosta ja näin syntyviä digikuiluja. Ennen siirtymistään Työterveyslaitokselle hän toimi työministeriössä ja Tekesissä erilaisissa kansallisissa työelämän kehittämissuunnitelmissa. Tässä kirjoituksessa hän on vastannut artikkelin 2.3. teoriaosuudesta ja kirjoituksen eri osien yhteen nivomisesta.

Ilpo Halonen (FT), Helsingin yliopisto. Ilpo Halosen tutkimukset ja kirjoitukset ovat liittyneet teoreettiseen filosofiaan, erityisesti logiikkaan ja tieteenfilosofiaan.

Onni Hirvonen (PhD, dosentti), yliopistonlehtori (filosofia), Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto. Hirvonen on erikoistunut tunnustuksen filosofiaan ja politiikkaan sekä sosiaaliseen ontologiaan. Hän on julkaissut tekstejä liittyen demokratiaan, sananvapauteen, populismiin, työn filosofiaan ja kollektiiviseen persoonuuteen.

Pia Houni (TeT, dosentti) on filosofian praktikko, tutkija, kirjailija ja luennoitsija.

Mikko Jakonen (YTT, dosentti), projektitutkija Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto. Mikko Jakonen työskentelee tällä hetkellä Koneen säätiön rahoittamassa Taidetyö ja talouden uudet muodot -tutkimushankkeessa. Hän on tutkinut aikaisemmin poliittisen ajattelun historiaa, sekä työn ja talouden muutoksia.

Anu Järvensivu (FT, dosentti) työskentelee Humanistisessa ammattikorkeakoulussa työyhteisöjen kehittämisen yliopettajana. Hänen kiinnostuksensa kohdistuu työelämän muutoksiin, työnteon tapoihin, työn organisointiin ja työuriin sekä mahdollisuuksiin, joilla työelämää voi kehittää.

Taru Konst (FT, KTL), yliopettaja, erityisasiantuntija, Koulutuksen kehittäminen, Turun ammattikorkeakoulu.

Arto Mutanen (FT, dosentti) Merisotakoulu & Maanpuolustuskorkeakoulu. Arto Mutanen tutkimukset ovat kytkeytyneet filosofiaan, keskeisin painotus on ollut teoreettisessa filosofiassa.

Ilkka Niiniluoto (FT, akateemikko) teoreettisen filosofian emeritusprofessori Helsingin yliopistossa. Hänen tutkimuksensa ovat käsitelleet tietellisen realismin hengessä filosofista logiikkaa, tieteenfilosofiaa, tietoutta, filosofian historiaa, kulttuurifilosofiaa ja tekniikan filosofiaa.

Minna Scheinin (FL, MAODE), koulutuspäällikkö, Koulutuksen kehittäminen, Turun ammattikorkeakoulu.

Eveliina Saari (FT, dosentti), johtava tutkija, Työterveyslaitos, on tutkinut palveluissa tapahtuvaa digimurrosta, työn muutosta, työntekijöiden toimijuutta ja työntekijälähtöistä innovointia. Ennen tutkijan uraansa hän on työskennellyt henkilöstön kehittämistehtävissä. Tässä kirjoituksessa hän on vastannut artikkeliin 2.3. palveluohjaajien työn kuvauksesta.

Laura Seppänen (MMT, dosentti), tutkimuspäällikkö, Työterveyslaitos, on tutkinut työn digitaalista murrosta ja alustatyötä useissa Suomen Akatemian ja Työsuojelurahaston rahoittamissa tutkimuksissa. Hän

johtaa Reilu työ alustoilla - REITA (2020–2023) - Työterveyslaitos (ttl.fi) -hanketta. Tässä kirjoituksessa hän on vastannut artikkelin 2.3. alustatalouden tietotyöläisen työn muutoksen kuvaamisesta.

Seppo Tuomivaara (PsT), erikoistutkija, Työterveyslaitos, on tutkinut työn digitaalista murrosta ja siinä muun muassa etätyötä ja digikuiluja. Tässä kirjoituksessa hän on osallistunut artikkelin 2.3. kirjanpitäjän työn muutoksen kuvaamiseen.